

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

KASIM 1998 SAYI: 384 750.000TL.

Kriz

Nilgün Baykara • Taner Cangil • Gündüz Fındıkçioğlu

• Atilla Karaosmanoğlu • Gülten Kazgan • Ahmet Kotil

• Hayri Kozanoğlu • Berrak Kurtuluş • Mesut Küçükkalay

• Metin Sarfati • Ümit Şenesen

İFMC

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

YENİ
BAKIŞ AÇILARI

Büyük fark...

Günümüzün ihtiyaçlarına
uygun çözümler arıyorsanız, güler yüzlü hizmeti
Toprakbank'ta bulacaksınız.

TOPRAKBANK

<http://www.toprakbank.com.tr>

444 0 444

TELETEL

YAPI KREDİ'YLE ARANIZDAKİ
ÖZEL TELEFON HATTI

Tüm bankacılık işlemlerinizi için, Yapı Kredi, TELETEL'i yarattı. 444 0 444'ten TELETEL'i arayarak, tüm bankacılık işlemlerinizi, **şubeye gitmeden, zaman kaybetmeden, 24 saat,** bir telefonla yapabilirsiniz. Yapı Kredi'nin insan-teknoloji bütün-

leşmesindeki mükemmelliğinin, geniş kitlelere kusursuz hizmet verebilecek güçteki altyapısının getirdiği olağanüstü farklılıkları TELETEL'de de göreceksiniz. **444'lü özel hat:** TELETEL'in özel numarası 444 0 444, Türkiye'nin neresinden olursa olsun, önüne bölge

kodu eklenmeden direkt çevrilir ve yalnızca şehir içi görüşme ücreti ödenir.

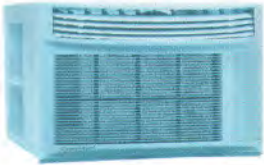
Burası Yapı Kredi. Fark burada.

YAPI KREDİ
"hizmette sınır yoktur"

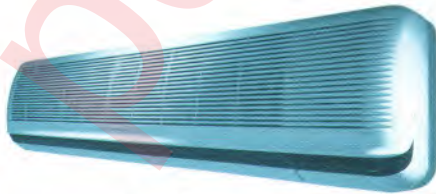
SİZİN ORALARDA HAVALAR NASIL?

Bizim burada harika!

Pencere tipi klima

Split klima

Dış ünite

Salon tipi klima

Çünkü biz burada DemirDöküm klimalarıyla "havalanıyoruz". Onlar da her DemirDöküm ürünü gibi güven ve rahatlık üretiyorlar. Üstelik uzman DemirDöküm servisleri klimanızı ücretsiz monte ediyor. Burada havalar DemirDöküm klimalarla "kendini buluyor". Sizin oralarda havalar nasıl?

CENAJANS
GİYİ

DD DemirDöküm

Türk Demir Döküm Fabrikaları A.Ş. Pazarlama ve Satış Grubu: Tel: (0216) 454 15 62 - 454 15 63 Faks: (0216) 317 66 99 İstanbul Showroom: Tel: (0216) 474 03 30 Adana Blg. Satış Md.: Tel: (0322) 459 30 96/97/98 Ankara Blg. Satış Md.: Tel: (0312) 425 43 20-22 Bursa Blg. Satış Md.: Tel: (0224) 257 36 10/7 Hat İzmir Blg. Satış Md.: Tel: (0232) 458 58 58 Samsun Blg. Satış Md.: Tel: (0362) 435 10 52 İnternet: demirdokum.com.tr

7GÜN
servis

24 saat
TÜKETİCİ
DANIŞMA
SERVİSİ
0 800 261 1950
0 800 261 1951

ISITMA
SOGUTMA
H A T T I
0 800 261 1847
0 800 261 1848

6

4'ten bu yana yayınlanmakta olan dergimiz, popüler olmak ile akademik olmak arasında yıllardır sürdürdüğü hassas dengeyi bilimsellikten sapmadan sürdürmeye çalışıyor. Dünyada ve Türkiye'de iktisadi olayların hızla gelişmesi de, bizi daha profesyonel davranmaya zorluyor.

Bu koşullar altında, yayınımıza yeni bir yayın kurulu ile devam etmeye karar verdik. Yayın kurulu, her sayıyı ayrı bir editörle çıkarmayı ve ileriki sayılarını aşağıdaki konulara ayırmayı programladı:

Bütçe, Uluslararası İlişkiler, Bankacılık ve Mali Piyasalar, Emek Piyasaları, Siyaset İlmî, İktisat Metodolojisi ve Bilimsellik, Sosyal Demokrasi, Ulaştırma Ekonomisi, İktisat Tarihi, Gelir Bölüşümü.

İktisat'tan

Bu konularla ilgili çalışmaları olanlara sayfalarımızın her zaman açık olduğunu bir kez daha hatırlatmak isteriz.

Bu sayı ise, 1997 yılı sonunda Güney Doğu Asya'da başlayan ve etkileri gide- rek yayılan "Kriz" konusunu ayrıldı. Yazılarda bir yandan krizin yorumu yapıp, ülkemize etkileri tartışılırken, bir yandan da geleceğe ilişkin ipuçları tahlil edilmeye çalışılıyor.

İFMC, ülkemizde sosyal bilimler ve özel olarak iktisat ile ilgili düşünce hayatına katkıda bulunmak amacıyla, "çeviri" ve "teorik iktisat" konularında yeni yayınları gündemine almayı planlıyor. Yeni yayın kurulu da bu değişiklikleri yaşama geçirme konusunda ilk adımı oluşturuyor.

Sonraki sayılarda buluşmak üzere...

Yayın Kurulu

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nibat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sahibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Osman Çetinkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktürkün, Kaya Ardiç,
Fuat Ercan, Eser Karakaş, Oğuz Oyan,
Metin Sarfati, Ümit Şenesen

Danışma Kurulu:

Öztiñ Akgüç
Erdoğan Alkin
Nibat Falay
Tamer İsgüden
Naci Kepkep
Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

İsmail Azgıt

Reklam Sorumlusu:

A. Güñiz Çöllüoğlu

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Teñ: (0212) 250 50 34 - 250 16 42

Fax: (0212) 235 73 43

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları: Yıñlık: 5 milyon TL.

Altı aylık: 2.5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıñlık) 4 milyon TL.

Yurtdışı: 45\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

5

Kriz Üzerine...

25

Bu Tepetaklak Gidiş
Nerede Duracak?

Ümit Şenesen

37

Sistemik Düzenleme Kuramına
Toplu Bir Bakış

Nilgün Baykara

42

Rusya Batıdan Uzaklaşıyor

Metin Sarfati

44

Toplum ve Krizleri

Tasnif Denemesi ve Türkiye'deki Kriz

Ahmet Kotil

60

Ekonomik Kriz: Bir Vülgarizasyon

Gündüz Fındıkçıoğlu

68

2000'li Yıllarda Türkiye'nin
Kalkınmasında Planlı Yöntemin
Geleceğı

A. Mesud Küçükkalay

75

Rusya'daki Son Gelişmeler ve
Beklentiler

Berrak Kurtuluş

77

Pozitivizm ve İktisat:

Sayın Taner Cangil'in

Düşündürdükleri - Cevap

Taner Cangil

Kriz Üzerine...

17 Ekim 1998 tarihinde İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nde yapılan Gülten Kazgan, Atilla Karaosmanoğlu, Hayri Kozanoğlu'nun katıldığı ve yazı kurulu üyemiz Ümit Şenesen'in yönettiği Yuvarlak Masa toplantısının metnidir.

Kazgan: M.Camdessus bölge ülkeleri krizi ol-maktan çok bir sistem krizinden konu edile-bileceğini söylüyor. Tabii kendisi çok haklı. Kapitalist sistemin konjoktürel dalgalarla büyüdüğü çok iyi bilinen bir olay. 19. yüzyıl iktisat yazını in-celerseniz, yazının büyük kısmının konjoktür dalgala-rına ayrıldığını görürsünüz. Serbest piyasa kapitaliz-miyle birlikte konjoktürel dalgaların şiddetlenmiş ol-ması, özellikle 1870'li yılların ilk yarısında Avrupa'da patlayan krizin büyük depresyon denilecek boyuta varması iktisatçıların dikkatini bu konuya yoğunlaştı-rmıştı ve kapitalizmin büyümesinde konjoktürel dalgala-rın ayrılmaz bir parça olduğu o dönem iktisat yazı-nında çok işlendi. Fakat ilginçtir neo-klasik iktisat bu-nu kabul etmedi. Nitekim, kabul etmediği için de bü-yük depresyonda çok yanlış politika tavsiyelerinde bulunmuştu. İkinci Dünya savaşından sonra yaklaşık çeyrek yüzyıl büyük bir iyimserlik yaşandı, çünkü sa-vaşın getirdiği yıkımla birlikte artık konjoktür dalga-sı yaşanmaz olmuştu. Yatırımların çok hızlı bir tem-poda devam etmesinin getirdiği bir özellikti bu. Oysa, sanki kapitalizmin artık konjoktür dalgalarıyla boğuşabildiği, onları yok edebildiği biçiminde bir yorum yapılmaya başlanmıştı. Fakat 1970'li yılların ortasın-dan itibaren olay yavaş yavaş tekrar kendini gösterdi. Ancak şu var; özellikle sermaye hareketlerinin ser-bestleştirildiği bir ortamda bu dalgalar çok daha sık, sert ve çok daha yaygın olabiliyor. Sistemin bir özelli-ği, büyürken inişli çıkışlı büyüyor, bir düz hat üzerin-de gitmiyor olması. Bu adeta kapitalizmin piyasa öz-gürlüğünün bedeli gibi birşey. Eğer o özgürlüğü istiyorsanız karşılığında bu bedeli ödüyorsunuz. Çünkü piyasa geleceğe dönük tam öngörü yapamadığı için bütün elimizdeki ekonomik tekniklere, matematiksel iktisata falan rağmen piyasanın kör bir tarafı var gele-cekle bağlantılı olarak. Bu da yol açtığı sonuçlar dola-yısıyla yatırımlar üzerinde, bu dalgalanmaları yaratı-yor.

Şenesen: Hocam ben anlamak için bir şey sorabi-lir miyim? Konjoktür dalgaları derken 5 yıl, 10 yıl

sürekli dalgaları mı kastediyorsunuz, yoksa Kontradi-yef dalgalarını mı?

Kazgan: Hayır, Kontradiyef dalgaları çok uzun süreli dalgalar. Bunların daha çok teknolojik gelişme-ler, coğrafi keşifler falan gibi olaylarla bağlantılı ola-rak ortaya çıktığı söyleniyor. Juglar dalgaları dediği-miz, genelde 10 yılda bir çıkan dalgalar; konjoktür dalgaları diye tanımlananlar bunlar. Ama arada küçük boylu, daha kısa zaman aralıklı stok hareketlerinin ge-tirdiği envanter dalgaları olabiliyor; ya da yirmi yıl aralıklı inşaat dalgalanmaları olabiliyor. Şimdi olayın bir boyutu, sistemin bir özelliği inişli çıkışlı olması. Biliyorsunuz, Marks'ın da en geniş biçimde üzerinde durduğu konulardan biri, kapitalizmin konjoktürel iniş-çıkışlarıydı. Özellikle 19 yüzyılda sosyalistler bu konuyu çok geniş biçimde incelemişlerdi.

Fakat bugünün dünyasında bir ikinci olay daha var, o da şu; A.B.D. başta olmak üzere gelişmiş dünya kendi yaşadığı krizi kolayca dışlayabiliyor. Dışlama-nın yöntemi de belli: dünyaya istediği şekli veriyor, kendisini krize girer hissettiği zaman bunu dışlamak üzere dünyayı kendisine göre biçimlendiriyor. Bunun en iyi örneği zannediyorum 1970'lerin sonlarından gü-nümüze kadar gelen sürede, mal ve sermaye hareket-lerinin serbestleşmesi, bütün gelişmekte olan ve geli-miş ülkelerin bu sürecin içine sokulması yoluyla bir yeni dünya yaratmak. Yaratılan bu yeni dünya, batıda oluşan büyük çaplı sermayenin, özellikle fon biçimin-de oluşan sermayenin özellikle serbestçe dünyada pla-se edilmesini ve getiri sağlayabilmesini ya da çok uluslu şirketlerin dünyanın her yanında istediği gibi yerleşmesini mümkün kılacak bir düzen. Bu krizin dışlanması anlamına geliyor. Çünkü, o fonlar içerde kalsa ya da çeşitli engellerle karşılaşsa getirisi düşe-cek, batacak. Oysa böyle bir açılım sermayeye, şimdi SSCB bloku da olmadığına göre bazı küçük bölgesel istisnalar dışında bütün dünyayı kapsayan açık pa-zarlar sunuyor. Burada sistem, kapitalist sistemin asları kendi krizlerini kolayca dışlayabiliyorlar. Yani

krizi dış dünyaya sermaye yolu ile transfer edebiliyorlar.

Büyük sermaye girişleri geldiği zaman bizim gibi ülkeler, bundan çok memnun oluyorlar. Çünkü bu ekonomiye bir rahatlama veriyor, iktidar memnun oluyor. Rahatça ithalat artıyor, ekonominin büyümesi hızlanıyor, krediler genişleyebiliyor, tüketim artıyor, yerli paranın aşırı değerlenmesi fiyatlarda bir duraklama yaratıyor. Fonların ilk etkisi, sermaye piyasasına geldiklerinde hisse senetlerinin değerini yükseltmeleridir. Firmalar aktiflerinin büyüdüğünü görüyor, fevkalade iyi hissediyorlar kendilerini. Bu da kendileri için yatırımlara yönelmede bir müsevvik haline geliyor. Herkes memnun oluyor, bankalar çok kazanıyor, şirketler kazanıyor. Fakat bir de bunun tersine dönme süreci var ki, o süreç de bu giriş tarafından otomatik olarak yaratılıyor. Çünkü parayı aşırı değerlendiriyor, aşırı değerlendirme dolayısıyla bir yandan ihracat eziliyor, öbür yandan ithalat patlıyor. Dolayısıyla, bir kere cari işlemler açık vermeye başlıyor, olayın bir boyutu bu. İkincisi, giren fonlar içerde kredi sisteminde büyük bir genişleme yaratıyor. Bu genişleme sonucunda içerdeki şirketler iyice borçlanma imkanına kavuşuyorlar ve borçlanıyorlar. Devlet de aynı şekilde, borçlanma imkanları büyüdükçe borcunu artırıyor. Böylece herkesin borçlu olduğu, kredi arzının büyüdüğü, faiz haddinin buna bağlı olarak sınırlandığı bir süreç ortaya çıkıyor.

Bu süreç diğer yandan yatırımları patlatıyor, yatırımlar aynı zamanda kapasiteyi büyütüyor, böylece bir genişleme süreci ortaya çıkıyor. Ama yatırımların artışı, buna uygun bir düzeyde talep yaratmıyorsa, bu defa yatırımların atıl kalması söz konusu oluyor. Özellikle ihracat için sonsuzluğa açılan pazarlar olmadığına göre, içerde kullanılmı da söz konusu olmayınca, atıl kapasiteler büyümeye başlıyor. İkincisi, şirketlerin borçlanması rizikoları büyütüyor ve bankalar kredi vermekte kendi rizikolarının arttığını görüyorlar. Diğer yandan cari işlemlerdeki açıkların büyümesi aynı şekilde, dış dünyadan gelen sermayenin rizikosunu büyütmeğe başlıyor. Kıyamet, açıkların büyümesiyle, rizikosunun büyüdüğünü gören fonların çekilmek istenmesiyle ortaya çıkıyor.

Senesen: Bu da hızlı bir süreç galiba, giriş gibi yavaş olmuyor.

Kazgan: Hayır, bu ani çıkış önce döviz fiyatını birden sıçrattı. İkincisi çıkış kısmen borsadan olduğu için borsada fiyatlar düşüyor. Şirketler birden aktiflerinin azaldığını görüyorlar. Oysa, kredi arzı genişlediği için bankalara çok borçlanmışlar. Bankalar kre-

di verdikleri şirketlerin, kredileri iade edemez duruma gelmekte olduğunu görünce rizikoları artmış oluyor. Ayrıca bu fonlar girerken bankaların açık pozisyonları da büyümüş oluyor. Döviz fiyatının artması da rizikoyu artırınca, bu iki kanalda bankaların rizikosu çok büyümüş oluyor. Şirketler de aynı şekilde, bir yandan fiyatlar düştükçe borsada kaybediyorlar, bir yandan da bankalara olan borçları dolayısıyla rizikoları artıyor. Bu arada tabi fonların çıkışı faiz haddini de etkiliyor, faiz haddi yükseliyor. Artan faiz haddi, artan döviz fiyatı, gırtlığına kadar borçlu şirketler, gırtlığına kadar borçlu bankalar, düşen fiyatlar, hepsi üstüste gelince kıyamet kopuyor. Tabii, eğer kamu açıkları varsa ve kamu da borçlanıyorsa, borçlular silsilesine o da katılıyor. Ancak krize giren Asya ülkelerinde esas borçlu özel kesimdi, devlet değil.

Bugünün serbest sermaye hareketi dünyası her an bu krizleri yaratmada etken. Bir çalışmada görmüş-tüm, 19. yüzyılda A.B.D.'nin yaşadığı krizleri sayıyordu, bir yüzyıl içinde 20 kadar kriz yaşamış A.B.D. O dönemde demiryollarını finanse etmek için çok büyük sermaye çekmek istemiş. Tabi o kadar da uzun vadeli fon giriyordu ülkeye. Fakat bu belirttiğim süreç aynı zamanda krizleri de birlikte getirmiş ve bunlar yaşanmış. Bunu Osmanlı imparatorluğu da yaşadı. 1881'deki bildiğiniz Düyun-u Umumiye olayı, 1873'de Avusturya'da patlayan kriz sonucu, Osmanlı'nın borç ödeyemez duruma girmesi olayıdır, birbirine bütünleşik sermaye piyasaları dolayısıyla. Dolayısıyla olay sistemin krizi, bunu bilmek gerekiyor. "Kapitalist sistemin alternatifi yok" diyorsanız; bu fiyatı da ödüyorsunuz. Ama bugünün dünyasında, sistem kendi krizini büyük ölçüde dışlayabildiği için, şimdi bunu daha çok orta derecede gelişmiş Türkiye, Meksika, Latin Amerika'nın diğer ülkeleri, uzakdoğu, yakındoğu ülkeleri yaşıyorlar. Zannediyorum mesele temelde bu.

Karaosmanoğlu: Camdessus sistemin krizinden bahsederken sayın Kazgan'ın bahsettiği krizden bahsetmiyor. Daha farklı bir sistem krizi olarak görüyor. Biraz onun üzerinde durmakta yarar var. Ben 19.asra kadar gitmeyeyim, ama daha yakın bir tarihe gideyim. Çünkü bu krizin başladığı ülkelerde, bir zamanlar "Doğu Asya Mucizesi" diye bahsedilen mucizeyi çok yakından izlemiş ve onun içinde yaşamış bir insan olarak bazı şeyleri biraz daha farklı görüyorum. Biliyorsunuz, 1970'lerden sonra, 1975'den sonra dünya ticaretinde çok büyük bir değişiklik oldu. Ticaret kontrollerinin azalmaya ve ticaret sistemlerinin libelleşmeye başlamasıyla çok büyük bir gelişme oldu ve ticaret, dünya gayri safi hasılasının büyümesinden çok

büyük bir hızla büyüdü. Aynı zamanda dünya ticaretinin büyümesinden çok daha büyük bir hızla da sermaye hareketi büyüdü. Sermaye hareketinin büyümesine, krizini dışarıya atmak isteyen sanayileşmiş ülkelerin kararlı, planlı davranışları mı neden oldu, yoksa bazı farklı gelişmeler mi neden oldu? Bunun üzerinde durmakta yarar var. Sermaye hareketlerinin gelişmesinde tabiki teknolojiadaki gelişmelerin çok büyük rolü oldu. İletişimdeki gelişmelerin çok büyük rolü oldu ve sermaye hareketleriyle iletişimdeki gelişmeler aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle çok daha hareketli, çok daha dinamik hale geldi. Bu gelişmeler sırasında dünya refahında, toplu olarak oldukça büyük gelişmeler oldu. Mesela doğu ve güney doğu Asya ülkelerinde son 10-15 yıl içinde 600 milyondan fazla insan fakirlik çizgisinin altında yaşarken, fakirlik çizgisinin ötesinde yaşamaya başladı. Eğitim imkanlarında büyük değişimler oldu, sağlık alanında büyük değişimler oldu, ancak bazı konularda bu değişimler gerçekleştirilemedi. Değişikliklerin gerçekleştirilemediği en önemli konulardan bir tanesi, bu ülkelerdeki mali sistem oldu. Sermaye hareketlerinin gelişmesinde önemli bir değişiklik de, dünyada ve dünya ekonomisinin gelişmesinde, istihdam sermayenin ayağına gideceğine, sermaye istihdamın ayağına gelmeye başladı. Doğu ve güneydoğu Asya ülkelerinde büyük istihdam artışları oldu. Mesela Endonezya'nın içine düştüğü son feci durumdan önceki duruma bakıldığında zaman, önümüzde gelir dağılımı en hızlı düzelen ülkelerden birisiydi. Bu hız, mesela Kore'deki gelir dağılımı düzelme hızından daha büyüktü. Bunun nedenlerini araştırdığımız zaman ortaya şu çıktı: ücretlerde çok büyük bir artış yoktu, fakat ailede çalışanların sayısı arttığı için, yani istihdam arttığı için ve sadece büyük endüstri değil fakat büyük endüstriye hizmet veren, yani onun bazı parçalarını yapan veyahut geleneksel endüstri dışında bazı faaliyetler gösteren küçük ve orta endüstrilerin gelişmede önemli rol aldıkları ve aldıkları bu rolle istihdamı artırdıkları ve gelir dağılımında önemli düzenlemelere neden oldukları ortaya çıktı. Bu sadece Kore'de ve Endonezya'da kalmadı, Tayland'da, Malezya'da benzer hareketler oldu. Doğu Asya ülkelerinde çok büyük gelişmeler oldu.

Kişisel olarak şunu söyleyebilirim; bu gelişmelerin olduğu sıralarda bu ülkelerle çok sıkı ilişkilerim vardı ve her birinin mali sisteminin bozukluğu, zayıflığı ve sanayi ile ticaretle ve bunları temsil eden büyük şirketlerle devlet ilişkilerinin kabul edilmez tipte ilişkiler halinde gelişmekte olduğunu, ben çok defa, pek çok hükümete ya kişisel olarak ya da kurumsal kisve içinde söyleme imkânını buldum. Yalnız önemli

olan şeylerden bir tanesi; başarı zaafiyetleri gizliyor. Yani bu ülkelerin hiç birisinde mali sektör gerektiği ciddiyetle, mali sektörün uygulaması lazım gelen standartlar gerekli ciddiyetle izlenmedi ve uygulanmadı. Bunları şunun için söylüyorum. Öbürleri krizi ülkelerinden dışarıya ihraç ettiler gibi görünüyor. Büyük bir noktada krizi ihraç etme durumu söylenebilir, ancak bu krizi ihraç etme durumu şu şekilde; kurumsal tasarruf sahipleri kurumsal tasarruflarını kendi ülkelerinde oldukça düşük gelirlerle kullanmak yerine, daha büyük gelir sağlayabilecekleri fakat daha riskli ülkelere göndermeye başladılar. Yani sermaye hareketlerinin büyümesinde bu var. Bu bir anlamda onların çok daha kısa vadelerle ortaya çıkabilecek konjonktürel inmeleri önlemesi anlamına geliyor. Ama bu demek değil ki bu sermayeleri alan ülkeler mutlak suretle bunların esiri haline gelmek durumundaydılar. Yani ekonomik politikalarını ve davranışlarını farklı bir şekilde düzenleyebilmiş olsalar idi, krizin bugünkü şekliyle ortaya çıkması sonucu dert olmayabilirdi. Yani onlar krizden zarar gördüler, çünkü krizi diğerleri ihraç etti de Amerikalılar krizden zarar görmediler mi? Bir hafta veya bir ay içinde 4 katrilyon dolarlık kağıt üzerindeki değer buharlaştı, ortada kalmadı. İnsanlar kendilerini daha fakir halde hissetmeye başladılar ve bu fakir hissetme bugün ortaya çıkan sistemin krizinin önemli unsurlarından bir haline geldi.

Amerika'da yakın zamana kadar, Amerikan ekonomisinin temel taşları üzerinde hiç kimse minakaşa etmiyordu. Gayet verimli bir ekonomi yapı yaratılmış durumda. 70'lerin sonunda 80'lerin başında çıkan krizlerden Amerikan ekonomisi çok güçlenmiş bir ekonomik yapı ile ortaya çıktı. İşsizlik % 4.5 seviyesinde. Amerika'da geleneksel olarak işsizlik % 6'nın üzerine çıkmadığı sürece bir durgunluk tehdidinden veya tehlikesinden bahsetmek kimsenin aklına gelmez. İhracatta artış var ve Amerikan ekonomisi 15 yıldan beri ilk defa bu yıl kamu ekonomisinin açık vermediği bir durumla karşı karşıya. Yani bütçe fazla veriyor. Bütçenin 70 milyar dolarlık bir fazla verme durumu var, ama buna rağmen Amerikan ekonomisi de büyük bir krizin içine girmiş durumda. Son 3-4 haftadır Amerikan sermaye piyasasındaki hareketler, krizden başka bir şeyle ifade edilemeyecek kadar ciddi hareketler. Federal rezervin başkanı yakın zamana kadar kriz olmadığını, Amerikan ekonomisinin en iyi durumda olduğunu söylerken, son 10 gün içinde iki defa faiz indirimini yapmak durumunda kaldı. Krizin bazı belirtilerinin henüz analitik şekilde ispat edilmediğini, fakat gözlenebileceğini ifade eder duruma geldi. Amerika'da artık bir krizden bahsediliyor. Kriz şu; bir defa

önümüzdeki yılda büyüme hızında önemli bir azalma, gelecek yılda bu yıldan daha önemli bir büyüme azalması olacağı düşünülüyor. Bu durumda bir sistem krizinden bahsederken, sadece ileri sanayileşmiş ülkelerin diğer ülkelere ihraç ettiği bir krizin onlar tarafından yaşanması, biraz da ucundan kendilerine dokunması şeklinde almalıyız.

Krizin temelinde şu var; 1995 yılında Kanada'da yapılan bir seminerde, hiç beklenmeyecek iki kişi, bir tanesi Paul Volcker, daha önce Amerikan federal rezervinin başında olan kişi, bir tanesi de dünyadaki uzun vadeli değişikliklerle ilgili yazı yazan bir tarihçi şunu söylediler: Eğer bu değişimleri kontrol altına almazsak, bir şekilde izleme imkânına sahip olmazsak, bir süre sonra dünya ekonomisi haydutlarla korsanların elinde kalacak dediler. Bunlar, açık sermaye hareketine inanan, bütün mesleki gelişmelerini bu sistem içinde gerçekleştirmiş olan ve bu şekilde düşünen insanlar. Şimdi özellikle kriz nasıl durdurulabilir meselesinde bir sistem teklifi ortaya çıktı. Bunun da nedeni şu; Bugün dünyadaki krizi sadece ekonomik kriz olarak düşünmeyelim. Uluslararası kuruluşlar, bir tanesi hariç, 1940'ların, 1950'lerin dünyasına göre kurulmuş olan kuruluşlardır: Birleşmiş Milletler, NATO, Dünya Bankası, Para Fonu, OECD. Bunların hiçbirisi bugünkü dünyanın gerektirdiği uluslararası izlemeyi, kontrolü yapabilecek durumda değil. B.M. bir sürü krize çare bulamıyor. NATO bir sürü konuda karar alamıyor. Para Fonu ve Dünya Bankası ellerindeki kaynaklar ve bu kaynakları kullanmakla ilgili kuralların şekli ve miktarı nedeniyle birşey yapamıyorlar. Bugünkü dünya nizamını, bir şekilde uluslararası seviyede düzenleyecek yani 1950, 1960, 1970'lerde B.M.'in, Para Fonunun, Dünya Bankasının v.s. nin yaptığı, OECD'nin yaptığı şekilde yönetecek ve yönlendirecek, daha doğrusu bu gücü gösterebilecek durumda değiller. Yeni bir sistem arayışı var. Bu sistem arayışı şu şekilde ortaya çıktı. Ben mesela Dünya Bankasının, Para Fonunun toplantılarının bu yılki değerlendirmelerini görüyorum. Türk gazetelerindeki, dünya gazetelerindeki değerlendirmelerini görüyorum. Bu değerlendirmelerde gözden kaçan bir şey var: "22'ler" denen bir grup var. Bu "22'ler" grubu, sanayileşmiş ülkelerden post-modern devre geçmiş ülkelere kadar, süratle büyüyen bazı yükselen piyasaları temsil eden ülkelerin başkanları ve merkez bankası başkanlarının falan biraraya gelerek meydana getirdikleri bir grup. Bu grup; yeni bir mali düzenlemenin mimarisi üzerinde çok enteresan bir bildiri neşretti. Bizim gazetelerde görünmedi, hattâ Amerikan ve İngiliz gazetelerinde de çok az referans yapıldı. Öyle tahmin ediyorum ki, fakat uzun

boylu tahminler yapmak doğru değil, bundan 20-25 sene sonra o grubun ilan ettiği tebliğ, yeni bir dünya sisteminin, yeni bir ekonomik sistemin kurulmasıyla ilgili başlangıç noktası veya başlangıç noktalarından biri olarak görülebilecek. Burada kâr gayesiyle yüksek riskli ülkelere kaynak gönderen ve bundan büyük kârlar sağlayan, fakat bu risk gerçekleştiği takdirde bu riskin cezasını ödemedi dışarıya kaçan sermayeyi, bu sermayeyi gönderen ülkeleri ve bunlar kaçtıkları zaman başı derde girmiş olan ülkeleri, bu riski tamamen ödemeye zorlayan uluslararası kuruluşları yeni bir şekilde davranmaya zorlayan bir tebliğ ile çıktılar ortaya. O kadar ki; ülkeler bir krize uğrarlarsa, bu krize uğrayan ülkenin kredi durumu çok zayıf olmasına rağmen bir takım müesseseler ve kurumlar buraya kredi göndermişler ise, bunların bir "moral hazard" denilen şeye ahlak düşkünlüğüne sebep olmamaları için, Para Fonunun yardımıyla sermayelerini geri alamamaları için, bir düzen teklif ediyorlar. Gelişmekte olan ülkelere büyük sermaye akımları olursa ve bunlar riskli olduğu bilinmesine rağmen yapılsa bu sistem devreye giriyor. Şeffaflığı getirmek istiyorlar, herkesin hangi şartlarda, hangi ülkelerde ne gibi bir kredi değerlendirildiğini, bilinmemesini iddia edecek bir duruma imkân vermeyecek bir şeffaflık getirmeye çalışıyorlar. Ondan sonra da, bu işin cezasını fazla kâr etmek için yüksek riskli noktalara sermaye gönderenlere ödetmeye çalışıyorlar. Bunu yapanlar, sadece gelişmekte olan ülkelerin bundan canı yanan bir takım temsilcileri değil, sanayileşmiş ülkelerin, serbest piyasa kapitalizmini kendileri için bir hayat şekli olarak kabul etmiş olan ülkelerin temsilcileri. 6 kişilik gruptan tali komisyonlar kurulmuş vaziyette ve 4-5 tane temel prensiple ortaya çıktılar. Sistemin krizi var, bu krizin çözülmesindeki davranış, "biz krizimizi dışarıya ihraç edelim, diğer ülkeler de ne halleri varsa görsün" davranışı değil, farklı bir davranışın başlangıcı noktasındayız.

Kazgan: Cevap verebilirmiyim?

Senesen: Tabii buyurun. Yalnız ben bir şey sorduktum Atilla bey, bu "22'ler" in önerisi başka ne gibi değişiklikler içeriyor?

Karaosmanoğlu: 4-5 tane önemli şey var. Maalesef yanımda getirmedim. Bunlardan bir tanesi sermaye hareketlerinde şeffaflığı sağlamak. Kimin nereye ne kadar sermaye gönderdiğinin kaydının ortaya çıkarılması. Burada şöyle bir güç durum var. Nasıl yapılacağı belli değil. Mesela hedge fund'lar denilen ve 15-20 gün evvel iflas etme durumuna gelmesi nedeniyle Amerikan piyasasını alt üst eden tüpe fonlar, genel

olarak bazı ülkelerde spekülasyonla para kazanıyorlar. "Bu ülkenin devalüasyon yapması kaçınılmaz hale gelecek, onun için ben ileriye ait norm verilerle bu yapılması kaçınılmaz hale gelecek devalüasyondan büyük kârlar sağlayayım" veya "bu ülkenin sermaye piyasasında önemli bir artış olacak, ben bundan büyük kâr sağlayayım" diye hareket eden fonlar var. Bu batan fonun yöneticileri arasında da opsiyonlar teorisini geliştirdikleri için Nobel mükafatı kazanmış iktisatçılar var. Ama piyasa ile başa çıkamadıkları için Amerikan bankalarında 5-6 milyarlık bir zarara sebep oldular. Şimdi orada bir şeffaflık getiriliyor ve bu şeffaflığa bağlı olarak, ülkelerin veya sektörlerin kredi durumlarının değerlendirilmesinde yeni bir takım metodlar isteniyor. Muhasebe sistemlerinin uluslararası muhasebe konvansiyonlarına uygun olarak yapılması isteniyor. Gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik politikalarını ve düzenlerini dikkatli bir şekilde yürütmeleri ve makro ekonomik dengelemelerini mutlak sırrette gerçekleştirmeleri isteniyor. Bunu yapmayan ülkeler yüksek kredi değerlendirmesi yani reytingi alamıyacaklar.

Kazgan: Bugün de alamıyorlar zaten.

Karaosmanoğlu: Bugün de alamıyorlar ama, bugün başları belaya girdikten sonra alamıyorlar.

Kazgan: Öngörüyle yapıyor zaten; kötüleştiği zaman başları belaya giriyor.

Karaosmanoğlu: Ama doğru dürüst değerlendirme yapmayan o kredi kurumlarının da başı derde girecek yeni düzenlemeyle. Eğer bu düzenleme yapılabilir ise. Önemli olan şey, ilk defa böyle bir düzenleme ihtiyacının ortaya çıkması.

Amerikan hükümetinin de IMF'nin de "Biz size yardım ederiz ama ilk yapacağınız şey bu gelen sermayeyi ödemenizdir" dediği bir sistemden, "Bu ülke haksız olarak bir krizle karşı karşıya kaldı, bu krize neden olanların alacaklarını ödeyemeyecek, ödemeyecek." dediği bir sisteme geçiştir düşünülen. Krizi yaşayan ülkeler monitoryum ilan ettiği zaman, monitoryum ilan etmeleri dolayısıyla out-cast, yani sistem dışına itilmeyecekleri bir düzene doğru gidiyorlar. Bunu teklif edenler arasında İtalya'nın maliye bakanı, Amerikan hazinesinden birisi, İngiliz merkez bankasının ikinci başkanı durumunda olan birisi, yani bugünkü sistem içinde çok önemli yerler tutan insanlar var.

Kozanoğlu: Çünkü son felakette, hedge fund felaketinde bizzat İtalyan merkez bankasının 250 milyon dolar para kaybettiği yazıldı ki, adından yanıldıklarını ifade ettiler. Adı; "Long Term Capital Manag-

ment-Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi". "Adından çok daha uzun vadeli düşünüen bir kurum olduğunu düşündük, o bakımdan biz oraya yattık" diyerek durumlarına açıklık getirmeye çalışmışlardı.

Kazgan: Şunu söylemek istiyordum. "Büyük ülkeler sistem krizini dışlamak istiyor" dediğim zaman, bu demek değildi ki, bu dışlanan olay tekrar kendilerine gelmez. Bumerang gibi geliyor. Çünkü siz bu kadar büyük ve geniş etkili sermaye ihracına geçtiğiniz zaman, karşı taraf bunu aldığı anda bu büyük sermaye girişine uyum sağlıyor, ama sağlanan bu uyumla birlikte bütün makro dengeler bozulurken çok açık ki, ters yönde bir kriz olduğu zaman, kendi krizini dış dünyaya ihraç edip bu defa onları etkileyecek.

Karaosmanoğlu: Gülten hanım bir nokta üzerinde anlaşılm. Krizin başladığı Tayland'da ve Endonezya'da makro ekonomik dengelerde hiçbir bozukluk yoktu, bütçe açığı yoktu, enflasyon yoktu. Enflasyonsuz büyük bir gelişme hızı vardı. Gelir dağılımında düzelme vardı, ama zayıf bir mali sektör vardı.

Kazgan : Tabii doğru, ama esas olay dolara bağlanan paralardan çıktı. Dengeyi o bozdu. Bu Hong Kong'tan Tayland'a, Endonezya'dan Malezya'ya, hepsinin ortak noktasıydı.

Karaosmanoğlu: Sizin söylediğiniz başka bir konudan çıktı aslında. Üretim kapasitesi ile tüketim imkânları arasında dengesizlikler başladı ve 1996 yılından itibaren dünya ticaretinde birden bire düşme başladı. Tayland'daki krizin nedenleri arkasında büyük ihracat gelişmelerine alışmış bir ekonominin birdenbire ihraç edemez duruma gelmesi ve ihracatın süratle kısılmasının da bazı firmaları güç durumda bırakması sonucunda, banka sisteminin zaafiyetinin bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmasının rolü var.

Kazgan: Bence öncelikle ülke parasını dolara tespit etmek rol oynuyor. Ne zaman ki dolar değer kazanmaya başladı, özellikle uzak doğuda yen karşısında bu ülkelerin de paraları otomatik olarak değer kazandı. Para tespit edilmiş olduğu için içeride hiç enflasyon olmasa da bu değerlenen para, olayı içinden çıkılamaz hale getirdi. Zaten cari işlemleri açık gidiyordu. Fakat esas suçlu burada paraların tespit edilmesi. Paraları niçin tespit ettiler? Çünkü devalüasyon, içeri giren fonlara en büyük riziko yaratan olay. Parayı tespit ettiği zaman, giren para için bütün rizikoyu neredeyse ortadan kaldırıyor. Nitekim Türkiye'de de birtakım akıl hocaları, "Paranızı dolarla tespit edin, para kuruluna geçin" gibi tavsiyelerde bulundular ama, neyse ki bir yerlerde akıllı bir bürokrat veya bürokrat

takımı çıktı, "Bu olmaz" dedi ve yapılmadı. Yoksa Türkiye de baskının altındaydı. Olay buradan çıkıyor, çünkü giren fonların rizikosu sıfırlanıyor, devaülasyon tehlikesi olmadan, olduğu gibi parayı transfer ediyor. Sistemin krizinin dışlanması maruz kalan ülkeler takımı, Meksika'dan Türkiye'ye, uzak doğuya, güney doğu Asya'ya bu sisteme açık olan her yere uzandı. Mesela Arap dünyası daha bu olayın içine girmedi, onlar etkilenmedi bu işten. Şimdi Mısır bu sisteme girdi, Mısır'da oluyor. Bumerang atarsınız döner, sizi vurur. Ben yine sistemin krizi olduğuna inanıyorum. Amerika 1987-1992 arasında büyük bir durgunluk yaşadı. Sistemi ayakta tutabilmek için kendi finans kesimi hükümetin yaptığı desteği 300 milyar dolar diye okudum. 1991'den sonra sermaye hareketleri serbestleştiği zaman ayağa kalktı. Çünkü bahsettiğiniz o kurumsal fonların büyük kısmı Amerikan fonları, emeklilik fonları, sigorta fonları v.s. Onlar dışarı gitti rahatladılar. Türkiye gibi, Rusya gibi piyasalardan % 50'ye varan getiriler ile döndüler. Türkiye % 50 getiri ile birinci sırada yer aldı. Peki ülke bu kadar kaynak kaybederse sonunda ne olur? Olay sadece parasal da değil. Reel gelir transferi yapılıyor. Giren bir dolar, bir buçuk dolar olarak çıkarsa, bunun etkisini fonun çıktığı ve transferi yaptığı ülke açısından düşünün.

Kozanoğlu: Şimdi ben de krizin sistemin bir krizi olduğunu, Gülten hanımın yorumuna katılarak sözlerime başlayacağım. Geri döndürülemez bir süreç olduğu düşünülen küreselleşme olgusu artık tartışılmaya başlanıyor. Krizin küreselleşmenin krizi olduğu düşünülüyor ki; ben de bu kanaatliyim. Küreselleşme dediğimiz zaman mal ve hizmet akımları serbestleşecek, ikincisi sermaye akımları serbestleşecek. Yani sermaye dünyanın neresinde en kârlı yatırım olanakları bulursa oraya akacak ve böylece dünyadaki kaynaklar en uygun şekilde dağıtılmış olacak. Bu öyle bir sistem ki; buna ayak uyduranlar uydurur, uyduramayanlar da sistemin, dünya sisteminin dışında kalır. Bu oldukça yüksek sosyal faturaları olan bir süreçtir. O zaman da bunu vurgulayanlar vardı. Örneğin Afrika gibi bir kıtayı, belli ülkeleri, mesela Küba gibi bu sisteme karşı çıkan belli ülkeleri o sistemin içerisinde gereklerine uyabilecek, hitap edebilecek becerisi olmayan belli kesimleri, belli sınıfları dışlayacak bir süreçti. Bunun Türkiye'de de örnekleri var. Benim aklıma gelen 1998 yılında ifade edilen beyanlar; bir tanesi Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı Antalya'da şöyle demişti: "Küreselleşme denen bir süreç var, bu dünyanın gerçeği. Ayak uyduran uydurur, uyduramayan tasfiye olur gider." Güneş Taner de aynı ifadeyi sürekli tekrarlıyordu. Sistem krize girince IMF dahil, Amerikan

hazinesi dahil herkes artık kısa süreli sermaye hareketlerinin kontrol altına alınmasının uygun olacağını, en azından geçici bir süre uygun olacağını söylemeye başladı. Halbuki iki sene evvel 1996'da yapılan IMF-Dünya Bankası toplantısında İngiltere Maliye Bakanı Kenneth Clark sermaye hareketlerini kontrol altına alan ülkeleri daha ağır cezalandırılacak müeyyideler oluşturulmasını öneriyordu. Şimdi Gülten hanımın verdiği ülke örneklerinden yola çıkarak bir saptamada bulunmak istiyorum. 1994'de Türkiye bir finansal kriz yaşadı. 1994 sonunda, 1995 başında Meksika, daha sonra doğu Asya ve güneydoğu Asya, ki burada en sivri ülke Güney Kore. Şimdi bu üç ülkenin ortak bir yönü var. OECD'ye üye olan üç tane gelişen, yeni tabiri ile emerging- market olarak nitelenen üç tane ülke. OECD'ye üye olmanın en temel koşullarından bir tanesi de sermaye hareketlerini serbestleştirmek. Bu ülkeler sermaye hareketlerini serbestleştirdikten kısa bir süre sonra beş yılı bulmayan bir sürede krizle karşılaştılar. Meksika'da bir yıl süre içinde oldu. Meksika'nın daha önce sermaye hareketlerini serbestleştirmeye başlamıştı da, OECD'ye üye oluşu ile krizle karşılaşması aynı yıl içerisinde gerçekleşti. Türkiye ve Kore ise beş yıl içinde bu süreçle karşılaştılar. Bir sistem krizinden bahsederken ben de sanayileşmiş ülkelerden, büyük sermaye kaynaklarını elinde tutan ülkelere dünyanın tümüne ihraç edildiği düşüncesine katılıyorum. Bununla ilgili çok doğru bir benzetme var. Dünya ekonomisinde tüm sermaye hareketleri, mal ve hizmet hareketleri serbestleştiğinde dünya ekonomisinin bir okyanusa benzetilebileceği, Güney Kore gibi, Türkiye gibi küçük ülkelerin de küçük tekneler gibi görülebileceği söylenebilir. Yani bu küçük tekneyi iyi idare edebilirsiniz, dümeni, rotayı maharetle idare ederseniz tabi daha iyi olur ama, okyanusta büyük dalgalar olduğu zaman bunlar da fazla etkileyici olmaz. Belirleyici olan okyanusun kendi doğal süreçleridir. Siz küçük bir tekneyle okyanusa açıldığınız zaman her zaman büyük tehlikelere muhatapsınız. Ben bu görüşleri paylaşıyorum.

Sürecin teknik olarak gelişimi üzerinde de biraz durursak; bir tanesi Amerika söylendiği gibi 1991 durgunluğundan itibaren sürekli bir büyüme süreci yaşadı. Fakat bunu, önemli dış ticaret açıklarıyla gerçekleştirdi. Amerikan dolarının dünyanın en önemli parası olması, dünya rezervlerinin %60'ını oluşturması, dünya ticaretinin %70'inin dolar cinsinden yapılması, Amerika'nın bunu doğrudan doğruya dolar kaynaklarıyla finanse edebilmesini getirdi. Ama bu da dünyaya büyük miktarda likitide verilmesi demekti ki; bu krizin nedenlerinden bir tanesi. Diğer bir nedeni, krizin

37 YILDIR SİZLERLE

Yaşamınızın her anında, tam **37 yıldır** aynı dostluğun güvenini yaşıyor, sıcaklığını paylaşıyorsunuz. Şöyle bir düşünün...

Sofranızdaki leziz yemeklerde, banyo keyfinizde, sıcak odanızda, hafta sonu pikniklerinizde, sevdiğiniz restoranda, seramik atölyelerinde, çiçeklerinizin yetiştiği seralarda, unutulmaz anılar yaşadığınız o tatil köyünde, balıkçı teknelerinde... Aygaz, yaşamınızda her yerde...

Aygaz'ın ileri teknolojisi, profesyonel kadroları, tüm yurttaki yaygın geniş bayi ağı ve üstün kalite anlayışı, hep yüzünüzdeki **güvenli gülümseme** için... Türkiye'nin en güvenli Tüpgaz ve Dökme LPG şirketi Aygaz 37 yıldır sizlerle birlikte olmanın gururunu yaşıyor.

Ve siz de biliyorsunuz ki;

Aygaz'ı tanımak, güvenle yaşamaktır.

24 SAAT ÜCRETSİZ
0 8 0 0
2 1 1
4 0 7 0
AYGAZ
DANIŞMA HATTI

AYGAZ

Ankara: 20/ 6 / 1935

Ergani Bakır İşletmesi Açılışı

Eti Banka

dair olup Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğinin 14/ VI / 1935 tarih ve 1-261 numaralı tezkeresile, Umumî Heyetin 14/ VI / 1935 tarihli toplantısında kabul edildiği bildirilen 2805 numaralı kanunun Meclisten gönderilen tasdikli sureti neşir ve ilân olunmak üzere ilişik olarak gönderilmiştir.

Reisicümhur

K. Atatürk

Her banka kurucusuyla gurur duyar.

Etibank'ın gurur duymak için ayrı bir nedeni var...

ETİBANK

sizinle

Asya'da patlamasının sistemle ilgili nedeni; kâr oranlarının düşmesi, maliyetlerin yükselmesi, bir tarafı ile de uluslararası şirket stratejisi diyebileceğimiz küreselleşmenin getirdiği olanakların ulusal ekonomilerde emekle, işgücüyle pazarlıklarda bir silah olarak kullanılabilmesi sonucunda bu sermayenin çok önemli bir kısmı da çok uluslu şirketler aracılığı ile emeğin ucuz olduğu doğu Asya ve güney doğu Asya gibi ülkelere gitti. Şimdi kriz burada patladığına göre bu ülkelerin yapısal özellikleri üzerinde de biraz durursak, özellikle hızlı büyüme gösteren Güney Kore gibi, Singapur gibi, Hong Kong gibi ülkeler stratejik öneme de sahipler. Yani Tayvan gibi ülkeler soğuk savaş sırasında Sovyet blokuna karşı stratejik olarak desteklenebilecek ülkeler. Biraz da bunların hızlı büyüme gösterdikleri dönemde, dünya ticaret kurallarına fazla uymamalarına, GATT kurallarına fazla uymamalarına, böylelikle devlet eliyle bir sanayileşme gerçekleştirebilmelerine de biraz göz yumuldu. Kore örneğine bakılırsa; Kore ithalatının çok büyük kısmını Japonya'dan yapan ve bunu Amerika'ya ihraç eden bir ülkedydi. İhracat temelli bir büyüme gerçekleştirmişti. Soğuk savaşın da bitmesiyle birlikte bu ülkelerin de kurallara uyması artık stratejik olarak askeri önemlerinin azalması nedeniyle de, bunlardan kurallara daha uygun davranmaları istendi. Bu kurallardan başlıcası; dış ticaretin serbestleştirilmesi. Daha sonra sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gelince, Gülten hocanın da belirttiği gibi, kısa dönemlerde ekonomiyi daha hızlı büyümeye, dış kaynak transferi ile daha hızlı büyümeye teşvik eden, döviz kurlarının, yerel döviz kurunun serbestleşmesi nedeniyle enflasyonu önlemeye katkısı olan bir süreç yaşanıyor. Fakat bu süreç sonunda da krizlerin patlaması kaçınılmaz hale geliyor. Yabancı paraların akın etmesiyle birlikte yerel para baskı altında kalıyor ve fazla değerleniyor. Bu paraların aktığı bütün alanlarda, hem finansal piyasalarda hem de genel kredi hareketlerinden kaynaklanan bir canlılık oluyor. Ne zaman ki güven kaybolup ta zemberek boşalmaya başlarsınca bir kriz ortaya çıkıyor. Şimdi Meksika'da da, Türkiye'de de benzer bir durum yaşanmıştı.

Neden 1929 bunalımına benzeyen ve tüm dünyayı tehdit edebilecek olan bir tehlike ortaya çıktı? Belki biraz bunun üzerinde durmakta yarar var. Bir tanesi bu ülkeler; doğu Asya ve güney doğu Asya ülkeleri son yıllarda yavaşlayan dünya büyümesinin çok önemli motorunu, dünya büyümesinin yarısını oluşturuyorlardı. Bunun tehlikeye girmesi, bu ülkelerin ekonomilerinin küçülmeye başlaması artık dünya için önemli bir tehlike. Türkiye, Meksika ve Latin Amerika ülkelerinden bunları ayıran özellik şu; Atilla beyin

de vurguladığı gibi, döviz kurunun aşırı değerlenmesi ve cari işlemler açıklarının son iki yılda hızla artması dışında, bu ülkelerin makro ekonomik dengeleri yerindeydi. Ama bu ülkelerde kriz özel sektörden kaynaklandı. Çünkü bu ülkelerde devlet güdümünde diyebileceğimiz sanayileşme süreci; ki Asya modelinin temel de bir ölçüde budur, yüksek tasarruf eğilimine sahip olan bireylerin tasarruflarını bankacılık sistemi aracılığı ile sanayi kuruluşlarına, özel sektör kuruluşlarına aktarmalarına dayanır. Bu da öyle bir yapı oluşturuyor ki, bazı ülkelerde, örneğin Güney Kore gibi ülkelerde Chaebol adı verilen çok büyük sanayi grupları, üretimin çok büyük bir kısmını oluşturuyorlar. Burada 1'e 10'a varan borçluluk yapıları var. Döviz kuru aşırı değerlendiği zaman, panik nedeniyle çok büyük değer kaybedip gerçek dengenin altına girdiği zaman bu kuruluşlar iflasla karşılaşabiliyorlar. Çünkü bir tanesi faiz oranlarını yükseltmek gerekiyor. Bunlar sübvansiyonlu, düşük faizle borçlanmış durumdadır. Finansman maliyeti 1'e 8, 1'e 10 olan kuruluşlarda finansman maliyetleri artıyor. Bir de son yıllarda bu sanayi kuruluşlarının da açık borçları oldu. Döviz bazında borçlandıkları için çok büyük sıkıntılarla karşılaşabiliyorlar ki, bankalar zaten çok büyük dış borca sahip oldukları için çok kritik bir duruma geliyorlar. Tüm sistemi tehlikeye düşerebilecek olan büyük bir risk ortaya çıkıyor. Doğu Asya'da ve güney Asya'da durumun vehameti biraz da buradan kaynaklanıyor.

Bu uzun bir süreç ama, belki benim kendi sınıflamama göre kriz sürecini sıralarsak; ilk aşamada geçtiğimiz IMF-Dünya Bankası toplantılarının Hong Kong'da yapıldığı sırada bu kriz zaten patlamıştı. İlk olarak Tayland, bahtını Temmuz ayında % 20 devalüe ettiği zaman kriz zaten başlamıştı. Bazı yorumcular tarafından da çok tehlikeli bir dünya krizi olarak nitelendiriliyordu. Ancak bana göre şöyle bir yorum yapıldı: bu ülkeler çok hızlı büyümeye başladılar. Asya değerleri, Anglo-Sakson bireyci değerlere karşı alternatif değerler olarak sunulmaya, tartışılmaya başladı. İtaate, disipline dayanan, yüksek tasarrufu teşvik eden bir sistem olarak. İkincisi, yüksek büyüme hızına sahip olan bu ülkelere rakip olabilecek potansiyele sahip olan ülkelerin biraz burnunun sürtülmeye başlanması olarak görüldü ve ilk anda müdahale etmekte geç kaldı. İkinci aşamada, yani IMF-Dünya bankası toplantıları bitip de sonbahar ayları geldiği zaman, krizin tahmin edilenden daha ciddi olduğu, özellikle dünyanın 11. büyük ekonomisi olan Kore'ye sıçradığı zaman görüldü. Ben IMF'yi uluslararası finans kuruluşlarının, bankalarının ve Amerikan hazinesinin bir temsilcisi olarak görüyorum. Krizin önemli riskler getirdiği, bu-

nu aşabilmek için önemli finans kaynaklarına ihtiyaç olduğu görüldü. "Bunun maliyetini bu ülkelerden çıkartacak şekilde nasıl önerilerde bulunuruz" denildi. Mesela, gene Güney Kore güzel bir örnektir. Bu ülkede yabancıların bankaları alması yasaktı, borsalarda %50'den fazla hisse sahibi olunamıyordu. Türkiye'nin aksine kamunun borçlanma senetlerini yabancıların alması yasaktı ve yabancı sermaye mevzuatı çok liberal değildi. Tüm bu noktalarda taviz vermek şartıyla IMF ile Aralık'ta stand-by anlaşması imzalandı ki, bu Meksika ile imzalanan 50 milyar dolarlık yardım paketinden sonra, Kore'ye yanılmıyorsam 65 milyar dolarlık yardım verildi, dünyadaki en büyük paketti.

Bu krizlerin bir özelliği büyük iflaslar, büyük yıkımlar yanında birileri de bu kriz ortamından yararlar sağladı. Bir anlamda çok uluslu şirketlere bu ortamdan yararlanabilecekleri koşulları hazırlamak ön plana çıktı. Ama krizin boyutlarının tahmin edilenden daha büyük olduğu bir dünya krizine, dünyadaki deflasyonist sürece neden olabileceği görüldüncü işin ciddiyeti kavranmaya başlandı.

Bu kez küreselleşmenin serbest piyasanın öncülerinden fedakârlık yapılabileceği, geri adım atılabileceği tartışılmaya başlandı. Genel olarak küreselleşmeye çok karşı çıkmayan veya bunun savunucusu olan iktisatçılardan, bu tip kurumlarda çalışan kişilerden bile eleştiriler gelmeye başladı. Bir de dönem ilerledikçe IMF'nin önerdiği politikalar "Faizleri yükseltin, bütçe dengelerini bozmayın; Böylelikle paralarınıza olan güveni artırın. Bir kez güven tesis edildikten sonra büyümeye yönelik veya daralmayı önleyici hamleleri yaparsınız." diyordu. Bunun sonuç vermediği, bu ülkelerde reel ekonominin çok şiddetle etkilendiği görülmeye başlandı. Bu ülkeler de IMF reçetelerinden birer birer geri adım atma yoluna gittiler. IMF de moral otoritesini büyük ölçüde kaybetmeye başladı. Kuralları çiğnenmesine rağmen sesi fazla çıkmaz oldu. Öyle bir sürece gelindi ki, mal ve hizmetler için liberalleşmeyi savunan iktisatçılar da bu sermaye akımlarının serbestleşmesinin dünya ekonomisine zarar vermeye başladığını söylediler. Bunun simgesel ismi Bhaghuati, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin dünya büyümesine ve ticaretine büyük zarar verdiğini söylemeye başladı. Dünya bankası baş ekonomisti Stiglitz artık büyümeye yönelik uzun dönemli vizyonu olan politikalar gerektiğini, kısa dönemli sermaye hareketlerinin çıkarlarını kollayan bir ekonominin uzun vadede çıkmaz bir yol olduğunu ifade etmeye başladı. Aslında Atilla beyin söylediği G22'ler inisiyatifi bile dünya dengelerinin değiştiğinin bir göstergesi. Çünkü geçtiğimiz yıla kadar dünya ekonomisi ile tüm karar-

ları G-7'ler alıyordu. Yedi tane büyük sanayileşmiş ülke; bu da çok tartışılmaya başlanmıştı. Çünkü geçtiğimiz yıl yapılan, 97'deki Denver zirvesi aslında bunun simgelenildiği bir G-7 toplantısı kabul ediliyor. Çünkü burada tek ekonomik ve askeri güç olan Amerika, artık hegemonyasını kesinleştirdiğini düşünüyordu ve dayatmacı bir tutum içindeydi. Hatırlarsınız, Kohl, Jospin ve Chirac dahil, liderlere kovboy şapkaları ve çizmeleri giydirmekle simgeleniyordu. Onlar da kurallara fazla itiraz edemeyeceklerini düşünerek sadece şapka ve çizmeyi reddederek tepkilerini ifade ettiler. Aslında G-7 inisiyatifi, dünya ekonomisindeki sorumluluğu genişletme, inisiyatifi genişletme, aslında sanayileşmiş ülkelerin dünya ekonomisini tek başına yönetme sorumluluklarını artık alamadıklarının, sorumluluğu paylaşma isteğinde olduklarının bir ifadesidir. Dünya ekonomisinin artık eski kurallara göre olmaya-acağı, yürüyemeyeceğinin bir ifadesidir. Ama sadece ekonomilere şeffaflık, açıklık getirmekle, dünyada risklerin daha fazla paylaşımı ile, ama özellikle kısa süreli sermaye akışlarına bir kısıt getirilmeden, ikincisi de ulusal ekonomiler kendi ulusal çıkarlarına göre en azından belli bir düzeyde inisiyatif tanımayacak bir düzenin artık hem uygulanamaz hem de bu süreçten darbe yiyen ülkeler tarafından kabul edilemez olduğunu düşünüyorum. Daha ileriki aşamalarda da tartışırız ama, yeni kurallara göre yeni bir dünya ekonomisi şekilleneceğini düşünüyorum. Bunun nasıl olabileceği çok tartışmalı. Zaten kurallarını kimse koyabilmiş değil ama ben şimdilik eskisi gibi dizginsiz bir küreselleşme, sermayenin dünya üzerinde hiçbir engel tanımadan at oynatabileceği bir dünyanın artık geride kaldığını, tersinir bir sürece girildiğini söylemek istiyorum.

Karaosmanoğlu: Bir çok insan küreselleşme sözünün 1985'ten itibaren iktisadi ve siyasal literatüre girdiğini düşünüyor. Fakat bana göre küreselleşme, insanların atı ehlileştirmesi ve arabaya tekerlek koyması ile başlamıştır. Şimdiki küreselleşmenin özelliği, insanlık tarihindeki küreselleşmeden çok daha hızlı olması ve bu hızlığı da teknolojiye bağlı gelişmelerin çok kısa zamanda gerçekleşmesi sonucunda, dünyayı daha farklı bir küreselleşme sürecine sokmuş olmasıyla ifade etmek gerektiğini düşünüyorum. Yani önemli olan sistemin ötesinde, bu küreselleşmenin nasıl olduğunu, teknolojik değişimlerin tayin ettiğini hatırlamamız.

Mesela Kontradiyef dalgalarından bahsettik, Kontradiyef dalgalarının olduğu sırada teknolojik değişimler bugünküne göre daha yavaş oluyordu. Ben 1960'larda teknolojik değişimler bilim ve teknoloji

politikaları ile ilgili çalışmalar yapmıştım. O zaman biz yeni teknolojinin kuluçka devresini yaklaşık 15 yıl olarak düşünürdük. O zamanki düşüncemiz teknolojik gelişmenin bir lineer çizgi içinde olduğu şeklindeydi. Yani temel bilgi geliştirilir, bulunur, ondan sonra uygulamalı bilgilere geçilir, sonra da teknolojik gelişme meydana gelir. Şimdi böyle olmuyor. Çok yönlü gelişmeler var, bir de gelişmelerin kuluçka süresi kısalmış vaziyette ve her teknolojik gelişme iyi şeylerle birlikte kötü şeyleri de beraberinde getiriyor. Onun için devletler ne derlerse desinler, ne yaparlarsa yap-sınlar, teknolojik değişmelerin onların davranışları üzerinde çok büyük etkisi olacağını unutmamız lâzım. Sadece Amerika bunu istiyor, sadece İngiltere bunu istiyor veya post-modern devreyi geçmiş ülkeler bunu istiyor diye olacak şeklinde bir hükmü kabul etmemiz doğru değil.

Küreselleşmenin olumsuz şekilde de gelişebilecek olumlu taraflarından bir tanesi, dünya kamuoyunun her ülkeye etki yapar hale gelmiş olması. Herhangi bir ülkenin sokağındaki insanın kendini dünyadaki işlerle bağlantılı hissedip bununla ilgili reaksiyonunu gösterebilmesi. Bunun gösterilmesinde en etkin olan kişiler, bu küreselleşmenin yarattığı üretim-dağıtım sistemi içine kolaylıkla girebilen insanlar. Yetişmeleri dolayısıyla, bilgileri dolayısıyla ve yaptıkları işler dolayısıyla. Onun için küreselleşmenin yarattığı ayrı sınıflar meydana geliyor. Bir ülkenin zenginleri fakirleri yok artık. Dünyanın bütünüyle sermaye sahipleri var, dünyanın bütünüyle çalışanları var, fakirleri var, gelişmiş, eğitim görmüş v.s. insanları var. Bunların birbirleriyle bağlantıları ekonomik gücü olan kişilerin gücü ile mukayese edildiği zaman, sermaye sahiplerinin ilişkileri eskiden olduğundan çok daha fazla. Ama herkesin de sözünü duyurabildiği bir dünyaya geçiyoruz. O bakımdan sistemde bir değişikliği beklemek çok hayalci bir bekleyiş değil bence.

Kozanoğlu: Asıl söylediklerinizle bir söz aklıma geldi; İngiliz düşünür Pery Anderson şöyle diyor: "Dünyada demokrasinin hiç bu kadar yaygın, ama bu kadar da yüzeysel olduğu bir dönem yaşanmamıştır." Gerçekten dünyanın herhangi bir yerinde belirgin bir insan hakları ihlâlini anında izleyebiliyoruz ama insan haklarını, demokrasiyi, özgürlükleri farklı tanımlayan, farklı bakış getiren bir toplumun, ülkenin ayakta kalması bu sistem içinde gittikçe zor ve imkânsız hale geliyor. Söyledikleriniz tabii doğru, teknolojik gelişmelere insanın gözüne kapaması mümkün değil ama, diğer taraftan bunun en fazla simgelendiği kuruluş Microsoft. Piyasa değeri 200 milyar doların üzerinde. Türkiye'nin yıllık gelirinin üzerinde bir şirket ve bü-

yük sermayesini tek bir kişi elinde tutuyor: Bill Gates. O sürece sizin intibak edebilmeniz için, o bileşim teknolojisinin içine girebilmeniz için onun ürünlerinden almak zorundasınız. Böyle tekeller güç odakları meydana getiriyor. Sermayenin taleplerine göre bir dünya şekillendiği zaman ülkelerin, ulusal hükümetlerin inisiyatifleri çok daralıyor. Siz ekonomide vergileri düşürmeyi, yatırımları hızlandırmayı veya belli dönemlerde faizleri baskı altına almayı düşündüğünüz zaman, anında cezalandırılıyorsunuz. Sistemin dışına çıkmak ve büyük faturalar ödemek durumunda kalıyorsunuz. O bakımdan, bunun tekrar sorgulanabileceği, kurallarının gözden geçirilebileceği çok büyük değişiklikler beklemiyorum. Dünyadaki güçler dengesi-ne göre yeniden bir yapılanma olacaktır muhtelemen, ama 2000'li yılların başı en azından 1900'lerin sonu gibi olmayacak diye düşünüyorum.

Kazgan: Demokrasiyi, insan haklarını konu ettiniz. Zannederim o noktadan başlamak lâzım. Demokrasi bizlere dış dünyadan ihraç edildiği zaman sadece bizim iç yapımızdaki demokrasi düşünülüyor. Dünyada küreselleşme ortaya çıktığı zaman bir kez ülkelerin kendi aralarındaki demokrasi de söz konusu olmalı. Galiba demokrasinin en az olduğu yer uluslararası sistem. Doğru, dünyada bir bütünleşme var; bütün dünyanın aydınları var, bütün dünyanın ırgatları var, bütün dünyanın tokları var, bunların hepsi doğru fakat bütün dünya biraraya geldiği zaman o dünyanın güç dengelerine göre, ülkelerin güç dengelerine göre bir sıralanması var. Bu hiyerarşik sıralamada tepede olanlar var, G-7 gibi, onun altında gelenler var; G-22 gibi, G-15 gibi, onun da altında bir bütün var ki, o bütünü hiç sesi sedası çıkmıyor. Bugün Sahra altı Afrika'da ne olup bittiği ile kimse ilgilenmiyor. Madem ki böyle bir dünya bütününe konu ediyoruz, o zaman bu dünya bütününde demokrasiyi de konu etmemiz lâzım, bu bir. Belki demokrasinin tek olduğu yer Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. Herkesin bir parmak hakkı var. Onun dışında hiç bir yerde yok. IMF'de mi var? Dünya bankasında mı var? Dünya ticaret örgütünde mi var? Alınan kararlarda mı var? Yani GATT'ta alınan kararların hangisi bizim işimize yarıyor? Hiçbirisi. Sadece tepedeki bir kısım ülkelere kendi aralarındaki çatışmayı düzenlemek için yarıyor. Dolayısıyla eğer dünyadan bahsedeceksek bütün dünyanın düzeninin ona göre olması lâzım. Şimdi dünya şu anda bir çelişki yaşıyor. Çelişki şu; küreselleşen nedir? Bir, sermaye hareketleri, iki enformasyon. Enformasyon bilgi demek değil. Enformasyonun dışında ne var? Küreselleşen markalar var, gelir düzeyine göre tüketim kalıpları, o kadar. Onun ötesinde yok. Şimdi küreselleşen

bunlar. Ama emek küreselleşmiyor. Ancak en üst düzeyde vasıftaki banka müdürleri, finans müdürleri, bilgisayar mühendisleri, elektronik mühendisleri falan. Onların dışında küreselleşemeyen milyarlarca insan var. Belki dünya nüfusunun %95'i küreselleşemiyor. Bir kere emek pazarına dünya boyutunda katılmıyor, dışlanmış, vizesiz, bir yere giremiyor. Dolayısıyla büyük bir engel var. Teknoloji küreselleşmiyor. Patentler dolayısıyla bir kısmı 30 yıl, bir kısmı 50 yıl, bir kısmı 20 yıl boyunca kimse buna ulaşamıyor. Teknoloji küreselleşmediği sürece açık ki, ona ilişkin bilgi de küreselleşmiyor. Küçük -orta firmalar da küreselleşemiyor. Küreselleşiyor diye konu ettiğimiz dünyaya, dünyanın küçük bir bölümü. Dünyanın geri kalan aysberg gibi kocaman bir kesimi var ki; aysbergde oran 1/7'dir, belki burada 1/7'den de fazla. Bir kere bu çelişki var. küreselleşenler ve küreselleşemeyenler mahiyeti icabı ya da engeller dolayısıyla küreselleşemiyorlar çoğunlukta.

İkincisi, eğer dünya küreselleşiyorsa buna uygun politik organ olması lazım. Meselâ bir ülkenin içinde sermaye hareketleri bir anlamda küreseldir. Diyarbakır'dan kalkar İstanbul'a gelir, İstanbul'dan kalkar Van'a gider, kimsenin bir ilgisini çekmez bu. Niye? Çünkü politik bir örgüt olarak devlet vardır. İyi kötü gelir bölüşümü bozuluyorsa bunu tashih eder. Emek hareketi serbestliği vardır. O taraftan sermaye çıktıysa başka taraftan emek de çıkar, hepsi birden İstanbul'un gecekondusuna gelir. Dengeleyici mekanizmalar vardır. Fakat dünyada böyle bir politik merkez yok, bir devlet, bir dünya devleti yok. Belki günün birinde dünya devleti anlayışı gerçekleşir ama, bugün yok. Olmadığı için düzenleyen mekanizmalar da yok.

Karaosmanoğlu: Böyle bir durumda Türkiye ve Türk aydını ne yapmalı? İrgatlar ırgat olarak kalıyor, çoğunluk küreselleşmiyor, fakat belli bir küçük grup küreselleşiyor ve dünya ekonomisinde ve dünya politikasında çok daha etkin olma imkânlarını kazanıyorlar. Böyle bir durumda bundan sadece şikayet mi edeceğiz, yoksa Türkiye olarak kendimize bu süreç içinde bir yer verebilir miyiz? Türkiye'de küreselleşme imkânına sahip aydınlar olarak, belki de küreselleşmiş aydınlar olarak ne yapmamız lazım? Bunu söylemediğimiz sürece, bu konuşmaların katma değeri oldukça düşük olacak.

Kazgan: Burada çok haklısınız. Pozitif bir şeyler üretmek lazım diyorsunuz. Pozitif şeyleri bizim üretmemiz devlet katında ne kadar etkili olur, onu bilemiyorum. Çünkü devletin de burada gücü çok sınırlı. Siz eğer Uruguay Roundu görüşmelerine katıldıysanız, bir

takım rezervlerle ana maddeleri kabul ettiyseniz, artık "Yahu şu tarımı da küreselleşmeye soksak" desek de bunun faydası yok. Ne olduysa orada oldu.

Karaosmanoğlu: Ama daha bitmedi, bir round daha olacak.

Kazgan: Evet, o roundda ne yapılabilir? O roundda biz etkili olabilecek miyiz, isterseniz önce onu tartışalım. Çünkü bu Uruguay roundunda sadece Türkiye'nin değil, gelişmekte olan ülkelerin tümünün sesi çıkmadı. Esas kavga ABD ile AB arasında koptu. O kavganın çözülmesi için ne gerekiyorsa o yapıldı, bizim gibi ülkeler de onu kabul etmek durumunda kaldı. Eğer bizlerin etkili olması söz konusu ise bir kere işleyen mekanizmalarda nasıl bir değişim olabilir? Öncelikle onu düşünmek lazım. Ne yapabiliriz ki, Türkiye gibi ülkeler de oraya girdiği zaman bir söz hakkına sahip olsun. Çok ilginç bir olay anlatayım; MAI anlaşması. Türkiye galiba 18 tane rezerv koymak şartıyla MAI Anlaşmasını kabul etti, çünkü Türkiye dışlanmaktan korkuyor.

Karaosmanoğlu: MAI Anlaşması kesinleşmedi.

Kazgan: Biliyorum, ben de onu anlatıyorum. Bu ilkbahardaki görüşmelerde söz konusu 18 rezervle kabul edeceğini söylemişti. Fakat bir tek Jospin çıkabilirdi; "Ben katılmıyorum" dedi. Katılmadığı için de toplantının yapılması zor bir döneme girdi. Josin'in gücü var, çünkü arkasında sadece Fransa değil AB var. Almanyaya Fransa'yı desteklemeye mecbur. Şimdi Türkiye'yi böyle bir bütün içinde düşünmemiz lazım. Türkiye tek başına bir şey yapamaz. Çünkü bizim devlet de, bir noktada son derece güçsüz. Zaten MAI Anlaşmasında oranlar öyle dağıtılmıştı ki, Türkiye'nin dahil olduğu grubun payı oy itibarıyla %6 gibi bir şeydi. Geri kalanı o büyük taraflardaydı.

Karaosmanoğlu: Bir de bu konan rezervasyonlar, rezervasyonlarla ilgilenebilecek hiç kimseye danışmadan konmuştu.

Kazgan: Tabii. O malesef Türk hükümetinin her yerdeki uygulaması. Herşey kapalı kapılar ardında. Birtakım siyasal-bürokratik kadrolar, alınan kararlar, bize sızıyor. Türk hükümeti herşeyin açıkca tartışılmasını istemiyor ama burada madem biz tartışıyoruz, ne olmalı ki, bizim gibi ülkelerin buralarda seslerini duyurabilecekleri bir örgütlenme olsun. Varolan örgütlenme içinde hiç etkili olamıyoruz. Dolayısıyla biz burada dünyanın en dahiyâne buluşlarını söylesek, bunun o örgütlere yansması mümkün değil. İşte bunun en açık en yakın örnekleri; Uruguay Roundudur. Artı bu MAI olayıdır. Bir tek Jospin, tek başına bunu dina-

mitlemeye gücü yetiyor. Tabii arkasında AB gücü olduğu için. Jospin Fransızların Amerikalılara karşı direnme, mücadele havası içinde açıkça söyleyebildi. Ama peşinde 15 tane ülke var.

Kozanoğlu: Belki sorunuza cevap olabilir. Bu konuda da MAI aslında güzel bir örnek. Söylediğiniz bilgisayar ve iletişim teknolojisi bir taraftan hegemonyalar kurmakla sermaye yoğunlaşması yaratmakla birlikte, diğer taraftan da küreselleşme sürecini sorgulayabilmenin teknik olanaklarını da yaratmış durumda. Ben küreselleşme sürecine veya sermaye endekslili küreselleşme sürecine karşı çıkabilmenin, bunu sorgulayabilmenin daha bir ulusalcı bakış açısı ile olabileceğini düşünüyorum. Dünyadaki benzer ülkelerle, benzer çıkar sahipleri ve benzer sınıflarla bir dayanışma halinde olabileceğini düşünüyorum. Bu bakımdan internet, bilgisayar teknolojisi bunun olanaklarını da yaratıyor. MAI bu konuda bir örnek. Gülten Hanımın söylediği gibi, her ne kadar "MAI öldü" ifadeleri Jospin'in girişimleriyle ortaya çıktıysa da, bu süreçte çeşitli kesimler, çıkar grupları, sendikalar, çeşitli dayanışma toplantıları düzenlediler. Protestolar yönelttiler, önemli bir baskı unsuru olarak ortaya çıktılar. Bilindiği gibi MAI, OECD çerçevesinde geliştirilen bir girişimdi. Bunun etkili olabilmesi için zaten doğrudan sermaye yatırımları OECD ülkeleri içinde oldukça serbest. Homojenden öte birbirine çok yakın uygulamalar var. Bunun etkili olabilmesi için dıştaki ülkelerin katılması ve imza koyması gerekiyordu. Dıştaki ülkeler de, özellikle Latin Amerika ve Asya ülkeleri buna pek sıcak bakmadılar. Bu dünya krizi de objektif şartlarını ortadan kaldırmış durumdaydı. O bakımdan MAI benzeri anlaşmaların önümüzdeki 10 yıl içinde tekrar gündeme getirilebileceğini düşünüyorum. Ama en azından bu aşamada, uluslararası dayanışmanın da bir ölçüde etkisiyle buna bir darbe vuruldu. Bunun hayatın diğer alanlarındaki örneklerini de artırmak mümkün. Özellikle bunun hizmet sektöründe çok daha etkili olabileceği söyleniyor. Endonezya, Filipinler buna bir örnektir. Ucuz işgücü olan yere sermayenin gittiği, Nike ayakkabının en ucuz üretildiği, cent başına saatlik ücretler, ödenen ülkelere bir örnektir.

Sermayenin tam serbestisi olduğu zaman, imalat sanayiinde sermaye, şartların uygun olmadığı ülkelere uygun olduğu ülkelere çok kolay gidebilir. Ama bazı sektörlerde, örneğin otelcilikte, İstanbul'daki bir oteli Yozgat'a götürmeniz, aynı çekicilikte, aynı anlamda bir otel zincirinin parçası haline getirmeniz mümkün değil. Meselâ İstanbul'daki bir otel zincirindeki işçi-işveren sorununa otel zincirinin diğer parçalarından bir destek geldiği zaman çok etkili olur.

Avusturalya'daki liman işçilerinin direnişi çok büyük bir etki yarattı ve uluslararası bir dayanışmayla karşılandı ve son yıllarda Avusturalya'daki en büyük işçi hareketi oldu. Bu tip örnekler var. Geçen sene Amerika'daki kargo işçileri ilk defa emek kesimi adına çok önemli bir kazanım elde ettiler. Hiç tahmin edilmeyen sektörlerde büyük bir manivela ortaya çıkabiliyor. Özellikle internet aracılığı ile yapılan ticarete bir şekilde malların fiziksel teslimi gerekli. Bu teslimde de kargo şirketleri çok önemli. Hiç beklenmedik şirketler ve iş kolları, emek bazındaki direnişlerin lokomotifleri olabiliyorlar. Çelik sanayii veya otomotiv sanayii değil ama, hiç beklenmedik sektörlerde ve ülkelerde dayanışma ağları oluşabiliyor.

Kazgan: Emeklin dayanışması ve direnişi küresel çapta çok önemli. Ama bu sadece negatif bir şey oluyor. İnisiyatifi yok, girişimi yok. Sadece yapılan girişime negatif bir tepki. İnisiyatif koyup, bir girişim yapıp, bir değişimi ortaya çıkarmak için de bir varlığı yok. Bu sadece girişim gücünden ve sermayeden geliyor. Bir kere bu noktayı saptamak lazım. İkincisi şu ayrımı yapmak lazım. Doğrudan, dolaysız yatırım olayıyla, fonlar biçimindeki yatırımlar birbirine karıştırılıyor. Oysa bunları birbirinden ayrı tutmak lazım. Çünkü çok zaman dolaysız yatırımlar bugünün dünyasında gittiği ülkede bir süre sonra o ülkenin bir parçası haline geliyor. Çünkü fiziksel yatırım yapıyor. Yaptığı fiziksel yatırım dolayısıyla üretim sürecine giriyor, oradaki politik mekanizmaya dahil oluyor ve bütünüyle o ülkenin parçası oluyor. Ama fonlar öyle değil, bence tehdit yaratan, riziko yaratan olay doğrudan yatırımlarda değil. Onlar birden bırakıp da gitmiyorlar. Çünkü çıkarlarıyla bağlı hale geliyor bulunduğu ülkeye. Fakat fonlar öyle değil, giriyorlar çıkıyorlar. %50 kazanacak, vuruyor gidiyor. Bu açıdan üzerinde durulması gereken serbestleşme bağlamında esasında bu kurumsal fon biçiminde hareket eden ve girip çıkıp ülkenin istikrarını bozabilen fonlar. Orada işçiler de işçi örgütleri de yok; sermaye piyasasında bire bir muhatap da yok; sınırı aşıyor geliyor, sınırı aşıyor gidiyor. Dolayısıyla bu ikisini birbirinden ayrı tutmak gerekiyor.

Eğer dünyada sermaye hareketleri serbest olacaksa emek hareketleri de serbest olsun. Emek hareketlerini de serbest bırakalım, vasıfsız işçi de istediği yere gitsin. Nasıl Diyarbakır'daki işçi İstanbul'a geliyor, İstanbul'daki işçi de kalksın Roma'ya gitsin veya İspanya'ya gitsin, ya da İspanya'daki buraya gelsin. Düşündüğümüz küreselleşmiş dünya ancak bütün faktör hareketlerinin serbestleştiği, ama tepede bir demokratik - politik karar alma örgütü olan, demokratik mekaniz-

malara göre seçilmiş ve işleyen politik düzen olursa, küreselleşme kabul edilebilir.

Karaosmanoğlu: Onun olması için bir katkıda bulunulabilir mi, bulunulamaz mı? "Türkiye gibi bir memleket ne yapar?" sorusu söz konusu. Ben buna benzer bir konuda şöyle bir ayırım yapmışım. Ülkeler böyle bir değişen dünyada çeşitli şekillerde davranabilirler. Sadece egemenlik erkinin kullanılması uluslararası seviyeye çıkıyor değil, aynı zamanda da yerelleşiyor. Bu bakımdan bir memleketi temsil eden devlet dediğimiz, hükümet dediğimiz organizasyonların bazı konulardaki etkinliğinde zayıflama olduğu muhakkak. Ama bazı durumlarda da hâlâ istediklerini yapabilecek durumdadır. Şimdi olanlara baktığımız zaman bir memleket şuna karar verir:

Ben bu olanlara etki yapabilecek ve bu olanların gerektirdiği Yeni Dünya Düzeninin kurulmasına katkı yapabilecek gücüyüm, katkı yaparım. Türkiye bu güçte değil. Ekonomik boyutuyla, büyüklüğü dolayısıyla, dünya ticaretinden aldığı pay dolayısıyla vs. böyle bir durumda değil. Bu imkân bizim için sözkonusu değil. İkincisi şu olabilir: Diyebilir ki, ben benim gibi çıkarları olan ülkelerle belirli konularda etkin bir işbirliği ve anlaşma yaparak ya kendim ya da benim düşündüklerimi temsil edebilecek bir ülkenin veya grubun bu yeni dünyanın kurulmasıyla ilgili çalışmalarda etkin rol almasında rol oynayacağım. Üçüncü olarak diyebilir ki; ben iyi bir dünya ülkesi olarak öbürlerinin yaptığı ve söylediği şeyleri kabul edeceğim ve mümkün olduğu kadar kendi ülkemde uygulamaya çalışacağım. Başarılı olacağım. Dördüncüsü; Ben ne yapacağımı bilmiyorum, benim dışımda ne olursa olsun bitsin.

İkinciye girebilmenin önemli koşullarından bir tanesi, etkili olabilmek için marjinal gruplarla bu işi yapmak değil. İki üç tane marjinal ve marjinalleşmekte olan ülkeyle, toplumu marjinalleşen, ekonomisi marjinalleşen ülkeyle bu işi biz yapalım. Bilmem yedi Müslüman devletle biraraya gelelim de bilmem dünyada sesimizi duyuralım etkin hale gelelim. Bu çıkar yolu olan bir şey değil.

Şenesen: Küba'yla da olmaz diyorsunuz.

Karaosmanoğlu: Küba'yla da olmaz. Sadece Küba'yla da olacak iş değil, bu konulardaki kaygılarımızı, tenkitlerimizi vs. söylerken, yani "Yapılacak hiçbir şey yok, şikayet ediyoruz." durumundan çıkmak mecburiyetindeyiz. Mutlak surette "Bizi kapıdan atsalar pencereden nasıl gireriz?" durumunu araştırmak mecburiyetindeyiz. Ben sizin söyledikleriniz arasında en

büyük tehlikeyi nerede görüyorum biliyor musunuz? Araştırması yapılmıştır, fazla yayılmamıştır. Dünyada her şey küreselleşirken en geç küreselleşen bilimsel araştırmalar oluyor. "Direkt yabancı sermaye daha iyidir." dediniz. Aynıyla katılıyorum. Kısa vadeli sermayeden çok daha iyi ve etkin bir şey. Ancak bir defa, yeni üretim sistemlerindeki değişiklikler dolayısıyla çok büyük bir yabancı sermayenin gelip, çok büyük bir süreci başından sonuna kadar bir ülkede yapması söz konusu değil. Onun için bu direkt yabancı sermayenin de kaçma veya olanı orada bırakma imkânları, daha artmış durumda. Yani geldi yaptı, buradan çıkamaz değil. Geldi burada kalır, doğru, ama nasıl kalır, o ayrı bir hikaye. İkincisi, sermaye ile gelen teknik, çokuluslu şirketler geldiği zaman bugün artık kıskanılması sözkonusu olmayacak. Yaygın hale gelmiş bir teknolojinin en verimli bir şekilde üretime uygulanacağı, altyapısı olan ve organize olabilecek disiplinli işçisi olan, milli geliri, kişi başına düşen geliri nispeten düşük olduğu için ücretleri düşük olan bir ülkeye geliyor. Onun için o teknolojiyi kullanma yeteneği ile yeni bir teknoloji yaratma yeteneği veya o teknolojiyi ilerletme yeteneği ayrı şeyler. Türkiye gibi bir devlet, daha etkin hale geleyim, sözüm daha geçerli hale gelsin diye düşündüğü zaman şunları düşünmesi lazım:

Bir; Yeni Dünya Düzeni bugünden yarıya kurulacak değil, önünde bir miktar zaman var. Hiçbir şey yapmam demek doğru değil. Hiçbir şey yapmamak-tansa, geç yapmak daha iyi bir şey. İki; Avrupa'daki istihdamı biz çaldık. Amerika'daki işsizliği bir miktar biz yarattık. Türkiye'deki gıda endüstrisi çok sınırlı ama, otomotiv yan sanayii ile, tekstil sanayii ile aslında teknolojiyi en iyi kullanılabilecek disiplinli işgücü mevcut. Kişi başına düşen geliri düşük olduğu için buraya bir sürü imkân getirdik. Şimdi o imkânı kullanmak mecburiyetindeyiz. Ama o imkânı kullandıktan sonra devletin teknoloji politikası, yatırım politikası üzerinde çok dikkatli bir şekilde durmamız lazım. Herkesin düşen yıldızlara, yani en düşük teknolojilere yatırım yapmasının iyi olmadığını ve uzun vadede getirisinin yüksek olmayacağını bir şekilde yatırımcılarımıza öğretmemiz lazım.

Kazgan: Öğrenmek kolay değil, öğrenmiyorlar. Ben Türkiye'de tekstil üzerine yapılan yatırımlar için nice yıl önce başladım yazmaya. Sonunda krize girilecek; bu kapasite yaratılıyor, fakat dünyada bunlara uygun pazar gelişemez diye.

Karaosmanoğlu: Öğrenen yok fakat tokatı yedikleri zaman öğrenirler bazıları. Bazıları hâlâ öğrenmezler. Çünkü gıda sektörü, giyim sektörü, tekstil

sektörü en aşağı teknolojilerdir. Ama en aşağı teknolojiler diye bunları bırakıp yukarı teknolojilere, yani yükselen yıldızlara sadece elektronik veya biyolojiye dayanan endüstrilere geçmemiz de sözkonusu olmayacağına göre, o aşağı teknolojilerle yapacağımız üretimin yükte hafif pahada ağır hale geleceği bir düzene kaydırmamız lâzım. Sadece dışarıda kavga edelim, dışarıdaki işlerimizi düzeltelim meselesi değil. Aynı zamanda iç ekonomi politikamızda yapmamız gereken çok önemli şeyler var. "Kriz mutlak surette bizim dışımızda oluyor, bizim önleyebileceğimiz bir şey değildir." şeklinde düşününce çok kriz olabilir, olacak da. Bize zaman zaman yük olacak, maliyeti de olacak. Dediğiniz okyanus benzetmesi doğruysa, orada bir şekilde yoluna devam edebilecek bir gemiyi yapıp yürütmekte çok büyük yarar var. Efendim bu iş bizim dışımızda oluyor, bizim yapabileceğimiz bir şey yok, devlet de zaten başka işlerle meşgul; çeteler tarafından idare edilmekle meşgul, onun için bir şey söylemek imkânı yok noktasında durmamak lâzım, o sonuca varmamak lâzım.

Kazgan: Fakat yine de bir olayı vurgulayayım: Japonya dünyada araştırma geliştirme için milli gelirine oranla en büyük yatırım yapan ülke olarak ortaya çıkıyor ama, 1990'dan beri krizini yaşıyor. Yani araştırma geliştirme krizleri engelleyemiyor.

Karaosmanoğlu: Krizleri engellemez. Yalnız Japonya'nın geçen yıl yaptığı ve başka ülkelerin yapmadığı çok önemli bir şey var. Bakıyorsunuz Siemens'in, bakıyorsunuz Citroën'in, ya da IBM'in Avrupa kuruluşunun araştırma gruplarının başındaki insanlar şunu söylüyor: "Biz artık Mavi Gök'de birşeyler araştıran araştırmaları sona erdirdik. Hep rekabet öncesi ve rekabet devresi araştırmalarına ağırlık veriyoruz." Ben onlara şunu hatırlatmaya çalıştım; "Siz o zaman mevcut bir bilgi dağarcığını kullanmaya çalışıyorsunuz. Gerçi bu bilgi dağarcığını kullanırken başka bilgi yaratabilirsiniz ama gittikçe fakirleşen bir bilgi dağarcığından sonunda başınıza dert gelir."

O sıralarda Japonların bir kararı ortaya çıktı. Japonlar da aslında bütün gelişmeleri uzun sürede rekabet öncesi ve rekabet seviyesindeki teknoloji gelişmesine yapmış olan kişiler. Yüz milyarlarca doları kapsayan yeni bir program ile ortaya çıktılar. Temel araştırmaya ve temel araştırmadan diğer araştırmaya geçecek olan araştırmaya imkân verecek bir şey yapmaya girdiler. Onun için Japon davranışında diğerlerinden çok farklı olarak, ABD'den, Avrupa'dan farklı olarak böyle bir gelişme var.

Son olarak; kapitalist ülkelerden bahsettik, bunların en büyüklerinden bir tanesi Japonya. Fakat Japonya'nın krizi aslında Tayland'ın krizinden evvel başladı. Tayland, Kore, Endonezya krizlerinin çözülmesinde gecikme olmasının nedenleri arasında Japonların buna yardım edememesi kendini gösterdi. Sadece zengin ülkelerde bu işlerden yararlanıyorlar, ya da daha az yararlanıyorlar diye düşünmemek lâzım. Her ülkenin ekonomik politikasının, sosyal politikasının ve dünyadaki gelişmeleri ve kendi bölgesindeki gelişmeleri iyi-ce anlayıp, bunlara uygun bir politika yönü çizmesinin çok büyük bir önemi var. Bunları anlayabilecek hükümetlere sahip olması gerek.

Kozanoğlu: Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin söylediklerinize genelde katılıyorum. Yani sıcak sermaye dediğimiz kısa süreli sermayeyi yani portföy yatırımları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ayırt etmek gerekir. Ama doğrudan yabancı sermaye yatırımları da Atilla Bey'in de vurguladığı gibi teknoloji üretmediğiniz zaman, patent haklarından yararlanmadığınız zaman, genetik teknolojilere dayanan girdileri üretmediğiniz zaman aslında aslan payını gene onları üretenler alıyor. Sermaye akışı içerisinde de bir hiyerarşi kurmakta yarar var. Meselâ en tehlikeli olan sizin yazılarınızda hep belirttiğiniz gibi kısa süreli banka borçları. Çünkü bunlar dolar bazında birebir ödenmek zorunda. Meselâ borsalara gelen yatırımlar da bir taraftan istikrarsızlığı artıran bir unsur, ama diğer taraftan bir ülkede bir kriz olduğu zaman borsalar düşüyor. Bir de devayısıyla geldikleri için dolar cinsinden değerleri düşüyor. Bir ölçüde Atilla Bey'in vurguladığı gibi faturanın bir kısmını da onlar ödüyorlar. Yabancı fonlar, yatırımcılar ödüyorlar. Hatta kamu hazine kağıtları bile dış banka borçları kadar tehlikeli değil, biraz daha az tehlikeli. Çünkü faizler yukarı çıktığı zaman, eski vadeli daha düşük faizli borçların değerleri düşüyor, ya da sizin açımızdan maliyetleri azalıyor. En tehlikeli olan bire-bir yabancı para cinsinden kısa süreli borçlar. Ama bence burada önemli olan nokta şu:

Bir ülke krize girdiği, dış yükümlülüklerini karşılamakta güçlük çektiği zaman ilk akla gelenlerden bir tanesi de borçlarını kapatmak için doğrudan yatırıma muhatap olabilecek altyapı tesislerini, sanayi kuruluşlarını satması. Meselâ dünyadaki özelleştirme dalgasının başlamasının en önemli motivasyonlarından biri bu. Latin Amerika 1980'lerde borç krizine düştüğünde, dış borç yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği anlaşıldığı zaman borç ertelemelerinde ve yeniden yapılandırılarda kullanılan yaygın yollardan bir tanesi borç-öz sermaye takası. Borca karşılık sanayi kuruluş-

ların, altyapı kuruluşlarının, iletişim kuruluşlarının satılması oldu. Şimdi de Asya ve Güney Doğu Asya için böyle bir tehlike var. UNCTAD'ın son raporu da bunun üzerinde duruyormuş. Gelişmekte olan ülkelerin özellikle bu konuda bir tavır almaları ve ortak bir tavır geliştirmeleri lâzım. Yangından mal kaçırır gibi, sıkışmış ülkelerin uzun yılların gayretiyle belki çok yüksek sömürüler pahasına oluşturdukları varlıkların böyle kapatılmasına izin vermemeleri gerekir. Sıfırdan gelen yabancı sermaye ile böyle kriz anlarında fırsatı ganimet bilen inisiyatifleri de ayırtetmekte yarar var.

En son Atilla Bey'in söylediği bir noktayı vurgulamak istiyorum. Japonya'nın krizi 1990'lı yıllardan beri devam eden yapısal bir kriz zaten. Asya'daki krizin başlangıcı ile Japonya'dakini hatırlamak açısından. Geçen yıl yanılmıyorsa Japonya 120 milyar dolarlık bir fon inisiyatifiyle ortaya çıkmayı planlıyordu. Çünkü Japonya, ihracatının % 40'ını bu ülkelere yapıyor. Bunlardaki talebin yani ekonominin daralması Japonya'daki krizi çok daha ağırlaştıracak. Bu bakımdan Japonya böyle bir fon oluşturarak bu krizin aşılmasına yardımcı olmak açısından bir inisiyatif geliştirmeyi planlıyordu. Ama basına Amerikan hazinesi tarafından engellendiği yansıdı. ABD dünyanın büyük hegemonik güç olduğu için böyle önemli bir inisiyatifi Japonya'ya bırakmak istemedi. Krizin ağırlaşmasındaki sorumluluklardan bir tanesi de belki burada yatıyor. Japonya burada devreye sokulmadı. Son gelişmeler Japonya'nın 30 milyar dolarlık bir fon ile bu ülkelerdeki reel ekonomilerin canlandırılması için girişimde bulunacağı yolunda.

Kazgan: İsterseniz son olarak krizin, 1929 bunalımı çapına kadar gidip gitmeyeceğini konuşalım. Bence gitmez, bunun çeşitli nedenleri var. 1929 bunalımı biraz da Birinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın siyasal olayları ile karışık olarak ortaya çıktı. O dönem, Almanların Fransa'ya ödeyeceği yüklü tazminat, bu tazminatı 1920'li yıllardan 1928'e kadar Amerika'nın kredi vererek Almanya'nın işini kolaylaştırmaya çalışması, 1928'de Amerika'nın kredileri kesmesi üzerine Almanya'nın ithalatını yarı yarıya kesmek zorunda kalması gibi siyasal olaylar var. Bunun dışında 1929'dan çok önce tarım ürünleri ticaret hadlerindeki büyük düşüşün dönemin gelişmekte olan ülkelerini -o zaman hepsi hammadde ihracatçısı- büyük ölçüde vurması ve onların da ithalatlarını kısmak zorunda kalmaları var. Satın alma güçleri düşüyor. İngiltere'nin altın para standardına dönüş yapabilmek için, harcamalarını kısması gibi bir olay var. 1929'da New York'taki borsanın çöküşünden önce, savaşın bitişinin

getirdiği bir çok olay üst üste eklendi. Ondan sonra da yapılan birçok hatalar var. Örneğin ülkeler bütçe dengesini kurmak amacıyla muhafazakar bir ekonomi politikası ile çalıştı, buhran vergileri konuldu. Türkiye'de de buhran vergileri konuldu.

Şimdi ekonomi politikası konusunda iktisat bize daha olumlu araçlar veriyor. O kadar muhafazakar olmayabiliyor hükümetler. O açıdan da ben '29 bunalımı boyutunda bir kriz olacağını düşünmüyorum. Ayrıca şimdi dünya çok örgütlü. O zamanki gibi değil. Her ne kadar eski düzene göre kurulmuş olsalar da IMF var, Dünya Bankası var. Bu örgütlü dünyada bu ölçüde büyük çöküş olacağını tahmin etmiyorum. Böyle bir çöküşe imkân verilmez. Amerikanın elindeki, Avrupa'nın elindeki kaynaklar çok büyük. Böyle bir çöküşü bırakmazlar gibi geliyor bana.

Kozanoğlu: Sanayileşmiş ülkelerde karar vericilerin de bu konuda önemli endişeleri var. Ben de böyle karamsar bir tablo çizmek istemiyorum ama, belki biraz risklerin üzerinde durmakta yarar var. Öyle bir dünyaya gelindi ki, reel ekonomi finans sisteminin hizmetine koşuldu. İnsanların, karar verenlerin dünyada en detaylı istatistik toplayanların bile izlemekte çok güçlük çektiği riskler yaratıldı. Sayın Karaosmanoğlu'nun tartışmanın başında ifade ettiği hedge fund denilen büyük ölçüde türev ürünler dediğimiz forwards, future options adı verilen vadeli işlemler yapan kuruluşların dünyada büyük riski var. Bir rakam vermek gerekli ise toplam işlem, toplam pozisyon miktarı 40 trilyon dolar civarında tahmin ediliyor. Bu, dünyanın yıllık üretiminin üzerinde, yani Amerika'nın yıllık üretiminin 5 katı kadar bir pozisyon. Toplam dünyada 1997 yılında işlem hacmi 360 trilyon dolar civarında. Günde yaklaşık 1 trilyon dolar kadar bir işlem yapılıyor. Şimdi hiç beklenmedik noktalarda hiç beklenmedik riskler patlak verebiliyor. İşte Atilla Bey'in de vurguladığı gibi nobel ödülü almış iki iktisatçının Martin ve Scholes'un stratejilerini saptadıkları bir kurum bir anda Amerika'yı, dolayısıyla dünya sistemini tehlikeye düşürebilecek olan bir riskle karşı karşıya gelebiliyor ki, müthiş kaldıraç oranları var. Bu şirketin 4 milyar dolar toplam varlığı olduğu, toplam riskin 200 milyar dolara vardığı saptandı ki, sermayesi eridikçe bu 1/50'lik oran'ın -bu oran evvelde 1/10'muş- 1/200, 1/250'ye kadar çıkabileceği söylendi.

Hiç beklenmedik bir anda, beklenmedik riskler var. Bundan kaynaklanan bir nedenle dolar, Japon yenine karşı 3 günde % 15'ten fazla değer kaybetti. O bakımdan oluşabilecek finansal riskler hâlâ büyük bir tehlike yaratıyor. Bunun sonucunda 1929'a benzer,

SIEMENS

150 Yıldır Sizinle

Siemens, iletişimden ulaşıma, enerjiden
tıp teknolojisine, otomasyondan
şalt tekniğine, aydınlatmadan
bilgisayar teknolojisine kadar elektronik
ve elektriğin her alanında; mühendislik,
geliştirme, üretim ve servis yetenekleriyle
çözümler sunuyor, hizmet verdiği
her kuruluşun başarısına destek oluyor.

**Siemens, 150 yıldır insanın ve
yaşamın ulaştığı
her noktada, her an sizinle.**

"Küçük esnafa ve büyük sanayi erbabına
muhtaç oldukları kredileri kolayca ve ucuza verecek
bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin
normal şartlar altında ucuzlatılmasına çalışmak da
çok lazımdır." 1 Kasım 1937 **Mustafa Kemal ATATÜRK**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YETMİŞBEŞİNCİ YILI KUTLU OLSUN

tüm dünyayı durgunluğa sürükleyecek bir dünya krizi olur demek istemiyorum ama, bunun belli olasıkları olduğunu da unutmamak lâzım. Ama "Ne yapılabilir?" denilirse, bunun mekanizmaları üzerinde konuşulabilir, tartışılabilir detaylar üzerinde. Ben bir taraftan kapitalizmin klasik aşırı yatırım, aşırı üretim krizi olduğunu düşünüyorum. Güney Kore ve Asya bunun örnekleridir. Aşırı yatırımlar yapılmıştır. Özellikle bilgisayar çipleri, otomobiller ve ev aletleri alanında çok büyük bir kapasite söz konusudur ve şu anda buna talep yoktur. Bunlar bir takım verimsiz kuruluşlar bile olsa, önemli bir kısmının dünya standardında üretim yapabilecek kuruluşlar olduğu da ortada. Örneğin Güney Kore'de hepimizin bildiği Hyundai, Gold Star, Daewoo gibi markaların yaptığı tüm dünyada bilinen üretimler var. Dünyadaki krizi hızlı aşabilmenin en önemli adımı bence dünyada gelir ve serveti yeniden dağıtacak, o mallara talebi olabilecek kesimlerin bunu etkin talebe dönüştürebileceği yeniden dağıtım mekanizmaları kurmak.

Gülten Hanım konuşmasında gayet güzel bir şekilde belirtti, küreselleşmeyi fiilen yaşayan, onun nimetlerinden yararlanabilen onun getirdiği yüksek teknoloji ürünleri tüketebilen insanların oranı çok yüksek değil ama, diğer taraftan küreselleşme, bilgisayar iletişim teknolojisinin gelişmesi, medya insanlarda ortak özelemler yarattı. Bu özelemler, talepler arttı ama bunu etkin talebe dönüştürebilen kesimlerin sayısı çok kısıtlı. Bu dünyadaki gerilimleri de artırıyor. Özellikle krizi yaşayan ülkelerde. Dün Asya'ya ilişkin bir makale okudum. Tüm Asya'da hırsızlıkların, fahişeliğin, şiddetin, gerilimin arttığı da söyleniyor. Bunun hem sosyal sonuçlarını ortadan kaldırmak, törpülemek hem de ekonomik sonuçlarını giderebilmek için uluslararası Keynesçilik denebilecek olan, geçmişte '29 bunalımından çıkarken, ulusal bazda bir uygulamanın dünya üzerinde uygulanmasını, dünyada gelir ve serveti yeniden dağıtan mekanizmalarla bu kriz olasılığının azaltılabileceğinin olanaklarını yaratalım, düşünelim, diye öneriyorum.

Kazgan: Bir yolu gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarını hafifletmek, yani bir kısmını affetmek. Ama böyle bir olasılık görüyor musunuz? Afrika'nın en fakir ülkelerinin üç kuruşluk borçlarını dahi zorla birkaç ülke affetti.

Şenesen: Yazı kurulunun bir sorusu veya söylemek istediği bir şey var mı?

Sarfati: Atilla Bey "Kriz, sistemin krizi değil," dedi, sizin söylediğiniz anlamda ve krizin nedenlerini açıkladı. Siz "Kriz sistemin krizidir." diye başladınız.

Bu anlamda küreselleşmeye bağladınız. Şunu sormak istiyorum: Çözüm olarak bugünkü küreselleşme içinde sesi duyulmayan bizlerin, Afrika ülkelerinin yer alacağı bir takım parsiyel düzenlemeleri mi düşünüyorsunuz, yoksa birtakım grupların alternatif küreselleşme dedikleri bir takım politikaları mı? İktisat politikalarının yürürlüğe girip, bugünkü küreselleşmenin, bugünkü sistemin, mali sistemin krizinin tümüyle reddedilip yerine yeni bir sistem -hangisiyse onu soruyorum- mi sözkonusu? Size göre yeni bir küreselleşme mi? Veya bugünkü küreselleşme içinde yine Atilla Bey'in dediği gibi, bizlerin de yer alıp bir işlevi olabilir mi? Bugünkü küreselleşmenin, geri kalmış ülkeler için bir anlamı olur mu? Küreselleşme bir olgu zaten.

Kazgan: Yani alternatif bir dünya düzeni mi düşünelim, diyorsunuz?

Sarfati: Hayır, ben sizin fikrinizi almak istiyorum. Kriz, sistemin krizi ise sizin söylediğinizi anlıyorum. Çözüm nerede? Bu sistemi redifeye edebilir miyiz, edemez miyiz?

Kazgan: Kriz, ben söylediğim için sistemin krizi değil. Sanayi kapitalizmi yeryüzüne çıkalı beri, 19 yüzyılın başından beri varolan bir olay. Sistem dönem dönem krize giriyor.

Sarfati: Bunları aşabiliyor, kendini yeniden üretebiliyor.

Kazgan: Evet bunları aşabiliyor, kendini yeniden üretebiliyor. Yeniden üretime geçtiği her aşamada da daha ileri gidebiliyor. Bu açıdan sistemin krize düşüyor olması demek, bu sistemin hiçbir şey yapamıyor olması demek değil. Sistem çok şeyleri getiriyor; teknolojik gelişme, refah artışı... Şunu kabul edelim ki, burada gördüğümüz ne var ne yoksa bu sistemin ürünleri. Hem tüketim patemi olarak hem üretimdeki bilgi düzeyi olarak hepsi oradan geliyor. Sistem bu bilgileri yaratıyor.

Sarfati: Dünyanın yoksul bölgelerine de büyükçe katkılar yaptığını inkar edemeyiz. Tümüyle ortadan kaldırmaya bile kısa bir zaman içinde.

Kazgan: Şunu düşünün; eğer bu sistem olmasaydı ve bu sistemi yaratan insanlar yeryüzünde olmasaydı, geri kalanlar bugünkü yaşam düzeyini sürdürebilir miydi? Herhalde sürdüremezdi. Çünkü bütün buluşlar oradan çıkıyor, sistem o dürtüleri de yaratıyor. Yenilerin bulunması, yaratılması, devreye sokulması, pazarlanması, yayılması hep sistemin dürtüleri. O açıdan sistemin krizleri de var ama o krizler yenilenmenin

habercisi de oluyorlar. Kendini yenileyecek o tohumu içinde taşıyor. Bu açıdan sistemin krizi demek, bu sistem tümüyle yok, hiçbir şey yapmıyor, dünyayı mahfetti demek falan değil. Sistem krizlerle büyüyor. Krizler bir yenilenmenin habercisi. Schumpeter'in deyimi ile, "Creative distruction-yaratıcı yıkıcılık" yapıyor sistem. Hem yıkıyor, hem koyuyor. Yaratıcı ve yıkıcı.

Karaosmanoğlu: Türkiye'de de bugün yıkıcı-yaratıcılık var. Türkiye'de 1930'lar krizi olur mu diye sorulan soruya cevap vermeye çalışayım kısaca. Benim bu soruyla karşılaştığım zaman verdiğim cevap şu: 1998, 1930 değildir. İkincisi, krizin boyutları 1930'lar krizine benzer boyutlara ulaşabilir de ulaşmayabilir de. Fakat 1930'larda olan krizi çözmeye çalışmak bana kaybedilmiş eski harpleri kazanmaya çalışan eski genarelleri hatırlatıyor. Çünkü bugünkü krizle uğraşmanın gerektirdiği davranış şekilleri politika bakımından, uygulama bakımından, 1930'larınkinden çok daha farklı.

Kozanoğlu: Belli sektörlerde işçilerin, sendikaların başarılı olduğunu son dönemlerde söylemiştim ben. Ama bunun yeterli olmadığını, yeni bir dünya kurulursa veya küreselleşme sürecine etkili olabilecek tepkiler bir yerlerde yükseltilebilirse, bunun, toplumsal hareket sendikacılığı denen sendikacılıktan veya toplumun geniş kesimlerinin kendi çıkarlarına ters düşen uygulamalara tepki göstermesinden geçtiğini düşünüyorum. Memurdur, işçidir, öğrencidir sadece kendi dar çıkarları ve özlük hakları ile ilgili taleplerde bulunmak, sadece siyasal partiler aracılığı ile değil de, toplumsal hareketlilik ile aleyhine olan gelişmelere tepki göstermesinin, alternatifler üretmesinin ve bu anlamda dünyada benzer sorunlar yaşayan kesimlerle dayanışmasının, belki uluslararası toplumsal hareket veya enternasyonalist toplumsal muhalefet denilebilecek dayanışmaların bu süreçte önemli rolü olabileceğini düşünüyorum.

Kazgan: Son olarak şunu söyleyeyim: Sorunuza belki somut yanıt vermedim. 2200 yılı ve sonrasında Marks'ın bahsettiği komünist dünyaya ulaşabileceğini tahmin ediyorum. Çünkü genetik devrimlerle öyle bir mal bolluğuna girilecek ki, dijital devrimler de o mal bolluğunu kendiliğinden yaratacak. Yoksa Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi yeni bir sistem yaratalım çabasıyla bu iş olmuyor.

Sarfati: O amaca varılacak, ama onun dediği yol ile değil mi?

Kazgan: Kapitalizm oraya götürüyor. Çünkü öyle

bir mal bolluğu yaratılacak ki, siz düşünebiliyor musunuz, 2500'lerin dünyasında...

Kozanoğlu: İktisat ortadan kalkacak.

Kazgan: Evet, kaçınılmaz olarak öyle bir dünya olacak. Sistem kendi kendini tüketecek.

Karaosmanoğlu: O dünyayı yaşatacak kadar oksijen kalmayacak.

Kazgan: Evet iki ayrı yaklaşım; mal öyle bol olacak ki, sonunda oksijen kalmayacak.

Kozanoğlu: Peki hocam öyle bir toplumda yaşamadığımız için üzülelim mi, yoksa sevinelim mi? İktisatçılara gerek olmayacak çünkü.

Bu Tepetaklak Gidiş Nerede Duracak?*

Hazine'nin hataları

Güneydoğu Asya'daki mali olaylar 1997 yazında başladığı zaman İngiltere Hazinesi bunlara şöyle bir değinip geçti, olayların uygulamadaki büyük öneminin ayırımına varamadı. Gordon Brown'ın hazırladığı Kasım 1997 tarihli Ön Bütçe Raporu'nda "Dünyadaki iktisadi büyüme güçlüdür. G7 ekonomilerinin bu yıl ortalama olarak genel eğilimden birazcık daha hızlı büyümeleri, gelecek yıl da sağlıklı bir oranda genişlemeleri beklenmektedir. Küresel mali piyasalardaki karışıklıkların dünya ekonomisi üzerinde önemli bir etki yaratacakları beklenmemektedir." denilmektedir.

Görüntüyü kurtarmak için, "Asya mali krizinin tırmanma ve gelişmekte olan piyasa ekonomilerini etkileme olasılığının, aslında sağlıklı olan küresel görünüm için önemli bir risk oluşturduğu" kabul edilmekteydi. Buysa haklı olarak, gerçeğin üstünü bir incir yaprağıyla örtmeye benzetilebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en ciddi mali kriz başlamışken "sağlıklı bir küresel görünüm"den söz etmek anlamsızdır. Üstelik Hazine, büyüme tahminlerinde önemli indirimler yapma ya da iktisat politikalarında ciddi değişikliklere gitme yoluyla bu olaylara gereken önemi vermedi de elinin tersiyle itmiştir.

Uluslararası tepki

Bu yanlış İngiltere'yle sınırlı değildir. ABD hükümeti de Güneydoğu Asya olaylarını bölgesel sayarak özellikle önemli saymamıştır. 7 Haziran günü International Herald Tribune'da belirtildiği gibi "Bir yıl önce Tayland parası eridiğinde burada pek az tehlike çanı çalmıştı. Başkan Bill Clinton'ın uluslararası baş iktisat danışmanı Daniel Tarulla'nın anımsadığına göre, bir kaç ay öncesine kadar hiç bir kriz toplantısı yapılmamış, bunun bütün dünyaya yayılacak iktisadi bir

krizin başlangıcı olduğu konusunda hiç bir kuşku dile getirilmemişti."

Başkan Clinton olayları "yol üzerindeki bir kaç küçük taş" olarak nitelemişti. *Socialist Economic Bulletin* (SEB) ise tam tersine, *Consequences for the UK of the Turbulence on World Financial Markets (Dünya Mali Piyasalarındaki Çalkantının İngiltere için Sonuçları)* (Aralık 1997) başlıklı yazıda, Güneydoğu Asya olaylarıyla bunların gerisindeki nedenlerin, gerek uluslararası ekonomiyi, gerek İngiltere ekonomisini temelde ilgilendirdiğini dile getirmişti. "Mali piyasalardaki kaymalar, İngiltere ekonomisi üzerinde önemli sonuçlar yaratabilecek boyutlardadır. Bundan da önemlisi, reel ekonomide ortaya çıkacak sonuçlardır. Bütün bunlar, İngiltere ekonomisinin son beş yıldır içinde işlem yaptığı uluslararası çerçeveyi önemli ölçüde değiştirecektir." (vurgulama Aralık 1997 yazısındadır)

Bilanço

Güneydoğu Asya bunalımının ilk belirtilerinden neredeyse bir yıl sonra SEB'in çözümlemelerinin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Güneydoğu Asya olaylarını küçümseyenlerin yanlışlıkları anlaşılmıştır. 7 Temmuz günü *International Herald Tribune*'de belirtildiği gibi:

"Ortadan kalkacağı sanılan iktisadi kriz daha da yoğunlaşmaktadır. Bir yatırım danışmanlığı grubu olan Primark Decision Systems'in baş küresel iktisatçısı Allen Sinai 'durumun ciddiliği radar ekranlarında görülememiştir' demektedir.

Her ne kadar açıkça söylemeseler de Clinton yönetimi yetkililerini asıl korkutan, bu beklenmedik iktisadi bulaşıcı hastalığın artık Pasifik kıyılarıyla sınırlı olmayışdır.

Clinton'ın üst düzey danışmanlarından biri 'bu konudaki görüşümüzün son bir yıl içinde nasıl de-

* *Socialist Economic Bulletin*'in Ağustos 1998 sayısında çıkan "How deep will the downturn be?" başlıklı yazının Ümit Şen tarafından yapılan çevirisidir.

giştiğine bakın. Önce bu yalnızca Tayland'ı ilgilendirir diyorduk. Daha sonra bunun Güneydoğu Asya'yla sınırlı olduğunu söyledik. Bakın bir yıl içinde olaylar nerelere sıçradı: Rusya, Japonya, belki de Çin - süpergüçler' demektir.

Son bir yıldır Washington ile Wall Street kaynaklı şaşırtıcı derecede çok, bir dizi iktisadi, siyasi tahminin yanlış çıktığına kuşku yoktur.

İktisadi bulaşıcılık hâlâ durdurulamamıştır. Şimdilik toprak altında için için yanmakta, yerkürenin çeşitli yerlerinde birdenbire patlayıvermektedir."

1929 Asya mali bunalımı mı?

Japonya'nın 1990'dan sonraki "sabun köpüğü ekonomisi"nin çöküşüyle başlayan Asya mali varlık fiyatlarındaki düşüşler, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en şiddetli mali çöküntüdür. Düşüşlerin büyüklüğü 1929'dakilerle karşılaştırılabilir boyutlardadır. Tokyo borsasında, dolarla ölçülen kapitalizasyon 1989'dan bu yana %52 düşmüştür. Tokyo'nun merkezinde arsa fiyatları %72 düşmüştür. Borsa, 1992'deki doruk noktası değerinin %70'ini yitirmiştir.

Kurlardaki keskin düşüşler nedeniyle Endonezya'da dolar cinsinden üretim %80, Tayland'da % 50, Güney Kore'de %45, Malezya'da %25 düşmüştür.

Üretimde düşüş

Üretimdeki düşüş sabit fiyatlarla ölçüldüğünde 1929 ölçeğinde değildir. Ama ciddi bir durgunluk dönemi başlamıştır, bu gittikçe derinleşmektedir. 1998'in ilk yarısında Endonezya'da GSYİH, bir yıl önceye göre %12,2 düşmüştür. Endonezya otomotiv kesimiyle elektronik kesiminde üretim %55, inşaat kesiminde %37 azalmıştır. Dünya Bankası şunu söylemektedir: "Daha önceki benzer olayları araştırıyoruz ama, en azından İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki iktisadi tarihte buna rastlayamadık." Endonezya'da son 50 yıllık barış döneminin en hızlı iktisadi çöküşü yaşanmıştır.

Malezya'da yılın ilk çeyreğinde GSYİH yıllık %9 düşüş göstermiştir. Güney Kore'de, Mayıs'a kadar sanayi üretimi geçen yıla göre %10.8 düşmüştür. Tayland'da Nisan'da sanayi üretimi bir önceki yıla göre %16.2 daha azdır. Japonya'daki eğilimler aşağıda ele alınacaktır. Bu durgunluk daha ilk aşamalarındadır. Dünya Bankası'nın Doğu Asya-Pasifik'ten sorumlu genel müdür yardımcısı Jean-Michel Severino "Dün-

yanın bu bölgesinde büyük bir durgunluktan, belki de bir bunalımdan söz etmekteyiz. Bu bunalım belki de çok uzun sürecektir" demiştir.

Bölünmüş bir dünya ekonomisi

Ancak uluslararası gelişmelerin bir özelliği şudur: Dünya ekonomisinin yaklaşık üçte birinde bir 1929 mali bunalımı yaşanmıştır. Ama ABD ile Batı Avrupa'da mali varlıkların, özellikle hisse senetleriyle tahvillerin fiyatlarında artış sürmüştür. Dünya ekonomisinin bu iki parçası birbirinden soyutlanamayacağına göre, bu durumun sürdürülemeyeceği açıktır. Ya ABD ile Batı Avrupa, Asya'yı bu mali çöküşten görece bir hızla çekip çıkaracaklar ya da Asya'daki bu içe doğru patlama, ABD ile Batı Avrupa'yı, iyimser bakışla, bir iktisadi duraklamaya doğru; kötümser bakışla, kendi mali düşüşünün ya da iktisadi tepetaklak gidişinin içine çekecektir.

Şimdilik gidiş ikinci sürece daha yakın görünmektedir. ABD ile Batı Avrupa'daki canlanma, Asya'yı bunalımdan çıkarmamaktadır. Tersine Asya'da başlayan iktisadi duraklama, dünya ekonomisinin öteki bölümlerine yavaş yavaş yayılmaktadır. Asya'daki olayları, Rusya'daki, Güney Afrika'daki mali bunalımlar izlemiştir. Ürün fiyatlarının düşmesi, bunun sonucunda ödemeler dengesinde ortaya çıkan açıklar nedeniyle Şili'de, Arjantin'de, Kolombiya'da, Meksika'da benzerleri başlamak üzeredir.

"Asya bulaşıcı hastalığı"nın yayılmasıyla, ABD ile Batı Avrupa dışında mali varlık fiyatlarında ikinci bir düşüş dalgası başlamıştır. Gelişmekte olan piyasalarda dolara bağlı hisse senetlerinin fiyatları Mayıs-Haziran aylarında % 23 düşmüştür. Bu oran, yalnızca 1997 sonbaharında Asya bunalımı doruktayken aşılabılmıştı. Yen'in kurundaki düşüş ile Çin parası yuan'ın değerinin düşürülmesi yönündeki baskılar, açık birer iktisadi zaman ayarlı bomba niteliğindedir. Bunlardan birindeki patlama, ikinci bir Asya bunalımı başlatabilecektir.

Mali aktarım

Asya olaylarının ABD'ye, Batı Avrupa'ya aktarılmasının kuramsal iki yolu vardır: Mali sistem ya da üretken ekonomi yolları. Uygulamada bu ikisi kuşkusuz birleşebilir.

En çabuk, en ciddi aktarım yolu mali sistemdir. Başlıca sanayileşmiş ülkelerdeki bankalar Asya'ya açılmışlardır. Kısmen kısa vadeli sermaye akımının serbest bırakılması nedeniyle Japon bankalarının bu

açığı 249 milyar \$ olarak hesaplanmıştır. Bu rakam, örneğin Güney Kore'nin borçlarının %23'ünü içermektedir. Japon bankalarından sonra Alman, Fransız, Amerikan bankalarının Güney Kore açıklarının büyük olduğu tahmin edilmektedir. Güney Kore'nin 1998 bitmeden önce ödemesi gereken borcu 103 milyar \$ dır. Bunun % 10'unun Alman bankalarına, % 10'u Fransız bankalarına, % 6'sı (6.1 milyar \$) ABD bankalarına dır.

Güneydoğu Asya fonlarının dışarıya akışı, uluslararası mali durumu baştan sona etkileyecek boyutlardadır. Temmuz 1997'den bu yana yerli-yabancı yatırımcıların, Endonezya'dan, Tayland'dan, Güney Kore'den, Filipinler'den, Malezya'dan 115 milyar \$ çektikleri tahmin edilmektedir.

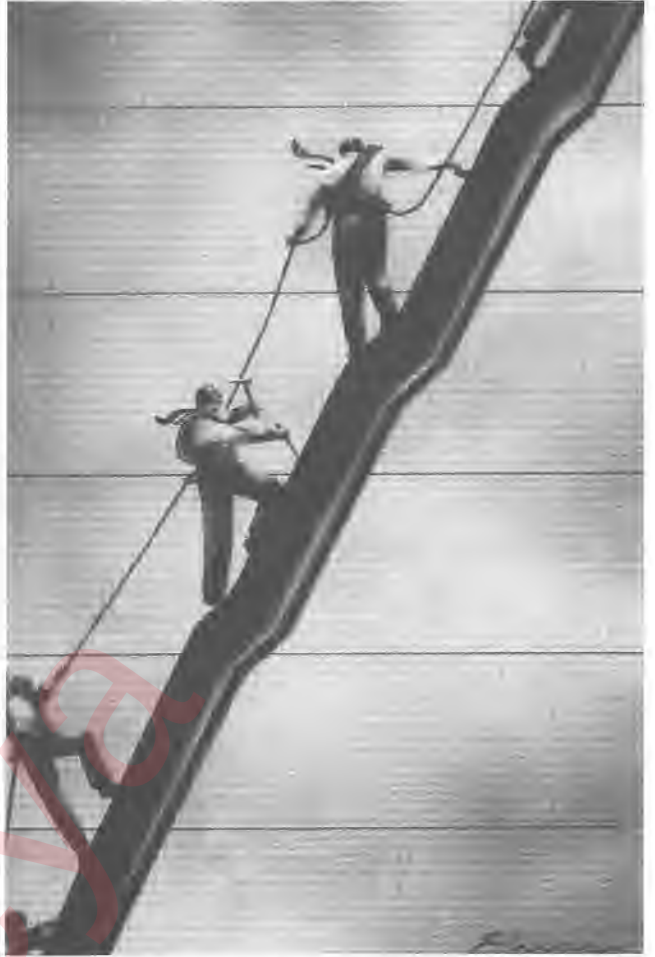
Uluslararası Para Fonu (IMF)

Ancak, Asya'daki olayların ABD ile Batı Avrupa'ya mali sistem aracılığıyla tersine aktarımı bugüne kadar küçük boyutlarda kalmıştır. Bunun yerine, ABD ile Batı Avrupa'da uluslararası sermaye yoğunlaşması görülmüştür. Bu yörelerde faiz oranları aşağı çekilmiş, hisse senedi fiyatları yukarıya itilmiştir. Bu durum, IMF'nin Asya paketlerinin, yerel ekonomilerde hızlanan düşüşe karşın yabancı bankalara olan borçların ödenmesi noktasında odaklanması nedeniyle, daha da güçlenmiştir. Robert Wade'in 23 Temmuz günü *Financial Times* gazetesinde doğru olarak belirttiği gibi:

"IMF'nin Asya'daki bu daraltıcı yaklaşımı düşündürücüdür, çünkü geçmişteki ABD deneyiminin farkındadır. Banka borçlarının garantisi olan hisse senetlerinin hızla düştüğü 1987 borsa bunalımından sonra ABD yetkilileri piyasaları likit tutmak için maliyetine bakmaksızın herşeyi yapmışlardır. Buna karşın, IMF Asya'da likiditeyi daraltacak yönde hareket etmiştir.

Bunun nedeni bir tek reçete bilmesi midir? Yoksa Asya'daki bunalımdan kurtulmak yerine alacaklı yabancı bankaların çıkarlarıyla daha çok ilgilenmek midir."

Yoksa Robert Kutner'in 6 Ocak'ta *International Herald Tribune* gazetesinde açıkça yazdığı gibi, "İkinci: Dünya Savaşı'ndan sonra büyümeyi desteklemek üzere tasarılan küresel kurumlar, iktisadi disiplin araçlarına dönüşmüştür. Bundan kazançlı çıkan-

lar, dönemsel bunalımlardan kefaletle kurtarılan büyük yatırımcılardır."

Bankacılar için sosyalizm

Asya'da olup bitenler, haklı olarak, "bankacılar için sosyalizm" terimiyle adlandırılmıştır. Bunun anlamı şudur: Refah, işsizlik, vb. konularda devlet garantileri çoğu iş çevrelerinde itibar görmeyenken, bankalar kendileri için devlet garantisi talep etmektedirler. 30 Aralık günlü *Wall Street Journal* gazetesinde, böyle bir süreç için yapılan ilk baskılara ilişkin olarak belirtildiği gibi:

"[Güneydoğu Asya] ülkelerinin paralarında görülen hızlı düşüş, bu borçların büyük bölümünü şimdi geriye ödenemez duruma düşürünce, yabancı alacaklılar faturayı hükümetlerin ödemesi için yollar aramaktadırlar.

Bunun ilk denendiği ülke Güney Kore'dir. Bu ülkenin 153 milyar \$ tutan toplam dış borcunun 99

milyar \$ kadarı Kore bankalarının, 43 milyon \$ kadarı da şirketlerindir. Yabancı bankalar, Koreli finansal kurumların kısa vadeli borçlarının süresini uzatmayı kabul etmek için, kendi alacaklarını Kore hükümetinin devralmasını istemişlerdir."

Yabancı bankaların durumunu korumak için düzenlenen IMF politikaları, Güneydoğu Asya'daki kayıpların mali sistem aracılığıyla aktarımını engellemektedir. Ancak, olayların boyutu o denli büyüktür ki kapıdan atılan bacadan girmektedir. IMF'nin bütün yapabildiği, Güneydoğu Asya bunalımının yarattığı olumsuz etkilerin ABD ile Batı Avrupa'ya aktarılmasının yalnızca biçimini etkileyebilmek olmuştur. Aktarım temelde üretken ekonomi aracılığıyla yapılmaktadır.

Ticaret yoluyla aktarım

Güneydoğu Asya'daki büyük devalüasyonların ilk etkisi, doğaldır ki, bu ülkelerin mallarının ABD, Batı Avrupa, Çin ürünleriyle çok daha iyi rekabet edebilir duruma geçmesidir. Japonya yen'in değerini düşürerek bundan korunabilmiştir. Bu aktarım mekanizması daha önceki SEB sayılarında çözümlenmiştir. Bu mekanizmanın işleyişi 25 Temmuz'da *International Herald Tribune*'de çok iyi özetlenmiştir:

"Bazı yorumcuların vardıkları sonuca göre, ucuz Asya ithal mallarının çok beklenen baskını gerçekleşmemiştir. Geçen yıl Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinden yapılan dışalım -dolarla ölçüldüğünde- yalnızca %3.1 artmıştır.

Ancak, Asya paralarının erimesiyle dışalım ucuza gelmekte, bu ürünlerin düşen dolar fiyatları, artan miktarları gizlemektedir.

Ürünleri alan ülke açısından önemli olan miktardır. Çin yapısı yüz tane ucuz bisiklet, yerli üreticilerin yapabilecekleri yüz tane bisiklet satışının yerine geçmektedir. Bunların ucuz olması, yerli üreticileri de fiyat kırmaya zorlamaktadır.

Geçen yıl boyunca ... Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinden ithal edilen petrol dışındaki ürünlerin fiyatı % 8.2 düştü ... Böylece, dışalım dolar cinsinden yalnızca % 3.2 artarken miktar cinsinden % 11.3 yükseldi ... Bu eğilim gittikçe hızlanmaktadır.

Sayılar Avrupa'da da aynı yönde işlemektedir. Piriğin özel tasarımı güneş gözlüklerine kadar her şeyin maliyeti, Asyalı üreticilerin ürünlerini piyasaya sürme hızına koşut olarak düşmektedir.

İster Fransız frangıyla, ister Alman markı ya da Hollanda floriniyle ölçün, düşen fiyatları dikkate almanız bile, Asya'dan yapılan dışalım yüksek görünmektedir. Fransa'nın Güneydoğu Asya ile olan ticaretinden doğan açık Nisan'da, son yedi yılın rekor düzeyinde, 2.68 milyar franktı (433 milyon \$); Asya'nın Hollanda'ya olan dışsatımı %30 fırladı; Doğu Asya'dan Almanya'ya gelen mallar 1997'de % 11.5 kabardıktan sonra bu yılın ilk çeyreğinde yeniden % 3 arttı."

Bir para değeri düşüşünün doğurduğu farkı görebilmek için, Japonya'nın Avrupa Birliği üyelerine yaptığı dışsatımın yen ile ölçülmüş artışını ele alalım: Dışsatım Haziran'da % 26,3 artarken ticaret fazlası % 68,6'ya, 358 milyar yen'e (2.56 milyar \$) çıktı.

Bu sürecin ABD ile Batı Avrupa ekonomilerindeki etkileri, tepetaklak gidişin nerede, ne zaman duracağı aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri

Asya'dan ABD mali piyasalarına akan fonlar, ABD'nin üretken ekonomisinde -özellikle faiz oranlarını düşürerek- kısa vadeli olumlu etkiler yarattı. Bu da sanayi yatırımlarıyla ev alımlarını cazip kıldı. 30 yıl vadeli ABD Hazine bonolarının getirisi 1 Temmuz 1997'de % 6,7 iken 1998 Temmuz ortalarında % 5,7'ye indi. Kısmen Asya'daki devalüasyonların etkisiyle düşen fiyatlar enflasyonun dizginlenmesine yardımcı oldu. 1998'in ilk çeyreğinde ABD tüketici fiyatları, 1954'ten bu yana en düşük artış olan % 0,1 oranında arttı. Bu eğilimlerin de yardımıyla ABD GSYİH değeri 1998'in ilk çeyreğinde yıllık % 5,4 büyüdü.

Ama aynı üç ay içinde ABD ekonomisi üzerindeki olumsuz etkiler su üstüne çıkmaya başlamıştı. 1997'nin son çeyreğiyle 1998'in ilk çeyreği arasındaki sürede ABD'nin net dışsatım açığı 159 milyar \$'dan 208 milyar \$'a fırladı. Aynı zamanda stoklar da hızla yükseldi, kayıtlara geçmiş en yüksek rakam olan 105,7 milyar \$ oldu.

ABD ekonomisinin gelecekteki gelişimini gösteren kârlılıktaki belirleyici gelişme, önce duraklama oldu, daha sonra düşme biçimine dönüştü. İlk çeyrekteki vergi sonrası kârlar % 1,2 azaldı. *Business Week* dergisinin 86 büyük ABD şirketi arasındaki araştırma, ikinci çeyrekte kârların % 6 düştüğünü buldu.

Uluslararası rekabetin kârlar üzerindeki baskısıyla aynı zamanda yükselen ücretlerle ciddi grevler iç ekonomiyi daralttı. Haziran-Temmuz aylarında ABD GSYİH değerini belki de % 1 düşüren General Motors

grevi bağımsız bir gelişme değil, iktisadi durumun bir göstergesiydi.

Bu eğilimlerin etkisinde kalan iktisadi büyüme ikinci çeyrekte hızla düştü. Sanayi üretimi yalnız Haziran ayında % 0.6 azaldı, GSYİH büyümesi de ikinci çeyrekte bunu izleyen bir düşme gösterecektir.

Avrupa

Asya bunalımının etkileri Avrupa'da, ABD'deki kadar çabuk görülmedi. Birinci olarak, Avrupa iktisadi çevriminin yükselişi ABD kadar değildi. İkinci olarak, Asya ticaretine Avrupa'nın açıklığı, ABD'den azdı. Yine de belli bir gecikmeyle durgunluk baskısı artık başlamıştır.

İlk önemli etkiyi yaşayan ülke, son altı yıldır dış-satıma dayalı bir büyüme yaşayan İtalya oldu. 1998'in ilk çeyreğinde İtalyan GSYİH değeri % 0,1 azaldı, dışsahm % 1.6, toplam sanayi üretimi % 0.6 düştü.

Almanya ile Fransa bir süre daha büyümeyi sürdürdüler ama büyüme yavaşlamıştı. 3 Temmuz'da *Wall Street Journal*'da yazıldığı gibi:

"Avrupalı şirket yöneticileriyle yatırım analistleri, kendi işleri üzerindeki etkiyi küçük göstermeye yönelik aylardır süren açıklamalarından sonra, Asya sorunlarının zararlı etkilerinin gerçek olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.

İsveç kereste-kağıt firması Assi Domsen AB'nin yöneticisi Frans Benson 'Küresel pazarın bir bölümü haritadan silindi' demektedir."

İngiltere

Uluslararası gelişmeler İngiltere'de, sterlinin ticaret ağırlıklı kurunun 1996'nın ilk çeyreğinden bu yana % 26 artmış olmasıyla, kuşkusuz daha da güçlü etki yarattı. Yanlış maliye-para politikaları sonucu aşırı derecede değer kazanan kurla birleşen uluslararası eğilimler, resmen tanımlanmış bir durgunluğu, son iki çeyrekte hem sanayi, hem de imalat sanayii kesimlerinde eksi büyümeleri başlatmıştır. 1998'in ilk çeyreğindeki sanayi üretimi, 1997'nin üçüncü çeyreğindeki doruk noktasına göre % 1.2 düşmüştü. Bu düşüş imalat sanayiinde % 0.6 idi. İlk çeyrekte ödemeler dengesi 3.2 milyar £ açık verecek kadar kötüledi. Ödemeler dengesi açığı ile halen geçerli olan olumsuz eğilimler altında düşüş daha da kötüleşecek, ekonominin öteki kesimlerine de yayılacaktır. İkinci çeyreğe gelince GSYİH, geçen yıla göre düşerek % 2'ye, ilk çeyrekteki %3'ün de altına inmişti.

Bu yavaşlama, ciddi mali sonuçlar doğuracaktır. Gordon Brown, hazırladığı bütçede GSYİH artışlarını 1998'de % 2-2.5, 1999'da % 1.75-2.25, 2000'de %2.25-2.75 öngörmüştür. 1998-99 yılları için bu büyüme oranları çok iyimserdir. Bu yılın tahmini, ikinci çeyrektekinden çok az bir düşüş varsaymaktadır. Oysa yılın ikinci yarısıyla 1999'un başlarında çok küçük bir büyüme, ya da daha büyük bir olasılıkla, durgunluk görülecektir. Bu durumda, ya öngörülen kamu harcamaları artışları törpülenecek ya vergiler artırılacak ya daha büyük bir bütçe açığı kabul edilecek ya da bunların üçünün bir bileşimi uygulanacaktır.

Asya'nın derin bir durgunlukta olması, ABD ekonomisinin hızla yavaşlaması, Batı Avrupa'nın buhar kaçırmalarıyla, uluslararası iktisadi çevrimin başaşağı döndüğü açıktır. *SEB*'in daha önce geleceğe yönelik olarak dile getirdiği eğilimler günümüzde geçerli gelişmelere dönüştü. Konu artık Asya olaylarının önemsiz mi yoksa ciddi mi olduğu değildir. Bu tartışma *SEB*'in çözümlemeleriyle ikinci seçenek lehine sonuçlanmıştır. Artık sorun, uluslararası tepetaklak gidişin ne kadar süreceği, nerede duracağıdır. Eğer Asya'daki olaylar çabukça düzeltilirse, bunun İngiltere için yaratacağı sonuçlar sınırlı olacaktır. Yok eğer Asya mali bunalımı, kökleri derinde olan, kolayca düzeltilemeyecek süreçlerin sonucuysa, bunun İngiltere üzerindeki etkileri hem uzun sürecek, hem ciddi olacaktır.

Kontradiyef çevrimleri

Yaklaşık beş yıl süreli normal iktisadi çevrimler iyice incelenmişler, adı duyulmuş bütün iktisatçılarda kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla dünya ekonomisinin yaklaşık şu sıralarda baş aşağı dönmesinin şaşılacak bir yanı yoktur. Ancak, bu gidişin süresi, nerede duracağı, bunu durdurmak için gerekli etmenler, Asya bunalımının çizeceği yol gibi konularda, önemli bir uzun dönem iktisadi büyüme kuramıyla, Kontradiyef çevrimleriyle ışıktutulabilir.

Kontradiyef, hâlâ geçerliliğini koruyan bir uzun dönem çevrimsel hareketi düşüncesini ilk ortaya atan kişidir. Kontradiyef önce fiyat iniş-cıkışlarını ele almış, 25 yılda yükselen, 25 yılda düşen iktisadi çevrimler olduğunu ileri sürmüştür. İncelediği çevrimler, 1848-1873 arasında yükselen dalga, 1873'ten 1890'ların başlarına kadar düşen dalga, 1890'ların ortalarından 1920'ye kadar yükselen dalga, 1920'de başlayan düşen dalgadır. Kontradiyef'in ölümünden sonra da çevrimlerin sürdüğü belirtilmiştir: 1920'de başlayan düşen dalganın ABD'de 1940'ta, Avrupa'da 1948'de sona ermesi, yeni bir yükselişin 1973'te doruğa ulaş-

ması, 1973'te yeniden inişe geçilmesi gibi. Kontradiyef fiyat hareketlerindeki eğilimlere eğilirken daha sonraki iktisatçıları dikkatlerini, bu çevrimler sırasındaki hızlı ya da yavaş büyüme oranları üzerinde yoğunlaştırdılar.

Bu anlayış içinde normal iktisadi dalgalanmalar, uzun dalganın üzerine binmiş gibi algılanmaktadır. Yükselen dalga sırasında genişlemeler uzun-güçlü, durgunluklar kısa-zayıf; düşen dalga sırasında ise genişlemeler kısa-zayıf, durgunluklar ise daha uzun-güçlüdür.

Böyle bir çerçeve içinde 1998 yılı özel bir önem taşımaktadır, çünkü, her ne kadar Kontradiyef kabaca 25 yıllık dalgalardan söz edip kesin bir kronolojik hareket ileri sürmese de, bir önceki dalganın doruğa ulaştığı 1973'ten tam 25 yıl sonraya rastlamaktadır. Öyleyse 1998 bunalımı, Kontradiyef dalgasının yükselişe geçme noktası mıdır? Bunu gerçekleştirmek için ne gerekmektedir? Bu konu kuramsalması gibi görünmekle birlikte, şu sıralardaki iktisadi çevrimin geleceğine ışık tutmakta, Asya iktisadi olaylarını anlamada temel bir çerçeve çizmektedir.

Siyasal hareketler

Kontradiyef'in gözlemlerine karşı çıkanlar, örnekse Samuel Brittan bunların *iktisadi olgular* değil, *yapay siyasal* olaylar olduğunu ileri sürmüştür. Bu kişiler, Kontradiyef çevrimlerinin dönüm noktalarından önce ya da o sıralarda çok büyük ölçekli, bazan felaket getiren siyasal olayların yaşandığını belirtmektedirler. İlk yükseliş dalgası 1848 devrimleriyle başlamıştır; sonraki düşen dalga öncesinde Fransa-Polonya savaşı ile çağcıl Alman devletinin kuruluşu vardır; 1890'ların ortalarındaki yükselen dalganın başlangıcı Avrupalı sömürgeci güçlerin uluslararası hızlı yayılmasıyla aynı dönemdedir; ardından gelen yükselen dalga Birinci Dünya Savaşı'yla, sonraki düşen dalga İkinci Dünya Savaşı'yla, peşinden gelen yükselen dalga da Vietnam Savaşı'yla, OPEC petrol fiyatları artışıyla, 1970'lerdeki üçüncü dünyadaki kargaşayla sona ermektedir. "Demek ki" denmektedir, "söz konusu olan iktisadi süreçler değil, siyasal olaylardır; siyasal olayların iktisadi oynamalara yol açmasıdır". Öyleyse normal "beş yıllık" çevrimler (aşırı yatırım, artan faiz oranları, stok kaymaları, vb. belirtileri olan) iktisadi olaylar iken, Kontradiyef çevrimleri siyasal süreçlerin doğurduğu yapay istatistiksel olaylardır.

Siyasal kaymalar

Yukarıdaki verilerin de gösterdiği gibi çok büyük

ölçekli siyasal olaylarla "Kontradiyef çevrimleri" arasında bir ilişki bulunduğu kuşku yoktur. Ama Kontradiyef'in savına karşı çıkanların kullandığı açıklamaların da bir alması vardır. Siyasal olaylar, derindeki iktisadi süreçlerin dışavurumunun birer *aracıdır*lar. Çok büyük ölçekli siyasal olaylar, Kontradiyef'in ileri sürdüğü "dalgalar"ı başlatmak ya da sona erdirmek için gerçekleşmesi gereken önemli kaymalardır.

Keskin düşüşler

Kontradiyef'in dikkat çektiği iktisadi kaymalar, ortalamalar yoluyla değil de yıl yıl ele alınacak olursa bu görtüş daha da ağırlık kazanır. Dönemleri incelemede istatistiğin aşırı genelleştirilmiş bir biçimde kullanılması, oluşan süreçleri gizlemektedir. Düşüş dönemlerindeki düşük ortalama büyüme, üretimde meydana gelen tekil keskin düşüşlerin sonucudur. Bunun en uç örneği 1929-31 yıllarıdır. Bu düşüşler bütün dönemin ortalamasını istatistik bakımından düşürürler. Dolayısıyla, Kontradiyef çevrimlerinin yükselme aşaması düzgün, canlı bir seyir gösterirken, düşme aşaması düzgün bir süreç olarak algılanmamalı, tersine, iktisadi dönemlerin bütününe etkileyen keskin, felaket getiren düşüşlerle tanımlanmalıdır. Aşağıda tartışılacağı üzere bu "uzun dalgalar"ın çözülmesinde bunun önemli katkısı olacaktır.

İktisadi büyüme dönemleri

Günümüzdeki gelişmeleri ele almadan önce bir tarihsel özellik daha dikkate alınmalıdır. "Yükselen dalgalar"ın her biri, görece olarak istikrarlı, belirlenebilir bir modelle açıklanabilir. Ancak böyle bir model o döneme *özgüdür*, tarihte bir kez daha görünmez. "Yükselen dalgalar" birbirlerini yinemezler, tersine her biri özgün, tekil bir yapı gösterirler. Öyleyse:

* 1848-73, düşük vergi duvarları, çok az devlet müdahaleciliği, vb. özellikleri olan klasik bir serbest piyasa liberalizmi dönemidir.

* 1890'ların ortalarıyla 1914/1920 arası, sömürgeci güçlerin hızla yayıldıkları, altın standardının uluslararası düzeyde güçlendiği bir dönemdir.

* 1940/48-1973 dönemi, devlet müdahaleciliğinin, müdahaleci mali politikaların, sermaye akımlarının denetiminin, refah devleti kurulmasının söz konusu olduğu Keynesgil bir dönemdir.

Bu da bizi açık bir iktisadi hipoteze götürür. Her yükseliş döneminde, canlı bir iktisadi büyümeye izin veren yeni bir yapı/model yaratılmıştır. Bu önemini yitirdiğinde ya da çöktüğünde, işleyen böyle bir yapı-

Kişiye Özel...

Komili Özel Üretim '99

1999'da en iyi rekoltenin elde edildiği
Ayvalık-Karaağaç'taki ağaçlardan, 120 yıllık
Komili kalitesi, emeği ve sabrıyla
zeytinler tane tane toplandı.
Ve tamamen doğal yöntemlerle sıkılarak
en özel zeytinyağı üretildi:
Komili Özel Üretim '99

Her biri numaralandırılmış özel tasarımlı şişesiyle
yalnızca 27.128 zeytinyağı tulkunu için...
Yani sizin için! Ve bu özel hediyeye yakışan
birkaç kişi için daha...

Türkiye'nin en nadide zeytinyağı,
yalnızca sizde ve Komili kalitesini bilen
27.127 kişide bulunacak!

Komili

Tabiatın mucizesi Komili Zeytinyağı

Sizin evin ne eksikliği vardı?

YATAŞ DANIŞMAN MERKEZLERİ VE BAĞLI OLAN İLLER: ADANA (0-322) 322 98 00 (HATAY) • ADAPAZARI (0-354) 278 10 79 • AFYON (0-372) 215 42 52 • AĞRI (0-472) 215 28 85 • AKSARAY (0-362) 212 59 54 • 213 26 06 • AMASYA (0-358) 513 33 87 • ANKARA (0-312) 351 88 00 (5 hat) (ÇANKAYA, ESPATYA, KIRKGAZİ, YILDIZ) • ANTAKYA (0-326) 216 15 94 • ANTALYA (0-242) 243 02 03 (BURDUR) • BALIKESİR (0-266) 245 83 14 • 242 31 31 • BURSA (0-344) 213 22 54 • DENİZLİ (0-258) 261 39 15 • DİYARBAKIR (0-412) 221 50 80 • 221 24 49 (BATMAN, HAVKÂR, MARDİN, SİRT, ŞIRNAK) • ELAZIG (0-426) 218 34 72 • 237 98 91 (DÜZÜ, GÜTÜS, MUŞ, TUNCELİ, VAN) • ERZİNCAN (0-446) 214 80 33 (3 hat) (ERZURUM) • ERZURUM (0-442) 218 82 02 • 235 05 40 • ESKİŞEHİR (0-222) 221 09 99 (BILECEK, KÜTAHYA) • GAZİANTEP (0-342) 220 70 31 • 220 70 11 (KİLİS, ŞANLIURFA) • GİRESUN (0-454) 212 74 19 (3 hat) (ORDU) • İSTANBUL (0-216) 309 54 10 (İPSK) (BARTIN, BOLU, BURSA, ÇANAKKALE, EDİRNE, KARAGÖK, KIRKARELİ, KOCAELİ, TEKİRDAĞ, YALOVA, ZONGULDAK) • İZMİR (0-232) 853 13 00 • 853 13 13 (AYDIN, MANİSA, MUĞLA, UŞAK) • KAHRAMANMARAŞ (0-344) 231 42 19 • KARAMAN (0-338) 213 50 71 (2 hat) • KASTAMONU (0-366) 214 19 31 • KAYSERİ (0-352) 245 04 00 (20 hat) (KIRSE, KIRSEHİR) • KONYA (0-332) 251 04 14 (2 hat) • MALATYA (0-422) 322 76 66 • 325 48 61-68 (ADYIMAN) • MERSİN (0-324) 327 36 60 (5 hat) • NEVŞEHİR (0-384) 213 75 05 • NİĞDE (0-388) 213 44 26 • RİZE (0-464) 213 18 73 (3 hat) (ARTVİN) • SAMSUN (0-362) 266 67 28 (TOKAT) • SİVAS (0-346) 225 05 05 • SİNOP (0-368) 261 15 44 • TRABZON (0-462) 321 82 03 • 321 17 36 (SAMSUN, GÜMÜŞHANE)

YATAŞ HOME MAĞAZALARI: ADANA-Hisar Yataş Home 233 28 26 • ANKARA Çankaya Yataş Home 439 62 33 • Çekirgen Yataş Home 479 89 34 • Hacıyeli Yataş Home 339 39 41 • Kocaeli Yataş Home 447 00 89 (3 hat) • Şişli Yataş Home 348 67 83 • ANTALYA Yataş Home 247 17 22 • BALIKESİR Yataş Home 242 31 31 • 244 98 28 • ELAZIG Yataş Home 236 37 38 • ERZİNCAN Yataş Home 214 80 33 • GAZİANTEP Yataş Home 220 70 31 • İZMİR Yataş Home 227 90 42 • İSTANBUL Beşiktaş Yataş Home 259 89 53-259 89 94 • Beşiktaş Yataş Home 852 03 03 (3 hat) • Çarşı Yataş Home 425 42 03 (3 hat) • Fatih Yataş Home 526 71 53-521 80 13 • Kızıllı Mağazası Yataş Home 675 01 90 (3 hat) • Modacı Yataş Home 364 55 43 • 420 86 43 • Şişli Yataş Home 230 77 73 • KAYSERİ Yataş Home 235 73 83 • KOCAELİ Göztepe Yataş Home 412 37 77 • MALATYA Yataş Home 322 76 66 • 325 48 61-68 • MERSİN Yataş Home 327 36 45 • SAKARYA Yataş Home 278 10 79

nın bulunmadığı bir dönem başlamaktadır. Dolayısıyla uzun yükselişler ancak uluslararası iktisatla uyumlu, kendi içinde tutarlı bir uluslararası modelin varlığına bağlıdır. Bu model aynı zamanda yurtiçi yapının ilişkilerini de düzenlemektedir. Düşme dönemlerinde görülen üretimdeki keskin düşüşler, bir önceki yükseliş döneminin işlevsel özelliklerinin çöktüğü, büyümenin yapısal bir engelle karşılaştığı, yeni bir yükselen dönem için koşulların hazırlanmaya başladığı gerçeğini yansıtır. Bu engeller aşılmadığı sürece, yeni bir yükseliş için koşullar yaratılamaz. Günümüzdeki gelişmeler bu görüşün ışığında ele alınacaktır.

Güneydoğu Asya olayları

Güneydoğu Asya'daki çöküşün beklenmedik nedeninin, yen'in dolar'a göre kurunun 1995'ten sonraki düşüşü olduğu bilinmektedir. Böylece Güneydoğu Asya'nın dolar'a bağlı paraları rekabetçi olmaktan çıkmış, bu da ödemeler dengesi açıklarını artırmıştır. Bir önceki dönemde dolar'ın azar azar değer kazanması, faiz oranlarının ABD'dekinden yüksek olması nedeniyle gelen, kısa vadeli, sıcak para, ekonominin aşırı ısınmasına yol açarak durumu daha da kötüleştirmiştir. Eğer döviz kuru sabit kalsaydı, getirisi düşük ABD kağıtları yerine getirisi yüksek Asya mali araçlarına yatırım yapmak daha çekici olurdu.

IMF'nin, bu ekonomileri kısa vadeli sermaye akımına doğrudan, ciddi biçimde açtırmaya yönelik baskıcı politikası, bu duruma katkıda bulunmuştur. Gerard Baker'ın 8 Eylül'de *Financial Times*'de yazdığı gibi: "Sanayileşmiş dünyadaki hükümetler, gelişen piyasaya ekonomilerindeki hükümetlere, çağdaş ortodoks iktisadın kutsanmış öğretilerine uymaları için yıllarca akıl verdiler... Sağlam para politikasıyla, mali dürüstlükle fiyat istikrarı peşinde koşmak, Uluslararası Para Fonu çevrelerinin bu talihsizlerin sırtına yüklediği hiç değişmeyen dayanılmaz bir koşuldu."

"Pek çok gelişen ekonomi için, fiyat istikrarını amaçlayan bir politika, IMF reçeteli doktrinin temel ilacıydı: Sabit kurlar. Ulusal paraların dolar'a karşı değerinin yavaş yavaş değişmesi, dış ticarete göre ağırlıklandırılmış bir yabancı paralar sepeti, çoğu kez, Latin Amerika, Asya ülkeleri için IMF'nin onayladığı önkoşuldu."

Financial Times 18 Eylül günlü başyazısında şu nu kabul etmekte, ama bundan akla uygun sonuçlar çıkaramamaktadır:

"Başı derten kurtulamayan Asya ekonomilerinin asıl sorunu, büyük sermaye girişiyle karşılaştıkların-

da, kendi paralarının ABD doları'na karşı değerini yavaş yavaş değiştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu davranış, elden çıkarılması ya da 'etkisizleştirilmesi' hem güç, hem pahalı olan rezerv birikimine yol açmaktadır. O zaman para miktarıyla, kredilerin artışı hızlanmakta, ekonomi aşırı ısınarak enflasyona, yükselen reel kura, şişen bir cari hesap açığına sürüklenmektedir."

IMF bundan ders çıkaracağı yerde, bu durumu yaratan politikaların izlenmesinde direnmektedir.

Japonya

Güneydoğu Asya'daki mali çöküşün ilk nedeni açık ise de bunun gerisinde daha temel bir konu yatmaktadır. Japon yen'i neden bu kadar büyük bir devallüsyona gitti? Dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Japonya, Asya'daki olayların çoğuna yol açtığı açıkça belli olan uzamış bir durgunluktan neden kurtulamamaktadır? Dünya Bankası'ndan Jean-Michel Severino'nun ileri sürdüğü gibi, Japon ekonomisinin ayağa kalkması, Asya bölgesinde büyümenin yeniden canlanabilmesi için "olmazsa olmaz" bir koşuldur. "Bölgede bir büyüme motoru olmadıkça, bölge bu durumdan kurtulamaz." Japonya, bir kurtuluş lokomotifini olmak yerine, savaş sonrasının en kötü iktisadi durgunluğuna saplanmaktadır. Öyleyse Asya mali bunalımının özü, Japon ekonomisindeki bunalımın, yen'in kurundaki düşüşün yarattığı sonuçlar aracılığıyla uluslararası alana taşınmasıdır.

Japonya'nın son durumu

1998'in ilk çeyreğinde Japonya GSYİH değeri, yıllık % 5.3'lük bir düşüşle bir önceki yılın % 3.7 altına indi. 1998'deki eksi büyüme, peşpeşe ikinci küçülme yılı demek olacaktır. Buysa 1973 petrol fiyatı artışlarını izleyen durumdan daha kötüdür. Japon ekonomisinin, Asya'nın GSYİH değerinin % 70'i olduğunu düşünürsek olursak bunun sonuçlarının bölge için ne anlama geldiği iyice anlaşılır.

Japon ekonomisi, kendi kendini gitgide sıkıştıran bir sarmala hapsolmüştür. Durgunluk, işsizlik nedenleriyle tüketici harcamaları artışlarında görülen büyük yavaşlama, hükümetin canlandırma paketlerinin etkilerini kısmen de olsa azaltmaktadır. Aynı zamanda, Asya iktisadi bunalımı, 1997'nin son çeyreğiyle 1998'in ilk çeyreği arasında dışsatımın % 3.8 düşmesine neden olmuştur. Bankaların kredileri kısması, zayıf iç talep, şirketlerin sermaye yatırımlarını aynı dönemde % 5.1 azaltmalarına neden olmuştur.

Japonya'nın borçları

Bu son gelişmelerin arkasında, çok iyi bilindiği gibi, ödenmeyen borçlar yatmaktadır. Haziran 1998'e kadar Japon bankalarına ödenmeyen borçların resmi tutarı 548 milyar \$'dır. Ancak, Japon bankaları ödenmeyen borçların tamamını defterlerinde göstermek zorunda olmadıklarından gerçek tutar çok daha büyüktür. Japonya'nın kamu borcu da GSYİH değerinin resmen % 100'ünden fazladır. Gerçek rakam, Oxford Üniversitesi'nden iktisatçı David Asher'in kestirimine göre 11.000 milyar \$'ı bulmaktadır.

Bu durumda ABD Hazinesiyle uluslararası dergilerin yayın yönetmenleri Japonya için şu açık çözümü istemektedirler: Ödenmeyen banka borçlarını hesaplarından çıkar, ödenmeyen borçların teminatlarına el koy, banka sistemine yeni sermaye sür, bu süreci atlatan iktisadi kesimlere yeni kredilerin akmasını sağla. Bunun niye yapılmadığının incelenmesi, hem son ekonomik durumun özüne, hem de uluslararası iktisadi çevrimin yukarıya dönme beklentilerine yönelik olacaktır.

Bir Bismarck modeli

Japonya'nın ödenmeyen borçlar sorununu çözememesinin, ABD Hazinesi'nin önerilerini gerçekleştirememesinin nedeni, ekonomisinin ABD'dekinden farklı örgütlenmiş olması, ABD'nin yeğlediği dünya modeline uymamasıdır.

Günümüz ABD ekonomisi ana çizgileriyle, 19. yüzyıl ortalarındaki özgün İngiliz modeline dayanan, "liberal" bir modeldir. Bu model, büyük iş çevreleriyle, kentlerde yaşayan ücretli nüfusun iktisadi-siyasal dayanışması üzerine kurulmuştur. Ücretlilerin siyasal desteği, tüketim mallarının en ucuza sağlanmasıyla kazanılır.

Küçük işletmecilik bu sistemde kaybeder. Örneğe, ABD'deki dağıtımda küçük perakendeci, süpermarketlerce, kesimin "WallMart"izasyonu, McDonald's gibi, Toys'R'Us gibi "kategori yokedicileri" ortadan kaldırılmıştır. Küçük çiftliklerin geliri de benzer biçimde hızla düşmüştür. Bu modelde uluslararası ticaret, hem dışalım, hem dışsatımda hızla artar. Dışsatımda büyük şirketler egemendir. Halkın eline ucuz tüketici mallarının geçmesini sağlama güdüsü dışalım hareketlendirir. ABD modeli, klasik 19. yüzyıl modelinden, tarıma, vb. kesimlere daha geniş çaplı devlet desteği sağlamasıyla ayrılır, ama temel özellikleri aynıdır.

Japon ekonomisiyse, 19. Yüzyılda Almanya'nın yetkinleştirdiği, "Bismarck" modeli olarak adlandırılabilir.

bilecek farklı bir yapıdadır. Bu model kent nüfusunun çoğunluğunun zararına olarak hem büyük, hem küçük iş çevreleriyle kırsal kesimin dayanışmasıdır. Bu dayanışmanın kurumsal karşılığı Liberal Demokrat Parti (LDP)'dir. Bu çerçeve, Japon iktisadi yapısının her parçasını etkiler.

* Japon tarımı, etkin olmayan küçük çiftçileri yatastırmak için, geleneksel olarak gümrük vergileriyle korunur. Bu da kentsel nüfusa yüksek fiyatla yiyecek satma pahasına bu tür çiftçilerin olanaklarını artırır.

* Küçük dükkanlar süpermarketlere karşı yasal olarak sıkı sıkıya korunurlar. Bu da, kent nüfusuna yüksek fiyatlar uygulanması pahasına küçük işletmeleri ayakta tutar.

* Perakendeci bankacılık sistemi özellikle geliştirilmemiştir, böylelikle kişisel tasarruflar, düşük faizli postahane sistemi aracılığıyla sanayiye kredi olarak akıp düşük maliyetli fon sağlar.

* Seçim sistemi kentlerin aleyhine olacak biçimde geliştirilmiştir, kırsal oylar milletvekillerinin seçiminde kent oylarından daha çok ağırlık taşır.

* Dış ticaret büyük işletmelerin çıkarına dışsatıma yöneliktir, dışalım ise yerli küçük işletmeleri korumak amacıyla sınırlandırılmıştır.

Bu sistemin sonucu olarak büyük Japon dışsatım işletmeleri bayağı etkin çalışır, ama ekonominin büyük bölümü hiç etkin değildir. 1970'lerde Japon işletmelerinde tarımın verimliliği, ABD'dekinin sekizde biri kadardı. Yeni bir araştırmanın bulgularına göre Japon perakendecilik kesiminde etkinlik, ABD'nin ancak yarısı kadardır. Açıktır ki böyle bir sistem, özellikle dışalım kısıtlamaları nedeniyle, ABD'nin istediği uluslararası çerçeveye uymamaktadır.

Ödenmeyen borçların kökeni

Bu temel yapı anlaşıldıktan sonra, Japon iktisadi durgunluğunun anahtarı konumunda olan, dolayısıyla da bir bütün olarak Doğu Asya bunalımının kökeninde yatan ödenmeyen borçlar ağının ayrı bir etmen olmadığı görülür. Yumuşak kredi sistemini değiştirmek, etkin olmadıkları için ancak bu kredi sistemiyle ayakta durabilen küçük işletmeleri silip süpürecektir. Bu da belki LDP'nin çökmesi demektir.

Bu iktisadi kökenler 7 Temmuz'da *Wall Street Journal*'da çok iyi incelenmiştir.

"Bay Suzuki'nin şirketi Suzuko Kogyo K. K. beş değişik bankaya yaklaşık 2 milyon \$ borçludur. Bu rakam şirketin bu yıl beklediği gelirin 10 katıdır. Yine

de bankalar borçları yenilemekte, şirkete uyguladıkları faiz oranını düşürmektedirler...

Tokyo'nun Ohta Bölgesi'nde ortaya çıktığı için bu durum şaşırtıcı değildir. Bu bölgede 6000 ailenin çalıştığı atölyelerde, Hitachi ya da Mitsubishi gibi adlar taşıyan ürünlerde kullanılmak üzere, döğme metal-den 'high-tech' parçalara kadar çeşitli mallar üretilir. Şaşırtıcı olan bu ailelerden çok azının işini kaybetmesidir. ABD'de, Avrupa'nın çoğu yerinde tarihteki çok eski bunalımlarda böyle çok sayıda küçük sanayi mahallesini yokolup gitmiştir...

Yine de devlet Ohta'ya borç vermeyi sürdürmektedir... Bankalar da öyle... Ama ekonominin geniş bir alanı, ucuz sermayeyle yaşatılmaktadır... Japonya'nın bir sürü işletmenin batmasına karşı çıkması, ülkenin bankacılık yaralarının gerisinde yatan önemli bir nedendir...

Alacakların çatur çatur ezildiğini belirten raporlara, giderek işleri bozulan şirketlerle borçların dağlar gibi yığılmasına karşın, Bay Suzuki'ninki gibi işletmeler borçlarını yenilemektedirler... ABD'deki bankalar genel uygulama olarak, Bay Suzuki'nin şirketinin borç/öz sermaye kaldırma oranının üçte biri kadar olan küçük işletmeleri bile hemen defterden silmektedirler...

Suzuki'nin şirketi ilk büyük banka kredisini 1966'da Halk Finans Şirketi'nden aldı. Bu 3500 \$'dı.

Sonra Japonya'nın yükselişi-düşüşünü kesin olarak belirleyecek olan zaman geldi... 1986 yazında birkaç ay içinde dolar 260 yen'den 150 yen'e düştü. Birdenbire Japon dışsatımı rekabet edemez olmuştu. 1985'te 1 milyon \$ olan satışlar 1987'de 300.000 \$'a indi.

Japonya merkez bankası büyümeyi sürdürebilmek için faiz oranlarını düşürdü. Krediler her zamankinden çok aktı. Banka kredileri her yıl iki basamaklı büyüme oranları gösterdiler, emlak değerleri fırladı, borsa uzun bir "boğa" dönemine girdi. Bay Suzuki için tam borçlanma zamanıydı, Asya'lı rakiplerinin önüne geçmek için yeni teknoloji yatırımlarına gereksinimi vardı. 'Para, çok para gerekti'...

1987 ile 1990 arasında Suzuko Kogyo'nun Halk Finans'a olan borcu 400.000 \$ kadardı... Bay Suzuki, kamu yönetimindeki Japonya Küçük İşletmeler Finans Şirketi'nden de ek 500.000 \$ borç aldı...

1980'lerin sonlarında bankalar kredi vermek için yarışıyorlardı. Yasa koyucular faiz oranlarını, finansman maliyetlerini belirliyor, bankalar da yalnız mik-

tarlarda rekabet ediyorlardı. 'Bir gün Tokyo-Mitsubishi Bankası geldi, 1.2 milyon \$ önererek kredi almamızı istedi. "O kadar parayı ne yapacağım?" dedim onlara diye anımsıyor Bay Suzuki. "Adam dedi ki: 'Borsadan kağıt alırsın.' Dediyini yaptım." Derken borsa dibeye vurdu. Suzuki faiz ödemelerinin yükünü kısa sürede canı yanarak duydu, elindeki kağıtları büyük kayıplarla sattı...

Çözüm bol bol önerilen kredilerdeydi... (Sonra) Suzuko'nun çevresindeki emlak fiyatları, Mitsubishi Bankası'nın ilk kredi verdiği 1989'daki değerinden % 60 - % 80 oranında aşağıya düştü. İpotek sözleşmesine göre banka, mülke el koymada sonuncu sıradaydı, demek ki ailenin öteki üç bankası alacaklarını alacak, onun payına, geriye ne kalırsa o düşecekti.

Sonuç

Asya'daki durumun gerisinde yatan öz, bundan çıkarılacak beklentilerle birlikte açıkça görülmektedir. Olup bitenler, yalnızca bir finansal uyarlanma değil, iktisadi bir "savaş"a eşdeğerdir. ABD'nin liberal modeli, Japonya'nın alması modelini parçalamaya çalışmaktadır. İkisi arasında uyum sağlanamayacağına göre çatışmanın sürmesinden başka yol yoktur.

Kontradiyef çevriminin bir önceki yükselen dalgaıyla olan ilişki ortadadır. 1941-45'te gerçek bir savaşla ABD, Japonya'nın Asya'daki genişlemesindeki sınırlarını parçalamış, uluslararası alanda 1945-73 dönemi Keynesgil yükselişinin koşullarını yaratmıştır. Bu yükseliş, uluslararası ticaretin genişlemesine dayanıyordu. Ancak ulus-devlete dayanan Keynesçilik, sermayenin serbest dolanımıyla ulus-devletin ulusal ekonomiyi denetleme yetisinin ortadan kalkması sonucunda, gelişen küreselleşmenin altında kalıp dağıldı. ABD şimdi, yalnız ABD mallarının değil, fakat aynı zamanda ABD sermayesinin de Asya ülkelerine girmesini sağlayan bir model yaratmaya çalışmaktadır. 15 Ocak'ta *International Herald Tribune* gazetesinde haklı olarak belirtildiği gibi:

"Yıllarca sanayileşmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri ikili baskılar ya da Dünya Ticaret Örgütü gibi güçler aracılığıyla çok taraflı olarak, yabancı şirketlere oralarda daha yüksek oranlarda paylar satın almaya, pazarlarda daha büyük pay sahibi olmaya izin vermeleri yönünde zorlamışlardır." Birçok Asya ülkesi haklı olarak, yerli firmaların rekabet gücü kazanmak için zamana gereksinimleri olması dolayısıyla liberalizasyonun yavaş yavaş gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Hızla açılma, çok uluslu şirketlerin yerli şirketleri

yerlerinden etmesi, ülke ekonomilerine egemen olmaları sonucunu doğuracaktır. "Şimdi IMF programlarını ileri süren zengin ülkeler, güç durumundaki Asya ülkelerini hızla, giderek hemen açılmaya zorlamaktadırlar.

Tayland'da, Tai mali kurumlarında mülkiyetin yarından çoğunun yabancılara geçmesine izin veren yasaların Ekim 1997'de çıkarılmasından sonra yabancı bankalar, Tai bankalarının, finans kurumlarının çoğunluk hisselerini ele geçirmek için harıl harıl çabalamaktadırlar.

Bangkok'taki Amerikan Ticaret Odası, ekonomiyi dışa daha da açması için hükümeti sıkıştırılmaktadır. Geçen ay yayımladığı bir bildiriyle finansal liberalizasyonun artırılmasını, bu arada yabancı mülkiyetten kısıtlamaların kaldırılmasını, hizmetler kesimine daha çok yabancı katılımının sağlanmasını, gümrük indirimlerinin yapılmasını istedi.

IMF de Güney Kore'yi 1998 ortasına kadar yabancı bankaların şubeler, borsa kuruluşları açmalarına, yabancı şirketlerin yerli para piyasası araçlarını alıp satmalarına, şirket tahvilleri piyasalarına girmelerine izin vermesi için zorlamaktadır.

Noel sırasında, borç ödeyememe tehlikesi altında bunalan Güney Kore, yenilenmiş bir paketi kabul etmek zorunda kaldı. Mali piyasalarda, bankacılık kesiminde yabancı yatırımları engelleyen ne varsa hepsi kaldırılacak, yabancı bankalar, yabancı borsa kuruluşları Mart 1998'e kadar bütün işlemleri yapabilir duruma gelecekler. Tahvil piyasası da 1998 sonuna kadar yabancıların katılımına bütünüyle açılmış olacak. Yabancı yatırımcılar, 30 Aralık'a kadar borsaya kayıtlı şirketlerin pay senetlerinin yüzde elli beşine kadarını, yıl sonuna kadar da yüzde yüz'ünü alabilecekler.

Bu yeni politikalar, yabancıların Güney Kore şirketlerini, mali kuruluşlarını ele geçirmelerine yol açmıştır. Yerel kuruluşların piyasa değerleri, borç yüklerinin ağırlığı, borsanın çökmüş olması nedenleriyle düşük olduğundan yabancılar bunları bedava denecek kadar ucuza alacaklardır.

Eski ABD ticaret temsilcisi Mickey Kantor, İngiltere Sanayi Konfederasyonu önünde yaptığı bir konuşmada, Batı'nın, 'kaplan' ekonomilerin içinde bulunduğu güç durumu fırsat bilip bundan yararlanmasını, kendi ticari çıkarlarını güçlendirmesini söylemiştir."

Ya da 26 Ocak günlü aynı gazetede aynı konuşmadan yapılan bir alıntıya göre: "Eski ABD ticaret

temsilcisi Mickey Kantor'un sözleriyle IMF, Asya pazarlarını ABD girişimcilerine açmada 'koçbaşı' görevini üstlenmiştir."

Buradan iki görünüm ortaya çıkmaktadır. Birincisi, daha önce tartışılan Kontradiyef çevriminin konuyla ilgisi açıktır. Asyadaki mali bunalımın kökleri konjonktürel etmenlerde değil, derin yapısal rahatsızlıklardadır. Küreselleşme süreci, yabancı sermayenin kendi ekonomilerine egemen olmasına Asya'lı devletlerin direnmesiyle yapısal bir engele çarpmıştır. Sonuç şudur: Büyük güçler bu karşı koymayı yenmeye çalışmakta, bu yapılmaya kadar da dünya ekonomisinin uzatılmış organik yükselişi, "yükselen Kontradiyef dalgası" başlayamayacaktır.

İkincisi, iktisadi savaşın etkileri, gerçek savaşınkilere göre çok daha yavaş ortaya çıkmaktadır. Japonya'nın askeri savunması dört yıl içinde yerle bir edilirken, iktisadi gücü kendini daha uzun süre, çok daha belirsiz bir sonuçla savunabilmektedir. Üstelik Asya'nın, karşı saldırı için ucuz dışsatım gibi, Japonların elinde tuttuğu büyük miktarlardaki ABD Hazine tahvilleri gibi önemli silahları vardır. Bu tahvillerin bir bölümü bile satılsa ABD ekonomisini istikrarsızlığa sürükleyebilir. İşte bu nedenle bunalım Japonya'da bu kadar uzun sürmekte, Asya'da bu kadar derin olmaktadır. Dolayısıyla bu iktisadi savaş kısa sürede bitmeyecektir. LDP'nin yeni seçilen başbakan adayının ABD'ye direnecek gibi görünmesi bu görüşü haklı çıkarmaktadır.

Bunun İngiltere için sonuçları sıkıcı olacak, ama uygulamada daha önemsiz kalmayacaktır. Asya mali bunalımı hemen aşılamayacaktır. Hem dünya, hem İngiltere ekonomisindeki baş aşağı gidiş, Hazine'nin sandığından daha uzun sürecek, daha ciddi olacaktır. Bu acımasız uluslararası iklimde sterlin kurunu indirmek, dolayısıyla faiz oranlarını düşürmek kaçınılmazdır. Hazine'nin büyüme oranları gerçekçi olamayacak kadar yüksek olduğundan, kamu harcamalarının zorunlu artırımı, en yüksek gelirli vergilerini yükselterek karşılanmalıdır.

Bütçede yapılmasından kaçınılan tercihler artık yapılmalıdır, yoksa devletin yönetimi yörüngesinden çıkacaktır.

Sistemik Düzenleme Kuramına Toplu Bir Bakış *

Paul Boccara

Kapitalizmin "işleyişi"nin çözümlenmesinde kullanılan "düzenleme" kavramı bizim çağı-mıza özgü değildir. Ancak, Fransa'da çağdaş düzenleme kuramlarının özgünlüğü 1970'li yılların başından itibaren kronolojik planda benim kurduğum *sistemik okulda*, ilk Fransız düzenleme okulunda, düzenlemenin kendi dönüşümlerinden geçerek *sistemik değişiklerin* açıklanmasıyla belirginleşmiştir.

1960-61'lerden itibaren başlanan, sermayenin aşırı birikimi ve değersizleşmesi kuramı çerçevesinde geliştirilen bu çözümleme, 1971'de düzenleme bağlamında açık olarak ifade edilmiş ve genelleştirilmiştir.¹ Bununla birlikte, iki ayrı okul daha ortaya çıkacaktır: 1974'ten² itibaren kendini "Fransız Okulu" olarak ilan eden ücret düzenlemesi ya da Paris Okulu ve 1975'e doğru kâr oranı yasaları ya da Grenoble Okulu.³

Savaş sonrası dekteklenen büyüme ile kapitalizmin genel krizi ve tekeli kapitalizmin durgunlaşması üzerine "marksist-leninist" kesimden gelen çözümlemeler arasındaki karşıtlık, özellikle de yeni devlet müdahalesi ile belirginleşen, insan bilimlerinde moda "yapısalcı" çözümlemelerin "eşzamanlı" denen özelliğini aşan, tam gelişme halindeki bu kapitalizme götüren *yapısal dönüşümlerin* ya da daha doğrusu sistemik dönüşümlerin kuramsal bir açıklamasına yol açmıştı.

1960'lı yılların sonlarından itibaren yeni sistemik krizin patlak vermesiyle Fransa'da, ortak sol program çerçevesinde tartışmalar, daha sonra sosyalist Başkanlık konsensüsü koşulları; ve dünyada küreselleşen finansal büyüme ve ücret esnekliği ile bütünleşme riskleri ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede Paris Okulu doğacaktır. Bu okulun öncüsü Michel Aglietta (1974-1976'da halen bağlı bulunduğu) ilk okuldan yapısal özellikle *değersizleşme* çözümlemesini almış ve bu çözümlemeyi "serma-

ye/türün" ilişkisinin dengesi konusunda Kaldor biçimi büyüme kuramları ya da "yoğun" denilen birikim üzerinde Sovyet ya da Çek türdeş (Richa'da olduğu gibi) kuramlar yönünde değiştirmiştir. Özellikle Boyer'nin de katıldığı bu çözümleme, sosyalist hükümetler gibi finansal rantabilitenin egemenliğine fazla karşı çıkmaksızın, yenileştirmeyi önererek kaybolan ücret ya da toplumsal uzlaşma üzerinde vurgulama yapacak, buna karşılık düzenleyici olan kâr oranının gelişmesi çözümlemesini gözardı edecektir. Grenoble okulu, tersine, kâr oranının marksist denilen geleneksel çözümlemesini kendi tarzında yinelemekte ve çözümlemenin sermayenin aşırı birikimi ve değersizleşmesi kuramından çağdaş gelişmesini yadsımaktadır. Yine de az ya da çok Paris okulunun etkisiyle, üretim araçları (cansız emek) ile ücretli canlı emek arasındaki antagonizmaları olduğu gibi bu temelde bilgi devrimi başlarında yeni bir düzenleme için meydan okuyuşunu gözardı ederek, emeğin düzenlemesi üzerinde Amerikan radikal marksist çözümlemeleri yeniden ele almaktadır.

Bununla birlikte, ortak programın yarattığı hayal kırıklığı ve finansal enflasyon ve toplumsal deflasyon karşısında, ilk sistemik okul, radikal olarak yeni karma kurumsal bir yapı içinde rantabilite ölçütleri yanında toplumsal başarının yönetiminde yeni ölçütler önererek düzenleme çözümlemesini şirket yönetimi düzeyinde geliştirecektir.⁴ Paris Okulu açısından marksist kökenli üyelerinin bir çoğunun ilan ettiği yadsımanın dışında bir dağılıma kendini göstermektedir. Bunlar, egemen düşünce içinde daha önce vurgulanmış tüm ideolojik ve politik temalara göre, sözde "paranın kaba gücü"ne, Avrupa ve tek paraya (Aglietta), ya da yeni bir ücret esnekliğine (Boyer), ya da Japon tipi toyotizme (Coriat veya Boyer), ya da politik çevreciliğe (Lipietz) göndermelerdir.

Düzenlemenin genel yaklaşımı

Sistemik kuram açısından ekonomik düzenleme

* *Actuelle Marks'ın 1995 yılında yayınlanan 17. sayısından çeviren Nilgün Baykara*

şunları içermektedir: 1) Bazı faktörlerin önegemenliği ve yeniden üretim işleminin uyumluluğu normlarına göre çok belirgin bir ilerlemeye teşvik; 2) Çelişkili ve dolambaçlı⁵ ilerlemenin yol açtığı aşırı uyumsuzluk ve krizler arasındaki düzeltmeyi içine alan ve ekonomik sistemin dönüşümlerine kadar gidebilen düzeltme. Kapitalist ekonomik sistemde bu düzenleme, kapsamı içine aldığı bir çok düzeyi ilgilendirmektedir: temel yeniden üretim (üretim/tüketim), meta dolaşımı, kâr oranı (merkezi düzenleyici) ile düzenleme düzeyleri. Böylece sermayelerin birikimi ve değerlendirilmesi, sermayenin aşırı birikimine, daha sonra sermayenin değersizleşmesiyle (sermayenin değerlendirilmesine karşı durarak ve değiştirerek) -orta ve uzun süreli çevrimler arasından sermayenin yapısal değersizleşmesine dolayısıyla kurumsal dönüşümlere ve tüm sistemin değişikliğine yol açacak kadar- düzeltmesine (az ya da çok felaket niteliğindeki krizler arasında) doğru yönelmiştir.

Tersine, diğer iki okul, özellikle kurumlar sayesinde, toplumsal dönüşümler dahil kuruluşun yeniden üretimini sağlayan uyarılık ve bağlantının (çelişkilere karşı) korunması üzerinde ısrar etmektedirler. Paris okulu özellikle toplumsal uzlaşmalar ve "üretim/talep" uygunluğu üzerinde ve Grenoble Okulu işleyiş kuralları üzerinde durmaktadır. Bu sonuncusu, Paris okulunun tersine, kâr oranı üzerine vurgulama yapmakta ancak sermayenin aşırı birikimi ve değersizleşmesini yadsıyarak kâr oranlarının eşitlenmesi ve kâr oranlarının düşmesine engel olan karşıt eğilimler üzerinde ısrarla durmaktadır. Dolayısıyla Grenoble Okulu da denge ya da uyumlulaşma üzerinde vurgulama yapmakta, bu nedenle sistemik yaklaşımın krizlerle (ile de felaketli olmayan) düzenleme düşüncesinin tersine bu okula göre büyük krizler başarılı bir düzernlemenin yokluğunda görülmektedirler. Sermayenin değersizleşmesine gelince, bu Aglietta'da yapısal krizden sağlayan "ilk üslup" olarak görülmüştür. İlk okul içinde savunulan sermayenin değersizleşmesi kavramı, böylece devam ettirilmiştir. Ancak bu, sistemik okulun kapitalist aşırı birikim-değersizleşme krizleri üzerinde ve onların periyodik geri dönüşleri üzerinde yaptıkları vurgulama gözönünde tutulursa, yetersiz bir yorum uyarınca ters anlama kadar giden bir kullanımdır.⁶

Ekonomik Sistemler Görüşü

Bir sistem şunları içerecektir: *Yapı* (ilişkiler), *oldukça belirgin eylem* (merkezde), *düzenleme* (düzenleyicileri ve geriye yönelik eylemleri ile birlikte).

Bununla birlikte Paris Okulu yapıya öncelik vermektedir. Dolayısıyla neo-yapısalcı olarak tanımlanabilir. Yapı açısından Paris Okulu "ücret ilişkisi" üzerinde ısrar etmektedir. Bu noktada, yakın geçmişte bazı marksist yazarların haklı olarak "kapitalist/ücretli emekçi" ilişkisini gözardı ettiği için kendilerini eleştirdiği kaydedilebilir.⁷ Ancak 1961'den itibaren ilk sistemik okulun⁸ başlangıçtaki bir incelemesinde, sıradan üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinde ısrar eden indirgemeci yaklaşımının tersine, "kapitalist ücret ilişkisi"nin, devindirici antagonizmasıyla birlikte, "temel" rolü üzerinde vurgulama yapılmıştır.

Dönüşüm eyleminin kendisi yapı açısından, yapısalci şekilde, emek ilişkisine ve emeğin düzenlenmesine indirgemeye eğilimi gösteren bir biçimde görülmüştür. Ücret düzenleme okulu bu konuda sistemik kuramla zıtlık içindedir. Bu okul eylemin yaşamsal rolü üzerinde durarak maddi üretim araçları ile emekçiler arasında çelişkinin altını çizmektedir. Bu çelişki kapitalizm içinde, katma değer kökenindeki sermayenin organik bileşiminin ölü emek ile canlı emek arasında çelişkesine; bir başka deyişle kâr oranının evrimsel temeli olarak "sermaye/ürün" ilişkisinin çelişkesine gönderme yapmaktadır. Produktivitenin normal gelişme biçimi, ölü emeğin (sanayi devrimi ile alet-makinalar) önegemenliğini sağlayarak uzun süreli zorluk evresini doğrudan uzun süreli aşırı birikimin temeli; ölü emek fazlası ile canlı emeğin sömürsüne yol açmıştır. Buradan da, kâr oranı dengesi sistemik dönüşümlerle değişmediği ölçüde, yeni teknolojilerle önce uzun zorluk evresinin kitlesel işsizliğini yaratan, "sermaye/ürün" oranı ve "ücret/katma değer" oranının değiştirilmesi çabaları uygulamaya geçilmiştir.

Burada, düzenleyiciler (kâr oranı, faiz oranı, finansal rantabilite yönetimi ölçütleri), kapitalist fiyatlar gibi düzenleyici biçimler, ve para-finans alt sistemindeki gibi düzenleyici uygulama kurumları ile sistemin düzenlenmesinin üçüncü boyutu yakalanmaktadır.

Kapitalist Ekonomik Sistemin Düzenlemelerinin Tarihsel Aşama ve Biçimleri, Dönüşmeler

Sistemik okul, 1967'den beri, benim çalışmalarımla ve daha sonra da Montpellier'de Louis Fontvieille çevresinde toplanan ekiple *uzun süreli çevrimsel dalgalanmalar* üzerine yeni bir kuramsallaştırma geliştirmiştir. Böylece *geri dönüşü, dönerselliği* (özellikle nüfus bilimin gelişmesi ve onun yönettiği "aktif/aktif olmayan nüfus" oranı ile yakından ilişki birbirine zıt iki uzun evrenin herbirinin 25, 30 yıllık süresinin

açıklanması) ve özgün sistemik özellikleriyle uzun bir çevrimden başlayarak diğerine,⁹ yürürlükteki olası bozulmaya kadar¹⁰, geri döndürülemezliği ayırtetmiş oluyorum.

Buna karşılık diğer iki okul uzun dönemli çevrimler çözümlemesini yadsımakta, görünürde, ampirik biçimde işaret edilen "büyük kriz/büyük olmayan kriz" zıtlığının uzun çevrimsel dalgalanmaları tanımladığını farketmeksizin "büyük kriz"den söz etmektedirler.

Paris okulu, kapitalizmin dönemselleştirmesi konusunda mirasını -Althussérienler (Balibar gibi) ve bazı marksist Amerikalılar aracılığıyla (Sweezy ve onun 1966'daki "Monopoly Capital"i gibi)- "tekelci devlet kapitalizmi" alt aşama düşüncesini yadsıyan, ve tekelci kapitalizm sorunsalı üzerinde direten Stalinci muhalefetten almıştır. Aynı şekilde, Aglietta'nın kendisi, savından hareketle yayımlanan yapıtında hâlâ tekelci devlet kapitalizminden söz etmesine karşın, bu okul İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizmi için tekelci düzenlemeden söz etmektedir. Ancak daha da yanlışı, tekelciliğin XIX. yüzyılın son yirmibeş yılında geliştiği açık iken, bu dönem için "tekeli rekabet"ten XIX. yüzyılın ortaları için "tam rekabet" evresinden söz etmek yerinde olduğu halde, bazılarının tekelci düzenlemenin yalnızca İkinci Dünya savaşından sonra başladığını ve daha önce ise rekabetçi düzenlemenin söz konusu olduğunu göz önünde bulundurmamasıdır.

Paris Okulu (bu konuda Paris Okulu Grenoble Okulu tarafından izlenmekte ve yine de Grenoble Okulu Aglietta gibi ilk söylem tekelci devlet kapitalizmini kabul etmektedir) tekelci düzenleme çözümlemesini Taylorizm ve fordizm incelemesi üzerinde odaklaştırmaktadır. Bugün çok yaygınlaşmış bu referanslar, bir toplumu ünlü bir kişiden itibaren tanımlayan bir bilginin önkavramsal özelliğinin dışında geniş ölçüde efsanevidir.¹¹

Önce, Taylorun eseri esas olarak XIX. yüzyılın sonu ile 1900 yıllarının başlarını ilgilendirmektedir. Bundan başka Taylor'un kendisi emeğin örgütlenmesiyle eklemlenen maddi araçlar göreceli ekonomisinin yeni alet-makinalarla (yüksek vitesleri, hızlı kesen çelik araçlar, enerjinin yeni transmisyonu ile vb.) sağlandığını değerlendirmektedir.¹² Ama öncelikle Taylor'dan esinlenen emek örgütlenmesi uygulamaları iki dünya savaşı arasında krize girmiş ve özellikle "insan ilişkileri" yoluyla neo-taylorizm olarak adlandırılabilir dönüşüm geçirmiştir. Daha sonra Ford'un kolektif sözleşmeler ya da toplumsal korumanın yad-

sıması gibi birçok düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aşılmıştır ve zaten o noktada Refah Devleti ile devlet müdahalesi kesinleşmiştir. İşte böylece "fordizm" üzerine eleştiriler sonrasında, Paris Okulu'nun fordizmi kurtarmak için (tekelci devlet kapitalizmini yadsıdıktan sonra) "keynesçi-fordizm" söylemleri ya da "fordist" rejimin Ford'un kendi uygulamalarıyla ilgili olmadığı! şeklindeki iddialarıyla somutlaşan çabaları görülmüştür. Nihayet, olgular, temel olarak yeni prodüktiviteye yanıt veren ücretlerden itibaren (Ford'un yüksek ücretler üzerine sloganlarını geçerli akçe gibi alarak tüketimin önemliliğine indirgenmiş savaş sonrası büyümesinin tek taraflı açıklamasıyla zıtlık içindedir. Artı-değerin gelişme göstermesi aynı zamanda devlet harcamalarının ve özellikle de kamu sektörünün çok sayıda verimli olmayan emekçisinin gelişmesini olduğu kadar, yaygın birikim rejimi düşüncesinin tersine, sermayenin organik bileşiminin yükselme eğiliminin devam etmesiyle altyapı ve donanım yatırımlarının önemini yeniden ön plana çıkardı. Zaten Robert Boyer de 1970'li yıllar için apaçık olan sermayenin organik bileşiminin ya da "sermaye/ürün" oranının bu yükselişini daha sonra kabul etmek zorunda kalmıştır.¹³

Kuramsal Tartışmaların Sosyo-Politik ve İdeolojik Değeri

Fransa'da 1970'li yıllar, tüm sol üzerinde tekelci devlet kapitalizmi konusunda marksist açıklamaların hegemonyasıyla belirginleşmiştir.¹⁴ Şüphesiz çözümleme sadece Sosyalist Parti tarafından değil oldukça geniş olarak Fransız Komünist Partisi içinde de saptırılmış, yapısalıcı biçimde anlaşılmıştır. 1972 ortak programında büyümenin "yeni mantığı"na önderme yapılmasına karşın, bu görüş tekelin devletleştirilmesi ve devletin demokratikleştirilmesiyle ilgili indirgemeci sonuçlarla birleşmektedir.

Yine de 1971 yılının düzenleme kuramı, açıkça toplumsal başarının yönetiminin yeni ölçütlerini önceden kestirerek olanaklı başka bir düzenlemeyi düşünmeyi sağlayan bir kuram olarak sunulmuştur.

O halde, sermayenin aşırı birikimi-değersizleşmesi ile bağlantılı düzenleme kuramının saygınlığını yitirmesi apaçık ideolojik bir bahis oluşturmaktadır.¹⁵ Ücret düzenlemesi ya da Paris Okulu için bu durum, yeni bir toplumsal uzlaşma düşüncesine ve devletin olası yeni rolü üzerinde hayallere verilen destekle birleşmiştir. Kesin hiç bir referans gösterilmeksizin, sistemik kriz, düzenleme üzerine çözümlemelerinde olduğu gibi antropomiden¹⁶ söz etmemek için, yeni

yönetim ölçütleri ya da bilgi devrimi üzerine çözümlemeleri de, saklamak "Tekelci Devlet Kapitalizmi"de denilen kuramcılarının dogmatizmi, ortodoksuluğu bir hayli kötülenecektir. Tersine bunlar, 1982'deki sanayi politikası üzerine Chevènement kolokyumunda, Aglietta'nın ve Boyer'nin "rekabetçilik" ve yeni ücret ilişkileri konusunda önerileridir, her on beş günde bir Elvée sarayında Attali ile toplantılardır (Coriat, Aglietta, Boyer, Lipietz'in vb...),¹⁷ Mistral'in Rocard'ın kabinesine katılmasıdır. Sonra bunlar Avrupa tek parası (bunun karşısına biz ulusal paralara eklenmiş ortak bir paranın tanıtılmasını çıkarıyoruz), pazarlık edilmiş ücret esnekliği, toyotizm (ya da ohnizm ya da sonyizm), politik çevrecilik (ücretlerin düşürülmesi temasının karşısına biz emek süresinin zorunlu azaltılmasına eşlik edecek maddi ve finansal maliyetlerin düşürülmesini çıkarıyoruz), vb. üzerine çözümlemelerdir.

Radikal Olarak Yeni Karma Bir Düzenleme İçin

Burada kendimi, yeni bir düzenlemenin iç ilişkileri üzerine süren çalışmaları gözönünde tutmaksızın, olası yönlerin temel dönüşümlerinin iki bütünlüğü üzerinde çok kısa bazı bilgilerle sınırlandırmıyorum.

İki bütünlük şirketlerin yönetiminin toplumsal başarısının yeni ölçütleri ya da kredi ödeneği ile ilgilidir.

Fonların bu toplumsal başarısının ölçütleri, devlet fonlarını, kamu şirketlerini, kredi kurumlarını, vergi ve finans politikasını ilgilendirebilir. 1978-1982'den¹⁸ itibaren şu dört hedefe ilişkin olarak şirketler yönetimi ölçütlerini (ve kredilerin seçilebilirliğini) öne sürdüm:

- "kâr/sermaye" rantabilitesi yerine "katma değer/maddi ve finansal sermaye" (VA/C) sermayenin başarısı; sadece kârı değil ama ücretleri ve kamu ve toplumsal kesintileri vb. de içeren katma değer.

- VA/C başarısının yükselmesi ve VA'nın büyümesi temelinde emekçiler ve toplum için mevcut "kullanılabilen katma değer" (VAd) büyümesi, *toplumsal başarı*.

- Kârın bir bölümünün ek kullanılabilir VA olarak geri dönüşüyle (buna karşılık kârın kâr bölümü sermaye birikimine gidecektir.) VAd için *toplam produktivite*.

- Potansiyel VAd ölçütüyle (emek süresinin azaltılması kaydıyla) ve istihdam, bölge, ulus, uluslararası alan vb. havuzunun toplam nüfusa taşınmış toplam

miktari (artıkmal aktarımlarını cari fiyatlarla değerlendirerek) biçiminde *şirketler arası işbirliği*.

İkinci bütünlük yeni kurumlarla ilgilidir. Burada da bu kurumların kullanılmasını gerektiren piyasaların yönetimi için *yardımlaşma ya da paylaşımlarla*¹⁹ ilgili olarak devlet ve kamu müdahalelerinin ötesine gidilen, yeni bir karmalık sözkonusudur. Bu sorunlar üzerine çalışmalar pek yakın geçmişte 1991'e doğru başlamıştır.²⁰

- Şirketler arası araştırma *geliştirme masraflarının paylaşılmasını* teşvik eden kurumlar.²¹

- Fransa'da 1971'den beri geliştirilmekte olan alt sistemden çok daha ileri giden bir yardımlaşmayla şirketler arası eğitim maliyetlerinin paylaşılmasını düzenleyen kurumlar.

- Diğer kurumlara eklenmiş, *istihdama ya da eğitime katılma ve istihdam yaratma için katılımcı ve ademi-merkezi bir kamu servisi* kurumu,

- Yeni parasallaştırma ve yeni önlemlerle *para-finans kurumlarının bağlantılı dönüşümleri*.

- Personelin yönetime katılmasını olduğu kadar şirketler arası istişareyi, tüketicilerin müdahalesini ve yeni bir toplumsal sorumluluğu teşvik eden yeni iktidarlar, bilgiler, muhasebeleştirme araçlarıyla, *şirketler ve hizmetleri kapsayan kurumların dönüşümü*.

- *Önceki kuramsal dönüşümlerin uluslararası boyutları ve yeni özgül uluslararası kurumlar*.

Dipnotlar

¹ 1961'den itibaren henüz adından söz edilen, 1968'de yeniden ele alınan düzenleme çözümlemem 1971'de uzun makalede sistemeleştirilmiş ve özellikle "De la Théorie de la Régulation Capitaliste Essentiellement Aveugle au Passage Révolutionnaire à la Régulation Consciente de l'Economie" başlığı altında *Etudes sur le Capitalisme Monopoliste d'Etat, sa Crise et son Issue*, 1. baskı 1973, ss.353-389, isimli yapıtında yeniden yayımlanmıştır.

² Bkz. Michel Aglietta'nın "Uzun sürede Birikim ve Kapitalizmin düzenlenmesi (1870-1970)" başlıklı tezi, *Régulation et Crises du Capitalisme*, Calmann-Levy, 1976 yeniden elde geçirilmiş versiyonu.

³ Bkz. Gérard Destanne de Bernis, "Critique de l'Equilibre Général", *Revue Economique*, Kasım 1975.

⁴ Bkz. Paul Boccarà, *Intervenir dans les Gestions avec des Nouveaux Critères*, Messidor, 1985.

⁵ Bkz. 1971'deki daha şimdiden eski formülasyonuma: "Düzenleme, üretici güçlerin (ve emek üretkenliğinin) gelişmesinin teşviki olduğu kadar bu gelişmenin önündeki engel-

lere karşı mücadeleyi de ilgilendirmektedir. Düzenleme aynı zamanda, bu ilerlemenin zorunlu olarak yarattığı uyumsuzluk ve formel kuralılaşma sonrası sistemin normal bağlanışının yeniden kurulmasıyla da ilgilidir. Bu yeniden kurulum, ekonomik düzenin yapısal dönüşümleri dahil, krizler ve krizlerin yol açtığı dönüşümler içinde gerçekleşir..." (*Études sur le CME, sa Crise et son Issue*, s.354-355).

6 "Fransız okulları" arasında tüm karşılaştırma temalarına ilişkin olarak şu belirgin referanslara bkz.: (*Théorie de la Régulation et Suraccumulation-Dévalorisation du Capital*) içinde, *Issues* no.32,33,34, 1988 3. üç ayı, 1989 1. ve 2. üç ayları içinde "Problématiques Françaises en Terme de Régulation" üzerine üç makale.

7 Bkz. örneğin, Giuseppe Coco, "Régulation, "Operasmo" et Subjectivité Anagonistes", *Derleme içinde, Ecole de la Régulation et Critique de la Raison Economique, Futur Antérieur, l'Harmattan, 1994, s.192*.

8 Paul Boccara, "Quelques Hypothèses sur le Développement du Capital", *Economie & Politique*, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs 1961, *Sur la Mise en Mouvement du "Capital"*, *Éditions Sociales, 1978*, içinde yeniden ele alınmıştır.

9 Özellikle Bkz. Paul Boccara, "Cycles Longs, Mutations Technologiques et Originalité de la Crise Structurelle Actuelle" (*Issues* No.16, 2/3. üç ay 1983) ve "Les Cycles Longs et la Longue Phase de Difficultés en cours Population et Finance" (*Issues* No.29, 3. üç ay 1987).

10 Bu konuda şu inceleme bkz: "Poussée périodiques de la Pensée sur les Cycles Longs, Réurrence et Irréversibilité: de l'Apparition des Fluctuations de Période Kondratieff vers leur Mise en Cause Radicale", *Economie et Société, Série Développement, Croissance et Progrès*, F.33, 7-8 1993, s.73-139.

11 Bu konuda ayrıca bkz. John Bellamy Foster, "The Getish of Fordism", *Monthly Review*, Mart 1988.

12 Bir parantez açmak gerekirse, Benjamin Coriat'ın iddialarının tersine, 1961'den itibaren benim sistemik kuramım Marx tarafından çözümlenen iki aşamanın, manüfaktür ve fabrika aşamasının ötesinde, diğerlerinin yanında Taylor'un bilimsel denilen örgütlenmesine olduğu kadar başka bir çok ögeye, özellikle yarı-otomatik alet-makinalara gönderme yapan, fabrika denen aşamayı ayırdeder.

13 Bkz. Robert Boyer, *Théorie de la Régulation: une Analyse Critique*, 1986, s.116-117. Boyer bu çalışmasında 1974-75'den beri kendi okulunun bizim kuramımızda eleştirdiği şeyi 1985'in bir buluşu gibi ele almaktadır.

14 Hugues Portelli'ye göre: "Bu, gerçekte (Sosyalist Parti tarafından) tekelci devlet kapitalizmi kuramının, anti-tekelci ittifak stratejisinin... Fransız Komünist Partisi'nin "marksist" üretime göre bir bağımlılık ilişkisi içinde olarak alınmasıdır", *Le Socialisme Français tel qu'il est*, PUF, 1980, s.152-153.

15 Bir taraftan, 1971'de *Édition Sociales* tarafından yayımlanan, *le Traité d'Economie Politique Marxiste, le Capitalisme Monopoliste d'Etat*, benim uzun çevirilerle ilgili çözümlememi sansürlemektedir ve *Traité*'nin başında da görülebileceği gibi bu çalışmanın son versiyonunu yazan

ekibin listesinden çıkarıldı. Diğer taraftan 1975'de neo-kaldorien eğilimleriyle sağcı bir eleştiri olarak tanımlanabilecek Aglietta'nın tezinin yayımlandığı sırada Henri Claude aşırı birikime karşı çıkan kâr oranının düşmesinin dogmatik bir sunuşunu savunmuş, (dolayısıyla Grenoble Okulu'nun devam ettirdiği tez) ve 1975 sonundan 1976'ya kadar birkaç ay içinde esas olarak benim "revizyonist" olarak ilan edilen kuramımın sözümlüne sol elişirisine ayrılan üç yapıt yayımlanmıştır: A.D. Magaline, *Luttes des Classes et Dévalorisation du Capital, Contribution à la Critique du Révisionnisme*, Maspéro, 1975; Jacques Vallier, *le PCF et le CME*, Maspéro, 1976; *Cahiers Yenan*, No. 2, "Marxisme Léninisme et Révisionnisme face à la Crise Economique", Maspéro, 1976; ve bir dördüncüsünü beklerken; Bruno Théret, Michel Wierviorka, *Critique de la Théorie du CME*, Maspéro, 1978.

16 Antroponomie toplumsal yaşamın ekonomik olmayan yönlerini ya da kendisi de ekonomiyi koşullandıran "insanların yeniden oluşmasını" ya da "toplumsal maddi yeniden üretimi" ilgilendirmektedir.

17 Bu toplantılara ilişkin olarak bkz. A. Lipietz, "De l'Approche de la Régulation à l'Ecologie Politique", F. Seba, C. Vercellone (Derl.), *Ecole de la Régulation et Critique de la Raison Economique, Futur Antérieur, l'Harmattan, 1994, s.75-76*.

18 *Intervenir dans les gestions avec des Nouveaux Critères*, Messidor, 1985'deki yeniden ele alınmış inceleme bkz.

19 Daha önce toplumsal koruma bu anlamda piyasadaki ücret belirleme kurallarına aykırı olmuştu. Ve genişilmiş vergilendirmelerin meydan okuyuşuna karşın sistemik kriz sırasında işsizlik sigortası kesintileri olsun, sürekli eğitim yardımları kesintileri olsun bu yönde yeni çıkışlar olmuştur.

20 Özellikle bkz. le Colloque International de l'Arche de la Défense 1991, kurumsal yaratıcılık, yeni karmalık, öz-yönetimci ilerlemeler, ya da yine *Issues* içinde benim yayımlanmak üzere olan inceleme: "Pour des Onstitutions permettant des Avancés Autogestionnaires, des Partages Efficaces et une Maîtrise Nouvelle des Marchés", *Issues*, No.45, No.46, yayımlandı, No.47 ve 48 yayımlanacak.

21 Özellikle şu makaleme bkz.: "Révolution Informatonelle et Début Possible d'un Nouveau Type de Régulation dans un Sytème Mixte Ouvert", *Mondes en Développement*, t.20, 1992 No.79/80, Özel Sayı: "Accumulation du Capitalet Modes de Régulation: Comparaison du Japon et de la France", Bu makalede özellikle bir bilginin geçirilmesinin onu geçiren kişinin hakkını elinden almadığı, (bir sanayi ürünün tersine) dolayısıyla bu bilginin maliyetinin paylaşılmasının sonsuz olasılığı ve bunun düzenlenmesinin insan kapasitesinin en geniş şekilde (dünya çapına kadar) olası gelişmesiyle olduğu savı aydınlatılmıştır.

Rusya Batıdan Uzaklaşıyor *

Rusya krizinde kesin olan tek bir şey var: On yıldır evrensel ideal olarak ilan edilen piyasa demokrasisinin ve bir dönemin – Yeltsin 'li yılların olduğuna kuşku yok – sonuna gelinmiştir.

1991'de Rusya'da komünizmin çökeceği açıktı. Ayrıca Rusya ile birlikte diğer post komünist devletlerin şu veya bu şekilde batılı normları benimseyeceklerine kaçınılmaz bir gözle bakılıyordu. Ama Yeltsin'den sonra Rusya'nın ne olacağını bugün öngörmek imkansızdır.

Niçin? Post Komünist Rusya'yı anlayabilmek için daha önce önerilen ve krizin nedenleri ile çarelerinin araştırıldığı ve günümüzde tekrar başvurulmuş modelimizi görelim.

İlk modelde piyasa demokrasisi tüm Batı Avrupa hükümetlerinin desteği ile Clinton yönetimi ve IMF tarafından salık verilmişti.

Fiyatların serbest bırakılması, özelleştirilme ve rubleye istikrar kazandırılmasından geçen "reform" piyasa demokrasisine doğru bir aşamadır. Yandaşlarına inanılırsa bu önlemler zamanı geldiğinde Rusya'yı batının kriterlerine göre yeniden yapılandıracaktır.

Tüm yanlışlarına karşın başkan Yeltsin, bu politika için son derece gerekliydi. Reformcuları geliştirmek olan nasyonalist ve neo-komünist güçlere karşı bir tek o savunabilirdi.

Bununla birlikte Rusya'daki liberal deneyim ülkeyi – bir anlamda komünizmin çökmesinden daha da kötü bir şekilde – iflas etmiş bir durumda bırakarak hiç beklenmedik şekilde ve şaşırtıcı bir biçimde başarısızlığa uğradı.

Bu olaylar, herhangi bir batı ekonomisindekinden çok daha maliyetli olan sosyal devlet, piyasa ekono-

mişi sentezli ikinci bir modelin inandırıcılığını artırmıştır. Bu modelin taraftarları, Rus ulusal geleneklerine ve post komünist ortama uyum sağlama süreci gözlemlenmeden hızlı ve katı bir piyasa ekonomisine geçişi eleştirmekteydiler.

Bu görüşü savunanlara göre Rusya'yı zorla piyasa ekonomisine sokmak demek, ülkenin sanayisini ve doğal kaynaklarını – emeklilerle halkın en güçsüz kesiminin tasarruflarını saçıp savurarak – eski nomenklatura'ya ve yeni finans köpekbalıklarına peşkeş çekmek demektir. Reagan-Thatcher devriminden en çok etkilenen reformcuların savundukları tezle koşut görüşleri paylaşan Grigori Iavlinski bu fikrin ülke içindeki en büyük savunucularından biri oldu.

Bununla birlikte ikinci model saf bir biçimde asla denenmedi. 90'lı yılların ortasında yepyeni bir liberal ekonomiye geçişin sıkıntıları yaşayan Polonyalı ve Macar seçmenler komünistleri tekrar iktidara çağırdılar, Polonya'daki dayanışmanın yöneticilerinden biri olan Adam Michnik bu seçimleri yumuşak bir yeniden yapılanma olarak nitelemişti.

Polonya'da 1990'da gelişme yolunu açan – kapitalizme doğru ilk ani ve başarılı dönüşümü gerçekleştiren – liberal "şok terapisinde" komünistler güvenlik ağı olarak kullanılmışlardır.

Diğer bir değişle ancak ekonominin liberalleşmesi için gerekli kaynaklar bulunabilseydi ikinci ekonomik model işlerlik kazanabilirdi.

Özellikle üniversite kesimince ve sosyalist çevrelerce önerilen üçüncü model ikincisinden daha radikaldir. Gorbaçov'un zaten Stalinci komünizmden bir sosyal piyasa demokrasisine doğru dönüşüm operasyonu başlatmış olduğu tezini savunmaktadır. Yine bu teze göre asıl reform bu yolu takip edip, nihayet "insancıl sosyalizm"e varmaktadır.

* 16 Eylül tarihli *Le Monde*'den çeviren Metin Sarfatı

Bu açıdan Yeltsin sınırsız bir kapitalizme izin veren ve ülkeyi mahveden bir soyguncu olmuştur. Bugün artık aşılmış bir hayal gücünün ürünü olan söz konusu teoriyi 1989 ve 1990'da yürürlüğe koyan Macar ve Doğu Alman komünist rejimleri suçlamalara mazur kalmışlardır.

Bu üç model Batının sosyal ve ekonomik ideolojileri olduğu kadar Rusya'nın da problemlerini tartışırken bir yandan da batı toplumlarının sağa veya sola yaklaşımlarının sınırını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte pratikte liberal batı Rusya'da ancak bir piyasa demokrasisini destekleyebilirdi. Söz konusu tezin alabora olduğu şu sıralarda ülkeyi açmazdan kurtaracak bir model kalmamıştır.

Bununla birlikte liberal model yolsuzluk ve rüşvetle kemirilse de özel ekonomiye doğru gerçek bir dönüşümü deneyen Rusya'da işliyor görünüyordu. Koşut olarak iş çevreleri oligarşisinin güdümünde olsa bile anlatım ve seçim özgürlüğü birer norm haline gelmişti. Kırsal kesimde değilse bile kentlerde genç nesil bu ilişkiye içtenlikle bağlıdır. Ayrıca 20 yy. bilançosu açıktır: Piyasa özgürlüğü ile politik özgürlük arasında uzun bir vadede net bir korelasyon mevcuttur. Peki öyle ise Yeltsin-IMF süreci niçin bozgunla sonuçlandı? Niçin Yeltsin rejimi vergileri toparlamakta, ücretleri ödemekte, bankaları kontrol altına alıp borçlarını finanse etmekte yetersiz kaldı?

Bu kesinlikle salt mali ve parasal politikalara bağlanamaz. Temel nedeni, Çöküşünden sonra, orta ve Doğu Avrupa'nın piyasa ekonomisinde geçiş sürecinde rastlanmayan yapısal ve dipsiz bir kuyu olarak nitelendirilebilecek ve modern bir toplum için gerekli olan hukuki, finansal ve polisiye kurumların hiçbirisine sahip olmayan, idari ve ekonomik yönden

tam bir kaosu miras olarak bırakan sovyet gudubetinde aramak gerekecektir.

Yer yer de olsa doktriner bir çizgi gösteren liberalizme bu miras da eklenince deney başarısızlıkla sonuçlandı. Asya krizi yalnızca son darbeyi vurdu.

Rus kaosundan ne çıkabilir? Kesinlikle serbest piyasadan devlet ekonomisine doğru bir yön değişikliği olacaktır; Komünizme doğru genel bir dönüşüm olsa bile Doğu Avrupa'daki "yumuşak" deği-

şimden daha radikal bir şey olacaktır. Bu yeni akım belki de yıllar sürecektir.

Bu perspektiften bakınca temel antiliberal güç olan komünistler baştan avantajlıdır. Başbakan Sergey Kriyenko ve ortaklarının liberalizminden ürkmüş olan iş çevreleri oligarşisi bile deneye son vermişlerdir.

Böylece artık hasta olan Başkanın Sovyetler Birliği'nin eski komünist partisinin yedi yılda gün gün iktidardan uzaklaştırılma-

sından sonra yeni Komünist Parti bu kez "yumuşak" olmayabilecek dönüşe hazırdır.

Maalesef gerçekçi bir alternatif çözüm yoktur. Batının liberal modeli başarısızlığa uğramıştır. Kendi tutarsızlığından çok Rusların yanlışından kaynaklanıyor olmasının artık pek bir önemi yoktur.

Post komünist deney de henüz tümü ile sonuçlanmamıştır. Prestij kaybeden bir Amerikan başkanı ile yenik bir Rus başkanın donuk ve tatsız bir zirveden sonra bu geriye dönüşü göğüsleyemeyecekleri açıktır.

Toplum ve Krizleri

Tasnif Denemesi ve Türkiye'deki Kriz*

Ahmet Kotil **

Bu çalışmanın amacı toplumun kriz (bunalım, buhran) bakış açısıyla (veya perspektifiyle) incelenmesidir. Günümüz toplumlarının kriz kavramıyla incelenmesinde genel bir model kurulmaya çalışılacaktır. Ama bu model farklı düzeyleri birleştiren (entegre eden) bütünsel bir model olmayacaktır. *Tasnif edici (classification) bir model* olacaktır.

Kriz yoğunlaşma alanları olarak hangi düzeylerden (veya alanlardan) sözedilebilir? Burada ekonomik, sosyo-ekonomik, sosyal, sosyo-kültürel, politik alanlar şeklinde bir ayırma gidilecek ve her bir alandaki kriz inceleneyecektir. "*Her bir düzeydeki krizin özellikleri, öğeleri ve tipleri nelerdir?*" sorularına yanıt aranacaktır. Bir başka deyişle, her bir düzeyin içinde tasnife gidilecektir: düzeyin alt-düzeyleri, öğeleri ve bunlara ilişkin kriz tiplerinin neler olduğu araştırılacaktır.

Yazı genel olarak krizle ilgilidir, ama Türkiye'deki kriz üzerinde de durulacaktır. İki yerde: yazının son bölümü Türkiye'deki krizle ilgilidir ve ekonomik, sosyo-ekonomik krizle ilgili bölümde Türkiye'deki kriz örneği kullanılacaktır.

İki soru daha vardır ki burada incelenmeyecektir. Birincisi global toplumsal krizin ne olduğuyla ilgilidir. Farklı düzeylerdeki krizler nasıl global bir toplumsal kriz halinde senkronize olurlar? İkincisi ise, "*latent*" kriz¹ ile *kriz devresi* arasındaki farkla ilgilidir. Her sistemde, yapıda "*latent*" kriz öğeleri vardır ve bunlar senkronik bir bütünlük de oluştururlar. Bu bütünlük, her bir sistemdeki kriz eğilimleri olarak tanımlanabilir. Ama asıl kriz veya dar anlamda kriz, kriz devresi olarak niteleneceğimiz zaman aralığıdır. Bu zaman aralığında "*latent*" kriz öğeleri ve bunların oluşturduğu bütünlük kritik bir eşiği aşar, şiddetlenir, *Kronik kriz* ise, daha farklı bir kavramlaştırmadır:

kriz öğeleri ve onların oluşturduğu bütünlüğün uzun bir dönem boyunca kritik eşiği aşıyor olmaları, bir diğer deyişle sürekli bir kriz halinin olması anlamına gelir.

Toplumda Düzeyler (Alanlar) ve Krizler

Kriz tipolojisinde atılması gereken ilk adımlardan biri, toplumsal ilişkilerdeki temel alanları ya da düzeyleri ayırt etmek ve her bir temel alan-düzeyle özgü krizi tanımlamaktır.

*Doğal düzeydeki kriz*² toplumla ilişkileri temelinde düşünülmelidir: doğal afetler, salgınlar, kıtlık, demografik sorunlar vd. Bunların durağan geleneksel toplum yapısındaki etkilerinin önemi bilinmektedir. Örneğin 14. yüzyılda Avrupa'da feodal sistemden sarsan salgınlar ve kıtlık belirtilebilir. Bu örnekte ve diğer bir çoğunda doğal kriz sosyo-ekonomik düzeydeki krizle eklemlenmiştir.

Ekonomik kriz toplumların ekonomik yapısı ve ilişkilerinden ortaya çıkan kriz tipidir. Sosyo-ekonomik kriz sosyo-ekonomik ilişkiler (sosyal ve ekonomik birleştiği genişçe bir alan) düzeyinde görülür.

Sosyal kriz sosyal yapının çeşitli düzeyleri, sosyal mobilizasyon, sosyal değişim ve gelişmenin etkileri ile ilgilidir. Tüm düzeylerdeki krizlerin bütünü, bileşkesi olan global toplumsal krizden farklı bir kavramdır. Sosyal krizin bir yönü de sosyal bölünmelerle ilgilidir: *sosyal kategorilerin krizleri*.

Toplum krizinin bir başka düzeyi kültürel ve sosyo-kültürel düzey, bir diğeri de sosyo-psikolojik düzeydir. Kısa vadeli sosyo-psikolojik etkiler ayrı, uzun vadeli sosyo-kültürel düzeyle birlikte incelenmelidir.

Politik kriz ve *sosyo-politik kriz* politik sistem ve politik sistem-toplum ilişkilerine ilişkin krizlerdir.

* Yazının Türkiye'deki krizle ilgili bölümü ve sonucu dergimizin Aralık sayısında yayınlanacaktır.

** Dr., Marmara Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Yönetim krizi, devlet krizi, siyasal ara-güçler krizleri, ideolojik kriz, sosyo-politik mobilizasyon krizi, çeşitli politik sorunlarla (katılma, temsil, meşruluk...) ilgili krizler bu bağlamda düşünülür. Politik düzeydeki krizler global bir politik rejim krizine dönüşebilirler.

Krizi bir ülkenin başka ülkelerle ilişkileri ve genel olarak dünya sistemi düzeylerinde de düşünmek olanaklıdır. Dünya sisteminin krizini incelerken dünya sistemini toplum gibi düşünmek, önceki paragraflarda belirtilen kriz tiplerini dünya sistemi düzeyinde saptamak gerekir. Örneğin dünya ekonomik krizi, dünyada güç dengesini değiştiren bir politik kriz. Bir ülkenin başka ülkelerle ve dünya sistemi ile ilişkileri düzeyindeki krizi ise, dış kriz olarak adlandırabiliriz. Böyle bir kriz dış ekonomik ilişkiler krizi, savaş, vd. şeklinde görülebilir.

Bütün bu kriz tiplerini bir toplumun global krizi potasında eklemek, bütünleştirmek olanaklıdır. Global kriz diğerlerinin toplamı değildir. Bir düzeyde kriz varken, bir başka düzey nisbeten normal bir durumda olabilir, ama sözkonusu düzeydeki kriz bütün toplumun dengesini bozabiliyorsa global bir krizden söz edilebilir. Zaten bir süre sonra, globalleşen kriz eşitsiz derecelerde de olsa bütün düzeyleri etkileyecektir. Örneğin bir toplumda ekonomik kriz politik düzeyde kriz olmadan global bir krize yol açabilir, ama globalleşmiş kriz bir süre sonra politik ve diğer düzeylere yansımaktadır.

Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik Düzeylerde Kriz

1. Ekonomik kriz³ aralarında hiyerarşik bir sıra olan farklı düzeylerde düşünülmelidir. Hiyerarşide üstte ekonomik sistemin (marxist terminolojiye göre üretim tarzının) krizi yer alır. Burada ilk sorun tarihsel bir perspektifle ekonomik sistemlerin veya üretim tarzlarının tipolojisini çıkartmaktır. En genel çizgileriyle, tarım-öncesi ilkel toplum ve ekonomik, görece durağan tarımsal yapılı geleneksel toplum ve ekonomi, 19 yüzyıldan itibaren egemen olan modern toplum ve ekonomi. Geleneksel toplumda kölecilik, tarımsal devletçi, tarımsal toplulukçu, feodal (ve bunun türleri), göçebe, ticaret merkezli ekonomik sistemler şeklinde bir ayırıma gidilebilir. Modern toplumda sanayi kapitalizmi, sanayi-ötesi toplum, sosyalizm veya devletçilik denilen ekonomik sistemler ayırdedilebilir. Bu düzeyde geleneksel toplum ve modern toplum içinde yer alan belirtilen ekonomik sistemlerin krizlerinden söz edilebilir.

2. Hiyerarşide bir sonraki düzey aynı ekonomik sistem içinde farklı aşama ya da tiplerin krizidir. Kapitalist ekonomik sistem içinde, 19. yüzyıl rekabetçi kapitalizminin krizinden, 20. yüzyıl başlarındaki tekelci kapitalizmin krizinden (özellikle 1929 krizi belirtilebilir), 1950 sonrası sosyal müdahaleci kapitalizmin krizinden, az gelişmiş kapitalizmin krizinden veya az gelişmişliğin gelişmesi sürecinin krizinden söz edilebilir. 1973 petrol krizi sonrasında sosyal müdahaleci kapitalizm krize girmiştir. 1950 sonrası az gelişmiş ekonomilerde kapitalistleşme ve gelişme süreci kronik bir kriz durumu yaratmıştır.

Sosyalist veya devletçi ekonomik sistemin de farklı tipleri ve bunlara tekabül eden krizler vardır: Stalinist tip, Sovyet tipi, az gelişmiş ülke mobilize tip, az gelişmiş ülke devletçi tip...

3. Ekonomik krizler hiyerarşisinde üçüncü kademe, aynı aşama ya da tip içindeki modelin krizidir: ekonomik model krizi. Örneğin az gelişmiş bir ekonomide ithal ikameci bir sanayileşme modelinin veya karşıtı ihracata yönelik sanayileşme modelinin krizinden söz edilir. 1950 sonrası modern kapitalist tipte, daha liberal veya daha devletçi modellerden ve bunların krizlerinden söz edilir.

Her ekonomik model bir ekonomik politikalar bütünüdür; sanayileşme politikası, bölüşüm politikası, dış ekonomik ilişkiler politikası, vd. Dolayısıyla bütün modelin krizinden söz edilebileceği gibi, ekonomik modeli oluşturan şu ya da bu ekonomik politikanın krizi de sözkonusu olabilecektir (modelin krizinin bir parçası olarak veya ondan bağımsız olarak).

4. Bir diğer ekonomik kriz tipi, ekonomik yapıyı oluşturan çeşitli ekonomik mekanizmaların her birindeki krizdir. Günlük dilde ekonomik krizden bahsedilirken genellikle bunlar anlaşılmaktadır. En sık kullanılanları belirtmekle yetineceğim. Çok sık sözedilenlerden biri dış ödemeler krizidir (veya daha genel bir kavramla dış ekonomik ilişkiler krizi): örneğin mübadele hadlerinde belirgin bir bozulma, ödenmesi zorlaşan dış borç, petrol fiyatlarındaki patlama... Bir diğer enflasyonist veya tersi deflasyonist krizdir. Bir başkası devletin ekonomik etkinlikleri krizidir: Örneğin kamu açığı, devlet işletmeleri krizleri..., Finansman krizi, tüketim yetersizliği krizi, kârlılıkta düşüş krizi, ticari devreler krizi (örneğin tıkanık ticari devreler, çok aracı yapılarında kaynak israfı...) nisbeten sık sözü edilen ekonomik mekanizma krizleridir.

Belirtilen ekonomik mekanizma krizleri kronik de olabilir, geçici de. Az gelişmiş kapitalist ekonomilerde bunlar genellikle kronik bir haldedir.

Bu tür krizler tek başına anlam taşıyabilecekleri gibi, daha çok da diğer kriz tiplerinin bileşenleri veya unsurları olarak gözükürler: Ekonomik sistem krizinin, aynı sistem içindeki ekonomik aşama ya da tipinin krizinin, ekonomik model krizinin ve şimdi değiştiğimiz ekonomik değişme ve gelişme krizinin unsuru.

5. Ekonomik gelişme ve değişme krizleri diğer düzeylerin her biri ile ilgili olabilir. Ya bir geçiş krizidir; bir ekonomik sistemden diğerine, bir sistem içindeki aşama veya tipten bir başka aşama veya tipe, bir ekonomik modelden bir başka ekonomik modele geçiş krizleri. Ya da geçiş sözkonusu olmadan aynı sistem, tip veya model içinde gelişme ve değişimin yol açtığı bozulmalarla ilgilidir. Gelişme veya geçişte tıkanmalar da bu kapsamda yer alır.

Şu örnekler üzerinde çok durulmuş olan bu türden krizlerdir: Batı'da sanayi devriminin yol açtığı sosyo-ekonomik kriz ögeleri (örneğin yoksullaşma problemi), azgelişmiş ülkelerde yapısal engeller nedeniyle gelişimin tıkanması krizi, yine bu ülkelerde azgelişmişliğin gelişmesi sürecinde lumpen-düzensiz gelişme krizi.⁴

Genel olarak ekonomik değişme ve gelişme denge bozulmalarına yol açmakta, bu da kriz faktörü ve unsuru oluşturmaktadır. Ama bu denge bozulmaları gelişme ve değişimin olumlu etkilerince bir süre sonra nötralize edilebilir. Ayrıca ekonomik değişme ve gelişimin kriz çözücü veya engelleyici etkisi de vardır. Teknolojik gelişimin, ekonomik organizasyondaki dönüşümün kriz çözücü etkileri genellikle geçiş dönemlerinin sonucunda gözükür.

6. Sosyo-ekonomik kriz ögeleri⁵ hem ekonomik kriz ögeleriyle iç içe geçmişlerdir ve ekonomik krizin parçasıdır hem de ayrı bir kriz olarak incelenebilirler. Dolayısıyla burada ayrı olarak tanımlanmaya çalışılacak sosyo-ekonomik kriz tiplerini, daha önceki bölümlerde belirtilen ekonomik kriz tiplerinin bileşeni olarak da düşünmek gerekir.

Burada sosyo-ekonomik kriz ögeleri ve tiplerinin kapsayıcı bir listesi verilmeyecektir. Sadece başlıcalarını bazılarını kısaca açıklanacaktır. Sosyo-ekonomik kriz türleri arasında öncelikle gelir yapısı ile ilgili sorunlar belirtilebilir. Gelir dağılımı ile ilgili bölüşüm krizi⁶ ekonomik sonuçları kadar, sosyolojik ve politik sonuçları açısından da çok önem verilmiş bir konudur. Bir önemli kriz faktörü bozuk gelir dağılımıdır. Ama iyileşen bir gelir dağılımı da kriz nedeni olabilir: orta-
da yığılmanın bazı ekonomik ve sosyolojik olumsuz-

lukları (tasarrufun olumsuz etkilenmesi, yayılan lüks tüketimin bozucu etkileri, artan beklentiler ve eşitsiz gelişmelerin gerilim yaratıcı etkileri gibi), Farklı sosyal kesimler arasında eşitsiz gelişmeler önemli sonuçları olabilecek bir bölüşüm krizi faktörüdür.

Bölüşüm krizinin etkileri bakımından çarpıcı bir tipi, yoksullaşma veya gelir düşüşü krizidir.⁷ Marx'a göre, yoksullaşma (işçi sınıfının reel gelirinin azalması) kapitalizm ekonomik sistemin doğal eğilimidir. 20. yüzyıl kapitalizmlerinde genel bir eğilim olarak mutlak yoksullaşma olmadığı görüldü, ama birçok toplum bazı dönemlerde mutlak yoksullaşma olgusunu yaşadılar. Örneğin Türkiye'de 1930-45 döneminde ve 1970'lerin sonlarında 1980'lerin ortalarına kadarki dönemde mutlak yoksullaşmadan söz edilebilir. Yoksullaşma hem sosyal hem de politik krize neden olmaktadır.

İşsizlik krizi ekonomik olduğu kadar, sosyo-ekonomik bir krizdir. Hem ekonomik hem de sosyo-ekonomik, sosyal sonuçları bakımından iki kriz tipini birbirinden ayırt etmek gerekir: devrevi işsizlik ve yapısal işsizlik. Devrevi işsizlik konjonktürdeki bozulmanın sonucudur, 1929 krizi örneğinde olduğu gibi büyük ekonomik, sosyal ve politik sonuçları olabilir. Yapısal işsizlik günümüz azgelişmiş toplumlarındaki yaygın yarı-işsizlik ve gizli işsizlik durumuyla ilgilidir.

Azgelişmiş toplumlardaki bu durumu biraz daha geniş kapsamda düşünerek (kültürel boyutu dikkate alarak) marjinalleşme krizinden⁸ söz edilebilir. Azgelişmiş ülkelerde nüfusun büyük bölümünün yarı-işsiz veya gizli işsiz, düşük gelirli ve düşük verimli bir durumda, sosyo-kültürel bakımdan bütünleşmemiş olarak marjinalleştiği ileri sürülmektedir. Marjinal sektörler arasında kentte göç ve gecekondu alanları, düşük verimli küçük işletmeler, kırsal gizli işsizlik alanları belirtilir.

Marjinalleşme krizi ve biraz sonra değinilecek olan kırsal krizle bağlantılı olan bir *sosyo-ekonomik kriz* tipi de göç krizidir.⁹ Batı'da sanayi devrimi sürecinde yaşanmıştır, günümüzde azgelişmiş toplumlarda azgelişmişliğin gelişmesi sürecinde yaşanmaktadır. Göç krizi göçe yol açan etmenler, göç sonrası marjinalleşme, göçte tıkanma gibi yönleriyle incelenebilir. Konunun bir başka yönü, yurt dışına göç krizidir. Hem göç alan hem de göç veren ülke açısından. Bu bakımdan Eski Dünya'dan ABD'ye göç dalgaları, 1950 sonrası Batı Avrupa'ya göç, beyin göçü önemli örneklerdir.

*Kırsal kriz*¹⁰ kırsal sosyal yapının özellikleri ve değişimin yarattığı sorunlar ve gerilimlerle ilgilidir. Antik Çağ'da, Ortaçağ'ın sonunda kırsal krizlerin önemi bir yana, 19. yüzyıldan bu yana dünyada (önce Batı'da, sonra özellikle 1950 sonrasında Üçüncü Dünya'da) kırsal bir sosyo-ekonomik yapıdan kentsel bir yapıya, kırsal ağırlıktan kentsel ağırlığa geçilmektedir ve bununla ilgili kırsal bir kriz yaşanmaktadır. Eşitsiz toprak dağılımı, nüfus artışı ve miras bölünmesi nedeniyle toprak üzerinde basıncın artması, tarımsal modernleşmeden kaynaklanan geçiş evresi uyumsuzlukları ve gerilimleri, tarımsal makinalaşma ve borçlanma gibi nedenlerle topraksızlaşma ve toprak dağılımının bozulması, köylünün borçlanarak bağımlılaşması, küçük tarım işletmeleri yapısının yetersiz gelir ve verim getirmesi, tarımsal ürünlerin pazarlanmasında sorunlar, tarımsal ürünlerin düşük değerlendirilmesi ve iç ticaret hadlerinde tarım aleyhine bozulma, kooperatifleşme gibi yeni tarımsal organizasyon denemeleri ve bunların başarısızlığı veya tıkanması, kırsal işsizlik ve gizli işsizlik, genel olarak köylerde düşük yaşam standardı ve köylü yoksulluğu, köyün dışa açılması ve buna koşut olarak artan göreceli yoksunluk duygusu, geleneksel iktidar yapıları ve değişim sonucu bunların sarımsılması, geleneksel köylü kültürü alanında modernite basıncının daha güçlü olarak hissedilmesi belli başlı kırsal kriz öğeleridir.

*Mülkiyet sisteminin krizi*¹¹ de bir sosyo-ekonomik kriz tipidir. Büyük mülkiyetin küçük mülkiyeti yutması ve mülksüzleşme, bunun yarattığı yoksullaşma, lumpenleşme kriz öğeleridir. Ancak küçük mülkiyet korunuyor veya kendiliğinden dayanıyor olması da kriz faktörü olabilir. Ekonomik düzeyde etkin olmayan bir işletmeler yapısı yaratarak, sosyo-politik düzeyde küçük mülk sahibi kesimlere dayalı mobilyasyonlara temel oluşturarak.

*Demografik kriz*¹² doğal boyutunun yanı sıra, sosyo-ekonomik nitelikte bir krizdir. Hızlı nüfus artışından kaynaklanan fazla-nüfusun, kalabalık genç nüfusun yol açtığı sosyal sonuçlar demografik kriz öğeleri olarak belirtilebilir.

Sosyo-ekonomik boyutlu bir kriz de, *kamu hizmeti ve yatırımları krizidir*. Bunların yetersizliği kriz faktörü olduğu gibi, bunların bölüşümü de kriz nedenidir. (bu hizmetlere ulaşamayanların varlığının ve bunların eşitsiz bölüşümünün yarattığı sorunlar ve gerilimler). Buna yakın bir sosyo-ekonomik kriz tipi de konut krizidir. Büyük konut açığı, kötü barınma koşulları, gecekondu, konutlara yönelik yetersiz kamu hizmetleri az gelişmiş toplumlarda bu alanda görülen kronik bir krizin unsurlarıdır.

Bir diğer sosyo-ekonomik kriz tipi *sosyal güvenlik krizidir*.¹³ Günümüzde batı ülkelerinden yaşlı nüfusun büyümesi ve geniş kapsamlı sosyal güvenliğin oluşturduğu ağır mali yük nedeniyle, az gelişmiş ülkelerde tampon mekanizmaların zayıflaması, buna karşılık geniş ve belirsiz bir kitleyi kapsamasının gerekmesi nedeniyle, sosyal güvenlik krizinden söz edilebilir. Sosyal güvenliğin olmayışı ve yetersizliği de kriz faktörüdür.

Burada belirtilenler olsun belirtilmeyenler olsun sosyo-ekonomik kriz öğeleri, sosyo-ekonomik yapı içinde iyice kökleşmiş olabilirler (kronikleşme). Örneğin günümüzde az gelişmiş denilen toplumlarda belirtilen sorunların hemen hepsi kronik kriz ögesi niteliğindedir.¹⁴ Veya sadece konjonktürel olarak bu alanlarda kriz başgösterir (yalnız olarak veya global bir krizin unsuru olarak), sonra normalleşme olur: falanca on yıl içinde falanca toplumda işsizlik krizi veya konut krizi şiddetlendi, sonra normale döndü veya kriz yumuşadı şeklinde.

7. Üzerinde çok durulan bir konu ekonomik ve sosyo-ekonomik düzeydeki krizlerin politik ve sosyo-politik sonuçlarıdır. Genellikle politik krizler ekonomik ve sosyo-ekonomik krizlerle açıklanır. Örneğin günümüz az gelişmiş toplumlarında ekonomik ve sosyo-ekonomik kriz, politik demokrasinin krize düşmesi ve yaşayamamasının veya devrim krizlerinin başlıca nedeni sayılmaktadır.

Ancak ekonomik krizin politik düzeyde olsun diğer düzeylerde olsun etkileri konusunda indirgemeci ve basitleştirmeci yaklaşımlardan kaçınmak gerekir. Politik bir sonuç çok sayıda etmenin etkisiyle ve karmaşık bir süreç içinde oluşur. Az gelişmiş ülkeler örneği düşünülürse, kuşkusuz bu ülkelerde belirtilen politik krizler ekonomik sorunlar ve krizlerle ilgilidir, ama sadece onlarla açıklanamazlar. Tarihsel, kültürel, sosyal ve bizzat politik faktörlerin etkisini de dikkate almak ve bütün faktörleri birbirini karşılıklı olarak etkileyen unsurlar olarak düşünmek, etkilerinin biçimini ve düzeyini bir süreç içinde değerlendirmek gerekir.

8. Ekonomik ve sosyo-ekonomik düzeylerdeki krizi Türkiye örneğinde incelemeye çalışırsak nasıl bir görünümle karşılaşırız. Burada kapsamlı bir inceleme amaçlanmamaktadır. Sadece tasnif edici yönü ağır basan global bir bakışla yetinilecektir.

Türkiye tek parti döneminde üç ekonomik kriz süreci¹⁵ yaşamıştır: I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin yarattığı kriz, 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye'deki etkileri, II. Dünya Savaşı krizi.

1946 sonrasında Türkiye yarı-kapalı ekonomi koşullarından kapitalist pazar ekonomisine geçmeye başlamıştır. Ancak 1950'li yılların sonlarında bu geçiş sürecinde kriz ögeleri etkili olmaya başlamıştır. Kapitalist pazar ekonomisinin gelişmesinden sonra, ikinci kriz dalgası ki, birincisinden çok daha şiddetli idi, 1970'lerde, özellikle de 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıktı. 1960'larda ve 1970'lerin başında ithal ikameci sanayileşmeye dayanan büyüme sürecinden sonra, 1970'lerin ortalarından itibaren bu ekonomik model tıkanmıştır ve bu krizin etkileri hâlâ sürmektedir.¹⁶ Öte yandan, 1950'lerden, özellikle 1960'lardan itibaren kendini kronik ekonomik ve sosyo-ekonomik sorunlarda gösteren az gelişmiş kapitalizmin gelişme sürecine özgü kronik bir krizden veya krizler bütününden sözedilebilir.

Ekonomik düzeyde krizle ilgili tasnif temelinde Türkiye'deki ekonomik krizi dört kademe de inceleyebiliriz: Az gelişmiş kapitalizmin ve az gelişmiş kapitalizmin gelişme sürecinin krizi, ekonomik modeller ve politikalar krizleri, çeşitli ekonomik mekanizmalardaki genellikle kronik krizler, yine çoğu kez kronik sosyo-ekonomik kriz ögeleri. Ayrıca dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki etkileri ayrı bir kademe olarak incelenebilir.

Birincisi iç içe geçmiş şekilde az gelişmiş kapitalizmin ve az gelişmişlikte gelişme sürecinin krizidir. Az gelişmiş kapitalist ekonominin krizi ekonomik gerilik, kalkınma darboğazları (veya sermaye birikimi önündeki engeller) sosyal sorunların çokluğu ile ilgilidir. Bu kriz durağan bir geri kapitalist ekonomide (1950 öncesi Türkiye gibi) olduğu gibi, gelişen bir geri kapitalist ekonomide de vardır.

Geri kapitalist ekonominin gelişmesi veya az gelişmişlikte gelişme süreci Türkiye'de 1950 sonrasında yaşanmaya başlamıştır ve bu gelişme süreci de kendine özgü bazı kriz ögelerine sahiptir ve bunlar genellikle kronik hale gelirler. Bu sürecin kapsamına hangi gelişmeler girmektedir? Başlıca tarımsal modernleşme, sınırlı sanayileşme ve hizmetlerde gelişme, kentleşme, iç pazar oluşumu ve genişlemesi, sınırlı ücretlileşme ve işsizlik, dayanıklı tüketim malları kullanımı- nın yayılması ve sınırlı orta sınıflaşma belirtilebilir.

Bu süreç içinde gerçi ekonomi büyür, sınırlı ölçüde de olsa kalkınmada adımlar atılır, ama bu süreç sorunlar da getirir. İşte az gelişmişliğin gelişmesi süreci krizi bu sorunlarla ilgilidir. Sosyal sorunlarda artış olur, azalma değil. Sosyo-ekonomik kriz ögelerinin (yukarıda incelenen) hemen hepsi bu süreç içinde şiddetlenir. Gelir düzeyi artınsa bile. Bu süreç bazı

kronik ekonomik sorunlar da üretir: enflasyon, kamu açığı, dış açık, işsizlik, vd. Ayrıca büyüme ve gelişme süreci de düzensiz, bazen lumpen denilen bir şekilde gerçekleşir. Bir süre sonra da bu gelişme süreci tıkanır (özellikle sanayileşme krizi) ve bu tıkanmayla kronikleşmiş ekonomik ve sosyal sorunlarda şiddetlenme olur. Petrol krizinden bu yana az gelişmiş ülkelerin çoğunda böyle bir tıkanma yaşanmaktadır. Türkiye'de de böyle bir tıkanma 1970'lerde olmuştur, hâlâ tamamen aşılamamıştır.

Ekonomik model veya ekonomik politikalar krizi¹⁶ Türkiye'de 1970'lerdeki tıkanmada üç düzeyde yaşanmıştır. Her üçü de ayrıntılı ekonomik analizlere konu olmuştur. Burada sadece her biri kısaca açıklanacaktır. Bu üç düzey ithal ikameci sanayileşme modelinin krizi, dirijist ekonominin krizi ve popülist ekonomik politikalarının krizidir.

Türkiye 1960'larda görece hızlı bir ithal ikameci sanayileşme süreci yaşadı. Ancak diğer gelişen ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'deki süreç de tıkanmış. Tıkanma özellikle dış ödemeler dengesi probleminde, finansman ve pazar sorununda gözüktü. Bu sanayileşme süreci hep daha fazla ve pahalı ithalat gerektiriyordu, Petrol krizi ithalatı daha da pahalılaştırdı. Nitekim 1970'lerde kriz başgösterdi, yatırımlar yavaşladı. 1980 sonrasında ise, ihracata önem veren ve sanayileşmeyi ikinci planda bırakan (buna karşılık modern hizmetlerin geliştirilmesine önem veren) bir ekonomik model uygulandı.

İthal ikameci sanayileşmenin krizi Türkiye'de dirijist ekonomik modelin krizi ile çakıştı. Türkiye tek parti döneminden beri dirijist bir ekonomik model uyguluyordu. Bu dirijizm 1950 sonrasında da sürdü, 1960'larda sanayileşme devlet desteği ile gerçekleştirildi. 1950 sonrasında az gelişmiş ülkelerin çoğunda kalkınma veya hızlı sermaye birikimi için devletin öncülüğü veya ekonomiye egemen olması gerekli görülüyordu. Bazılarında devlet mülkiyeti yaygındı, bazılarında ise devlet daha çok yönlendirici veya koordinatördü. Türkiye'de devlet daha çok yönlendirici bir niteliğe sahipti, ama devlet mülkiyetinin kapsadığı alan da az değildi.

1970'lerdeki krizin bir yönü de bu noktada idi. Ucuz girdi satan ve çok istihdam yapan devlet işletmeleri zarar ediyordu, kamu açığı büyüyordu, özel sektöre devlet desteğinin belirleyici olduğu dirijist yapı ekonomik etkinliği ve piyasayı olumsuz etkiliyor, çarpıklaştırıyordu. Önerilen çözüm, devletin ağırlığını azaltan ve özel sektöre öncelik veren liberal bir ekonomik modeldi. 1980 sonrasında böyle bir model kıs-

men uygulandı, ama sadece kısmen, çünkü devletin ekonomik gücü hâlâ az değildi.

Bir diğer ekonomik model krizi, popülist denilen ekonomik politikaların krizidir. Korkut Boratav 1950 sonrası dönemde Türkiye'de popülist ekonomik politikaların uygulandığını ileri sürer. Bu ekonomik politikalar bütününe bilesenleri başlıca şunlardır: Rell ücretlerde artış, tarıma ve köylüye destek uygulamaları, kırdaki ve kentte kamu hizmetleri ve altyapı yatırımları, düzensiz ama canlı bir piyasa ve bunun yarattığı iş ve gelir olanakları, sosyal güvenlik uygulaması... Bu politikaların uygulanmasını olanaklı kılan 1950'lerden 1970'lerin ortalarına kadarki yüksek büyüme hızı idi. Hızlı büyüme bağlamında kârlar artar ve sermaye birikimi hızlanırken, halkın da gelir iş ve yaşam olanaklarında düzensiz ama olumlu gelişmeler olmuştur (bütün gelişmeler olumlu olmasa da). Ancak 1970'lerin ortalarında bu model tıkanıp, çünkü hızlı büyüme tıkanıp ve böyle bir büyümenin finansmanı pahalılaşmış. Çünkü bu modelin zorunlu tamamlayıcısı enflasyon yüksek boyutlara ulaştı, sermaye birikimi ve kârlarla ücret ve küçük üretici gelirleri eşanlı olarak artırılmaz hale geldi. Bu durumda, hızlı sermaye birikimini sürdürebilmek için, gelir bölüşümünü bozmaya yönelik ekonomik politikalar gündeme geldi. Böylece talep enflasyonunun dizginlenebileceği ve sermaye birikiminin sürdürülebileceği umuluyordu.

Üçüncü kademe ekonominin çeşitli mekanizmalarındaki krizlerdir. Bunların bir çoğu kronikleşmiştir: kronik bir az gelişmişliğin gelişmesi krizinin bilesenleri olarak. Türkiye'de olduğu gibi bir çok üçüncü Dünya ülkesinde de böyledir. Ama kronikleşmenin dışında bazı devrelerde şiddetlenirler. Türkiye'de bir çoğu için 1970'lerin ikinci yarısında olduğu gibi. Başlıcalarını belirtelim:

Dış borçlanma krizi, ki 70'lerin ikinci yarısında tam bir tıkanmaya yol açtı; dış açık krizi, ki kritik bir düzeye varmasında petrol krizi etkili oldu, kronikleşmiş gibi, ama önemi azaldı; enflasyonist kriz, ki 70'lerin ortalarından beri Türkiye'de kronik bir yüksek enflasyon var (yüzde 50'nin üzerinde); finansman krizi, ki hem cari harcamaların hem de yatırımların gerçekleştirilmesini engelliyor, enflasyonist uygulamalarla kısmen aşılabiliyor; devletin ekonomik faaliyetleri krizi, ki kamu açığı, devlet işletmelerinin zarar etmesi gibi olgularda kendini gösteriyor; tüketim yetersizliği krizi, ki işletmelerin düşük kapasite çalışmasına, kâr hacminin düşmesine yol açıyor, ancak Türkiye'de iki karşıt unsur bir arada: talep fazlası ve enflasyonu ile düşük gelir düzeyinden kaynaklanan tüketim yetersiz-

liği sorunu. Dördüncü kademeyi oluşturan sosyo-ekonomik kriz ögeleri madde 6'da incelenmişti. Bu kriz ögeleri bütün az gelişmiş veya gelişen ülkelerde görülürler, genellikle kronikleşmişlerdir, zaman zaman da şiddetlenirler. Türkiye de bu genel kaba istisna oluşmaz.

Sosyo-ekonomik kriz ögeleri zaman kriteri dikkati alınarak şu düzeylerde incelenebilirler: kronik oldukları uzun dönem; ne zaman kronik olmaktan çıktıkları veya çıkabilecekleri; şiddetlendikleri devreler (kısa vade); yükseliş ve alçalış devreleri (dalgalanmalar); nisbeten daha yoğun oldukları dönem (kronikleştikleri uzun dönem içindeki orta uzunlukta dönemler).

Ekonomik krizin Türkiye açısından da bir diğer boyutu, dünya ekonomik krizinin etkileridir. 1973 sonrası petrol krizi Türkiye'yi de büyük ölçüde etkiledi. Üstelik petrol ithalatçısı bir ülke olarak daha fazla etkiledi. Öte yandan, yine 70'lerde önem kazanan ithal ikameci sanayileşmenin krizi, dış borçlanma krizi sadece Türkiye'yi değil, az gelişmiş veya gelişen ülkelerin büyük bölümünü etkiliyordu. Türkiye'deki kriz dünya çapında bir krizin parçasıydı, aynı unsurlar bütün ülkelerde görülüyordu, ama ülkeler arasındaki farkların da önemli olduğu ve ülkesine göre farklı etmenlerin krizin biçimlenişinde etkili olduğu unutulmamalıdır.

Ekonomik ve sosyo-ekonomik krizin kültürel ve politik etkileri Türkiye için de sözkonusudur. Toplumdaki değer krizi, kimlik krizi, zihniyet değişimi ekonomik ve sosyo-ekonomik krizlerden özellikle etkilenmektedir. Siyasal istikrarsızlık, siyasal şiddet, askeri müdahale gibi olgular da genellikle ekonomik krizle açıklanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, kültürel ve politik krizler çoğu zaman ekonomik ve sosyo-ekonomik krizle ilgilidirler, ama sadece bununla açıklanamazlar. Örneğin Türkiye'deki siyasal şiddeti açıklamak için, ekonomik ve sosyo-ekonomik krizler kadar, tarihsel etmenlere, tarihsel olarak oluşmuş siyasal kültürün özelliklerine, kültürel krizin çeşitli unsurlarına, politik yapının genel özelliklerine, politik krizin diğer yönlerine bakmak, başvurmak gerekir.

Sosyal Düzeyde Kriz

1. *Sosyal* kavramına iki anlam verilebilir. Biri ekonomik, kültürel ve diğer yönleriyle tüm toplumu kavrayan global bir anlamdır. Buna global toplumsal düzey denilecek ve bütün kriz tiplerinin belli bir anda özgül bileşimi olarak global toplumsal krizden sözedilecek. Diğeri bu bölümde değinilecek kavramdır. Sosyal kavramı¹⁷ toplumu oluşturan insanlar ve gruplar

arasındaki ilişkileri, sosyal organizasyonun bileşenlerini (sosyal organizasyon birimleri, sosyal bölünmeler ve çatışmalar- uyum) kapsar, Sosyal kriz bu alandaki krizdir, bu alanı oluşturan öğelerdeki krizlerdir.

2. Sosyal krizi başlıca hangi alt kategoriler şeklinde inceleyebiliriz. Sosyal organizasyonun işleyişi ile ilgili (kalımlılık ve değişim unsurları ile), sosyal değişime (ve sosyal değişiminin çeşitli unsurları) ile ilgili, sosyal gelişme ile ilgili (özellikle geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş sorunsalı), sosyal yapı ve organizasyon içindeki çeşitli süreçlerle ilgili ve nihayet ayrı bir başlık altında incelenecek olan sosyal bölünmeler ve kategorilerle ilgili. Bu konuların her biri ayrı bir araştırma konusudur. Burada sadece tasnif amacı güdülmektedir, dolayısıyla her birine kısaca değinilecektir.

Pratikte bu farklı düzeylerdeki krizleri birbirinden ayırmak güçtür, ama teorik sarahat için ayırmak gerekir, aralarındaki bağlantıları dikkate alarak.

3. Bir kriz tipi sosyal organizasyonun genel işleyişindeki bozukluklar ve tıkanıklıklarla ilgilidir. Bunların sonucu sosyal-yeniden-üretim sürecinde tıkanma veya yeniden-üretim gerçekleştirilemiyor oluşudur. Bu durumda iki alternatif sözkonusudur: sistemin bazı değişikliklerle olsa eski temelde yeniden dengeye gelmesi veya kökten değişmesi. Ancak değişikliklerin derecesi kriterine göre, bu iki alternatif çoğaltılabilir.

Sosyal organizasyondaki bozukluk ve tıkanıklıklar global düzeyde olduğu gibi, çeşitli süreçler düzeyinde de incelenebilir. Burada bu süreçleri sistematik bir şekilde kapsama amacıyla hareket etmeden, sadece bazı önemli örnekler verilmekle yetinilecektir. Bir örnek toplumu oluşturan öğelerin katılım süreci, sosyal yaşama katılma süreci ile ilgilidir. Bu noktada en basit düzeyde iki tip kriz olabilir: katılma azlığının yaratacağı sosyal donukluk veya fazla katılmanın yaratacağı aşırı-yük. Bir başka örnek sosyal organizasyonun farklı öğeleri arasında iletişim süreçleriyle ilgili krizdir. İletişim kanallarında¹⁸ tıkanma, simgesel sistemleri bozulması belirtilebilir. Bir diğer örnek dışarıyla ilişkilerle ilgilidir. İçeriden kapanmanın boğucu etkileri ile düzensiz ve aşırı dışarı açılmanın bozucu ve bağımlılaştırıcı etkileri belirtilebilir.

Sosyal organizasyon içindeki çeşitli unsurların mobilite süreçleri (yatay ve dikey) ve bundan kaynaklanan farklı unsurlar arasındaki eşitsiz gelişmeler de kriz faktörü olabilir. Sosyal mobilitede tıkanma kadar hızlı sosyal mobilité, mutlak mobilité kadar göreceli mobilité ve eşitsiz gelişme (başkalarına göre konum

ve bu konumdaki gelişmeler) de çatışma ve daha genel düzeyde kriz faktörü olabilir.

Sosyal bütünleşme mekanizmalarında kriz baş gösterebilir. Bu mekanizmaların zayıflaması veya iyileşmemesi kriz etmenidir. Genel olarak gerek sosyal organizasyonun bütünsel işleyişi gerekse çeşitli süreçleri sistem analizinin kavramlarıyla incelenebilir.¹⁹

4. Sosyal krizin bir diğer düzeyi sosyal organizasyonun birimleridir. Bu birimler somut birimler (örneğin aile) olabileceği gibi, soyut kategoriler (örneğin yaş grubu, sosyal sınıf...) de olabilir. Ayrıca sosyal organizasyon birimlerindeki kriz konusunda iki durumu birbirinden ayırmak gerekir: sosyal organizasyonda genel bir krizin ögesi olarak herhangi bir birimdeki kriz ile genel bir kriz olmadan sadece sosyal organizasyonun herhangi bir biriminin krizi. Örneğin ailenin²⁰ veya herhangi bir mesleğin ya da yaş grubunun krizi bir başına da sözkonusu olabilir, genel bir krizin parçası olarak da.

Sosyal organizasyon birimleri nelerdir? Bu noktada da sadece ana eksenler belirtilmekle yetinilecektir. Sosyal organizasyon birimlerini başlıca sosyo-ekonomik (demografik dahil), sosyo-kültürel ve sosyo-politik düzeylerde düşünebiliriz. Dolayısıyla her biri ilgili olduğu düzey kapsamında incelenebilir. Sosyal organizasyon birimleri bireylerin mensubiyet grupları olarak da düşünülebilir.

Sosyal organizasyon birimlerinin daha ayrıntılı bir tasnifi şöyle olabilir: Çeşitli küçük gruplar (özellikle aile ve diğerleri- arkadaş grupları, iş grupları gibi); demografik gruplar (yaş grubu, cinsiyet, yerleşim yeri tipi-kır, kent, gecekondu, köy tipi...); sosyo-ekonomik gruplar (gelir grubu, meslek grubu, sosyal sınıf ve kategori, işyeri tipi, iş sürecindeki konum...); sosyo-kültürel gruplar (dinsel grup ve kurum, hemşeri grubu, eğitim düzeyi ve kurumu, boş zaman yapıları, günlük mekânlar...); sosyo-politik düzey (toplumsal örgütlenmeler...) Dolayısıyla bunların her birinin krizi kendi başına ve global sosyal organizasyon krizinin bileşeni olarak incelenmesi gerekir.

5. Sosyal organizasyonu statik (yapı) ve dinamik olarak düşünebiliriz. Dinamik düzeyde değişimin kriz yaratıcı etkisinin²¹ incelenmesi sözkonusu olacaktır. Değişmeyi iki farklı düzeyde düşünebiliriz: sadece değişim ve gelişme. Gelişme tarihsel aşamalar perspektifiyle ileriye doğru bir gidişi ifade etmektedir.

Ancak sosyal gelişme konusunda da iki farklı yaklaşımı ayırt etmek gerekir. Sosyal gelişme daha geri bir toplumsal biçimden daha ileri bir toplumsal

biçime geçişi ifade eder. Bu anlamda en yaygın model geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş modelidir. Sosyal gelişmenin bir diğer anlamı, toplumun yaşam düzeyinde ve refahındaki gelişmedir.²² Her iki gelişim süreci de kriz ögeleri taşıyor veya geniş çaplı krizlere yol açabilir. Bu bakımdan modernite krizi (sosyo-kültürel boyutu da dikkate alınarak) ve yaşam standardı krizi belirtilebilir.

Sosyal değişim ve gelişmenin çeşitli faktörleri kriz yaratıcı etkileri açısından ayrı ayrı incelenebilir. Bu da konuya yaklaşımda bir başka açıdır. Bu bakımdan günümüz gelişen ülkeler toplumlarını ilgilendiren bazı örnekler verelim: kırsal dönüşüm etkisi, kentleşme etkisi, sosyal marjinalizasyon etkisi, kitle iletişimlerinin gelişimi etkisi, (kitle iletişim araçları), ulaşım ve iletişim yoğunlaşması etkisi, ulusal homojenleşme etkisi, dış dünyaya açılma etkisi, eğitimin yaygınlaşması etkisi, tüketim kalıplarının değişmesi (bu arada dayanıklı tüketim mallarının yayılması) etkisi.

Sosyal değişim ve gelişim olumlu etkileriyle eski sistemlerin tıkanmasını ifade eden krizlerin aşılmasını, çözülmesini de sağlar. Bu bakımdan sosyal değişim ve gelişim kriz yaratıcı etkileri kadar, kriz çözücü etkileri açısından da incelenmelidirler.

Sosyal değişim ve gelişmenin kriz yaratıcı etkisi eski dengeleri bozması ile ilgilidir. Sosyal değişimler frenkansının arttığı geçiş dönemleri, genellikle kriz dönemleridir.

Sosyal değişim unsurlarının kriz faktörü olarak incelenmesi yol açtıkları denge bozulmalarını kapsamalıdır. Değişimin yol açtığı dengesizlikler kadar, değişimin hızı ve yavaşlığı da kriz etkisi açısından incelenebilir. Hızlı değişimin kriz yaratıcı veya şiddetlendirici etkisi kadar, yavaş değişimin kronik kriz haliyle ilişkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sosyal değişim olgusu sosyal mobilizasyon kavramını da kapsar. Sosyal mobilizasyon bazı sosyal gelişim göstergelerindeki artışta ifade bulur: kentleşme, eğitim, KİA... Kriz sorunsalı açısından, sosyal mobilizasyonun sosyo-politik mobilizasyonla ilişkisi önemlidir. Mobilize toplum-mobilize politika ilişkisi ve bunun sonuçlarına politik ve sosyo-politik kriz bölümünde değinilecektir.

Sosyo-Kültürel Düzeyde Kriz

1. Toplumun krizinin bir yönü sosyo-ekonomik ise, bir yönü de sosyo-kültürel'dir.²³ Kültür bir toplumun yerleşik düşünüş (değer, inanç, düşünce...) ve tutumlarıdır, bunların oluşturduğu bütün olarak yaşam

tarzıdır. Kültürel veya sosyo-kültürel düzeyde kriz, düşünüş biçimleri ve tutumlarla ilgilidir.

Sosyo-psikolojik düzey bir yönüyle, sosyo-kültürel düzeyle birlikte düşünülebilir. Bir toplumun uzun vadeli psişesi kültürün bir parçasıdır. Kısa vadede toplum psişesindeki dalgalanmalar ise, kültürle bağlantılı olarak, ama ayrı düşünülme zorundadır. Kısa vadeli dalgalanma perspektifiyle, toplum psişesindeki kriz kadar, krizin toplum psişesinde yarattığı etkiler de incelenmeye değer.

Ayrıca sosyo-kültürel düzeydeki krizi sosyal düzeydeki krizle birlikte düşünmek gerekir. Sosyal düzeyde belirtilen kriz tipleri ya da öğelerinin genellikle sosyo-kültürel düzeyde uzantıları vardır. Örneğin aile kurumunun krizi veya bir yaş grubunun krizi en çok kültürel düzeyde kendini gösterir. Sosyal değişimin kültürel düzeydeki etkileri ve kültürel kriz yaratıcı etkileri verimli bir alandır, bir çok çalışma bu alan üzerinde yoğunlaşmıştır.

2. Bu çalışmada sosyo-kültürel krizin bazı üzerinde oldukça durulmuş mühim tiplerine değinilecek, sosyo-kültürel kriz tüm yönleriyle incelenmeyecektir. Üzerinde çok durulmuş bir sosyo-kültürel kriz tipi, *değer krizidir*.²⁴ Eski değerlerin sarsılması ve yeni değerlere geçiş çoğu zaman kriz faktörüdür ve bu geçiş dönemleri de çoğu zaman kriz dönemleridir. Bir diğer kriz tipi, *değer boşluğudur*: eski değerlerin sarsılması ve yeni değerlerin oluşamaması. Örneğin az gelişmiş toplumların Batılılaşma süreci değer krizine yol açmıştır.

3. Kimlik krizi²⁵ sosyo-kültürel krizin bir diğer boyutudur. Genellikle değer krizi ile ilgilidir. Yeni değerlerin benimsenmesinde güçlükler ve değer boşluğu genellikle kimlik tanımında sorunlara yol açar. Kimlik krizi kişinin veya grubun kendini tanımlamada güçlükler çekmesi, farklı kimlikler arasında gerilimler ve kimlik boşluğu şeklinde ortaya çıkar. Kimlik krizi kişi düzeyinde ve toplumsal grup düzeyinde olduğu gibi, ulus düzeyinde de ortaya çıkar (ulusal kimlik krizi). Toplumsal grup düzeyinde gençlik krizinin en önemli unsurlarından birinin kimlik krizi olduğu belirtilebilir. Ulus düzeyinde ise, gelişen toplumlar kültürel Batılılaşma ve modernleşme sürecinin, bağımlılığa sürecinin ulusal kimlik krizine neden olduğu ifade edilebilir. Kimlik krizi çeşitli boyutlarıyla politik krizin en önemli unsurlarındandır.

4. Günümüzde kendini özellikle sosyo-kültürel düzeyde gösteren bir kriz de *modernite krizidir*.²⁶ Modernite krizi sosyo-ekonomik, sosyal ve sosyo-kül-

türel alanlarda birlikte ortaya çıkar. Hem yaşam tarzı hem de zihniyetlerle ilgilidir. Gelenekselliklerle çelişkileri, kendi iç çelişkileri ve yol açtığı eşitsiz gelişmeler ve gerilimler kriz etmenidir.

Zihniyetler krizi sadece geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreciyle ilgili değildir. Bütün sosyal dönüşüm durumlarında zihniyetler krizi yaşanır. Günümüzde zihniyetler düzeyinde önemli bir kriz tipi, kültürel sekülerizasyon krizidir.²⁷ Bu kriz kapsamında geleneksel yapıdaki statü-saygı ile modern yararlılık ikilemi, irrasyonel açıklamalar ile rasyonel açıklama ikilemi geleneksel değerlilik ile modern eş-değerler ve değer yitimi ikilemi düşünülebilir.

Değer yapılarında değişim²⁸ (inanişlar anlamında değil - bu konu 2'de incelendi-, paha anlamında), sosyo-kültürel kriz etmeni veya unsurudur. Sosyal ve ekonomik değişim sonucunda meydana gelir değer yapılarındaki değişim. Kişilerin şeylere veya kişilerin birbirine verdikleri değerlerle ilgilidir. Bir dönemdeki değerlerle bir başka dönemdeki değerler arasındaki farklar, nesnel değerler (başkalarının verilen veya toplumda edinilen) ile öznel değerler (kendine biçilen) arasındaki farklar bu tip krizlerin belirmesinde etkili olur.

Şeylere verilen değerdeki değişmeye örnek olarak, modernleşme sonucunda maddiyata verilen değerin artması ve bunun kültürel kriz yaratıcı etkileri belirtilebilir. Bu konunun üzerinde çok durulmuştur. Kişilere verilen değerdeki değişmeye örnek olarak, geleneksel toplumda bazı kişilerin sahip olduğu değer azalması (statü düşüşü etkisi) veya geleneksel toplumdan modern topluma geçişte kişilerin görece değerlerinin değişmesi gösterilebilir.

5. Modernite krizinin bir yönü de *gelenekçi tepkiler*dir. Gelenekçi tepkiler moderniteyle uyumsuzluğun ya da modernitenin yarattığı gerilimlerin sonucudur. Son yıllarda gelişen ülkelerde gelenekçi politik tepkilerin gelişimi, sosyo-kültürel düzeyde modernite krizinin yarattığı gelenekçi kültürel reflekslerle de ilgilidir. Sosyo-ekonomik faktörlerle ilgili olduğu kadar...

Sosyo-kültürel düzeydeki krizin bir diğer örneği, *yabancılaşma krizidir*. Yabancılaşma krizi iki farklı düzeyde görülebilir. Birincisi bir toplumda yabancı kültürün aşırı düzeye varışının yarattığı yabancılaşma krizidir. İkincisi aynı toplumu içinde yer alan bazı kategorilerin topluma yabancılaşmaları ve toplumla bütünleşmemeleri ile ilgilidir.

6. *Kültürel bütünleşme ve marjinalleşme*²⁹

sosyal-ekonomik temelleri olan bir başka sosyo-kültürel kriz örneğidir. Gelişen ülkelerde kırdan kente göç ve bunun sonucunda oluşan gecekondu bölgelerinin kentsel yaşam tarzıyla uyum sağlaması ve kentle bütünleşmesi, yine gelişen ülkelerin kalabalık genç nüfusun sosyal ve ekonomik yaşama katılımı sosyokültürel bütünleşme krizi yaklaşımıyla incelenebilir.

Daha genel bir düzeyde, hem sosyo-kültürel hem de sosyo-ekonomik, sosyal ve sosyo-politik bir perspektifle, bazı özgül kategorilerin bütünleşmesi diye bir sorundan bahsedilebilir: Ekonomik bakımdan dışsal veya zayıf kategoriler, politik bakımdan dışsal kategoriler, azınlıklar, geri kalmış yöreler, vd. Bu türden bütünleşme problemleri hemen her zaman "latent" kriz öğeleridir ve tarihte bir çok kez görüldüğü gibi, büyük krizlere de neden olabilirler.

Maddi ve maddi-olmayan düzeylerde yoksunluk ve görece yoksunluk³⁰ (görece yoksunluk, başkalarına göre yoksunluk anlamına gelir) duygusu, sosyo-psikolojik ve kültürel düzeyle ilgili bir başka krizdir. Bütünleşmemiş, sosyo-ekonomik bakımdan olumsuz konumda veya gerilemiş, sosyo-kültürel bakımdan değer kaybına uğramış kategorilerde bu duygu güçlü olarak görülür. Hem bu kategorilerin krizine yol açar hem de bu dolayısıyla bütün toplumda kriz nedeni olabilir. Modernleşme sürecinde modern standartların bilinmesi, ama bu standartlara ulaşamaması, güçlü bir görece yoksunluk duygusu yaratır.

7. Kültürel bütünleşme sorunu, bir sosyal kategorinin global toplumla bütünleşmesi düzeyinde olduğu gibi, ulusal düzeyde kültürel homojenleşme (bir toplum içinde büyük kültürel farkların olmaması) ile de ilgilidir. Bu düzeyde bütünleşme eksikliği sosyo-kültürel kriz unsuru olduğu gibi, başka düzeylerde de kriz faktörüdür (politik kriz gibi).

Kültürel düzeyde krizle ilgili bir diğer kavram, manevi yoğunluktur. Durkheim kentsel sanayi toplumunda manevi yoğunluğun arttığını belirtir. Toplamların manevi yoğunluğunun bir bileşeni, toplum içindeki dayanışmadır. Dayanışmanın azalması kriz göstergesi olduğu gibi, kriz faktörüdür de.³¹

8. Hem sosyal organizasyon düzeyini hem de sosyo-kültürel düzeyi ilgilendiren bir kriz türü de, *sosyalleştirme süreçleri* ile ilgili krizdir. Bu kriz sosyalleştirici kurumlar (dın, okul, kitle iletişim araçları, toplumsal örgütlenmeler...) ile olduğu kadar, kişilerin toplumsal kategorilerin, grupların sosyalleşme yapıları ile de ilgilidir. Sosyalleştirici etkinin zayıflığı, çeliş-

kili sosyalleşme süreçleri ve bundan kaynaklanan değer karmaşası, bütünleşmeyi engelleyici sosyalleştirici etkiler veya tek yönlü boğucu sosyalleştirici etkiler kriz faktörü olabilir.

Sosyal Kategorilerin Krizleri

1. Sosyal krizle ilgili bölümde belirtildiği gibi, "sosyal"ın bir boyutu da sosyal bölünmeler ve sosyal kategoriler ya da sosyal sınıflardır. Sosyal bölünmeler Sosyal kategoriler veya sınıflar şeklinde ifade bulur; sosyo-ekonomik kategoriler, sosyo-kültürel kategoriler... Sosyal kategoriler politik düzeyde de etkin olabilirler ve bu etkinlik belli bir düzeyi aştı mı sosyo-politik güç³² haline gelirler. Ancak sosyal kategoriler bu eşiği aşmadan da siyasetle ilgilidirler (kendiliğinden veya aktif katılım yoluyla), ama bu durumda sosyo-politik güç değildirler.

Sosyal kategorilerin krizlerini önemli bir açıklayıcı faktör olarak kullanan bir çalışma, Poulantzas'ın çalışması iki savaş arası dönemde faşistleşme krizine ilişkindir.³³ Poulantzas faşistleşme krizini incelerken, egemen sınıfların krizini, küçük burjuvazinin krizini, işçi sınıfının krizini açıklayıcı değişken olarak kullanır.

Sosyal kategorilerin krizleri toplumdaki sosyal ve ekonomik değişmelerin veya politik konjonktürün etkisiyle oluşur. Bu kriz kendini ekonomik düzeyde gösterebilir: çoğu zaman bir sosyal kategorinin ekonomik bakımdan gerilemesi o kategorinin krizi anlamına gelir. Kültürel düzeyde gösterebilir: Örneğin değer sisteminin sarsılması. Politik düzeyde gösterebilir: Duruma göre, politik bakımdan aşırı hareketlilik göstermesi de politik bakımdan durgunlaşması ve etkin olamaması da kriz göstergesi olabilir.

Bir sosyal kategoriye kriz bakış açısıyla incelerken iki düzeyi birbirinden ayırmak gerekir: toplumdaki çeşitli krizlerin sosyal kategoriye nasıl etkilediği düzeyi ile çeşitli yönlerden gelen etkilerin sosyal kategorinin krizine dönüşmesi düzeyi.

2. Günümüz toplumlarının somut durumlarını dikkate alarak başlıca şu sosyal kategorilerin krizlerinin³⁴ ve krizden etkilenme biçimlerinin incelenmesi sözkonusu olabilir: Kırsal sınıflar krizi, kentsel marjinalite krizi, işçi sınıfı krizi, gençlik krizi, yeni orta sınıf krizi, geleneksel orta sınıf krizi, egemen kategorilerin krizi, devlet sınıfının krizi, devlet sınıfı içinde çeşitli kesimlerin krizleri (askeri sınıf krizi, siyasi sınıf krizi, bürokrasi krizi), dinsel kategoriler ve gruplar krizi, kenarlar krizi, merkez krizi... Bunlardan bazılarına değinmekle yetinilecektir.

Geleneksel kırsal yapıların çözülmesi, eski kırsal sınıfların dağılması, mülksüzleşme ve modernitenin etkisiyle geleneksel kırsal değer sistemlerinde sarsılma kırsal sınıflar krizinin bazı öğeleridir. Kente göçedenlerde yüksek işsizlik oranı ve bunların kentsel yaşam tarzıyla bütünleşmemesi kentsel marjinalite krizinin ana unsurlarıdır. Günümüzde gelişmiş toplumlarda işçi sınıfının oran olarak ve sosyal, politik bakımdan gerilemesi işçi sınıfının krizi olarak adlandırılabilir. Ücretlerde gerileme veya politik düzeyde işçi sınıfı partilerinin gerilemesi de işçi sınıfı krizi öğeleri olarak nitelenebilir.

Günümüzde gelişen ülkelerde ciddi bir gençlik krizinden söz edilmektedir. Hızlı nüfus artışı etkisiyle gençliğin çoğunluğu oluşturmaya, yüksek genç işsizliği oranı, değer bunalımının en fazla gençliği etkilemesi, gençlik tepkiciliği bu krizin öğeleri arasında sayılmaktadır. Geleneksel orta sınıf krizinin³⁵ bir yönü kapitalist ekonomik gelişme sonucu bu kategorinin mülksüzleşmesidir, bir diğer yönü içinde bulunduğu ekonomik krizin de etkisiyle bu kesimde tepkici eğilimlerin güçlenmesidir. Yeni orta sınıf³⁶ ücretli beyaz yakalıları kapsayan bir kategoridir. Günümüzde ücretli nüfus artmaktadır, ama ücretliler içinde işçilerin oranı azalırken beyaz yakalıların oranı artmaktadır. Yeni orta sınıfın krizinin bir yönü bununla ilgilidir. Geçmişte dar ve ayrıcalıklı bir kategorisi olan bu sınıfın genişlemesiyle, eski ayrıcalıklı konumunun sarsılması bu sınıfın krizinin önemli bir unsuru olarak addedilebilir.³⁷

*Egemen kategorilerin krizi*³⁸ ekonomik durumlarının sarsılması, toplum üzerindeki ideolojik hegemonyalarının zayıflaması, kendi aralarındaki çelişkilerin büyümesi veya toplumu yönetemez durumda olmalarıyla, vb. ilgilidir.

Politik Kriz

1. *Politik kriz* konusuna iki yaklaşımla değinerek başlayacağım. Lucian Pye altı siyasal gelişme krizi ayırdeder; kimlik, meşruluk, katılma, nüfuz, bölüşüm ve bütünleşme krizleri.³⁹ Binder, beş siyasal gelişme krizini inceler: bütünleşme krizi dışında yukarıda belirtilenler.⁴⁰ Bunların üçüne (kimlik, bölüşüm ve bütünleşme) daha önce değinildi.

Katılma krizi sosyo-politik düzeyde odaklaşan bir krizdir. Yeni sosyal güçlerin siyasal sürece katılma talebinde ifade bulur. Siyasal katılma olgusunun yanı sıra, sosyal yaşama katılma ile ilgili problemler de kriz nedeni olabilir.⁴¹

*Nüfuz krizi*⁴² yönetsel aygıtın (veya yönetici kategorinin) kapasiteleri ile ilgilidir. Esas olarak şu iki kademede incelenebilir: devletin kendi egemenliği altındaki alanlarda iktidar kapasitesi, daha dar anlamda belirli bölgelerde (özellikle merkezden uzak bölgelerde veya merkezle çelişkili azınlık bölgelerinde) iktidar kapasitesi. Nüfuz krizi ilerki satırlarda incelenecek olan yönetim krizinin bir yönü ile ilgilidir.

*Meşruiyet krizi*⁴³ ise varolan yönetime güvenin sarsılması ve giderek yönetme hakkının kabul edilmesi ile ilgilidir. Yukardaki satırlarda genel çizgileriyle anlatılan siyasal gelişme krizleri yaklaşımının yanı sıra, ikinci olarak, Nicos Poulantzas'ın kriz kavramına önemli bir yer vererek yaptığı politik analizlere değineceğim. "Faşizm ve Diktatörlük"⁴⁴de iki savaş arası dönemde İtalya ve Almanya'da faşizmin kuruluş süreci krizini inceler. "Diktatörlüklerin Krizi"⁴⁵nde Güney Avrupa'daki otoriter rejimlerin krize düşüş ve yıkılış sürecini inceler. "Devlet, İktidar ve Sosyalizm"⁴⁶ ise, çağdaş Batı kapitalizminde demokratik sistemin krizini inceler, bunun otoriter devletçilik diye adlandırdığı yeni bir politik yapı yarattığını belirtir. "Devletin Krizi"⁴⁷de aynı konuyu tartışır.

Görüldüğü gibi Poulantzas üç ayrı politik geçiş dönemi (bir politik yapıdan diğerine geçiş) krizlerini inceler: gecikmiş bir kapitalizmde demokrasiden faşizme geçiş krizi, nispeten geri bir kapitalizmde otoriter rejimden demokrasiye geçiş krizi ve modern kapitalizmde demokrasiden otoriter devletçiliğe yönelme krizi. Her bir krizin özgüllüklerini saptamaya çalıştığı gibi, bu krizleri analiz ederken hepsinde varolan bazı sabitler (kriz öğeleri veya tipleri) de saptar. Bir kaçını belirtelim: temsil krizi (bir sınıfla onu temsil eden partiler veya politik güçler arasındaki temsil bağının zayıflaması), ideolojik kriz(ler) (varolan ideolojik hegemonyanın zayıflaması ve/veya alternatif ideolojilerin çağın kapasitesinin zayıflaması), hegemonya krizi (iktidar bloku içindeki çelişmelerin şiddetlenmesi, iktidar bloku içinde egemen kategorinin değişimi, iktidar blokunun eskisi gibi topluma egemen olamaması), küçük burjuvazinin krizi (ekonomik ve ideolojik düzeylerde), siyasal partiler ve temsil mekanizmaları krizi (örneğin çağdaş kapitalizmde temsili kurumlar zayıflarken bürokrasinin güçlenmesi)....

2. Politik krizin kapsayıcı ve sistematik bir incelenmesi buradakinden çok daha uzun bir çalışma gerektirir. Burada politik krizin bazı çok önemli yönleri üzerinde durulacaktır: sosyo-politik kriz veya sosyo-politik mobilizasyon krizi, yönetim krizi, ideolojik kriz, devlet krizi, siyasal araç-güçler krizi.

Global politik kriz çeşitli düzeylerdeki politik krizlerin bileşimidir. Ancak her bir kriz aynı şiddette olmaz. Ayrıca global politik krizi başlatanın, gelişim süreci içinde belirleyenin hangi düzeylerdeki krizler olduğunun saptanması da gerekebilir. Ancak politik sürecin bir düzeyindeki kriz, diğer düzeyleri de etkiler. Dolayısıyla global bir politik kriz genellikle bütün düzeylerde birden görülür, ama bazıları başlatıcı bazıları izleyicidir ve ağırlıklar değişkendir.

3. Global politik krizleri de ilgili oldukları rejimler sistemler, süreçler ya da dönemler temelinde adlandırmak olanaklıdır. Tarihsel gelişim içinde önemli olmuş örnekleri⁴⁸ belirtelim: Fransa'da 1789 Devrimi krizi (devrime yol açan kriz ve devrim sonrası kriz) ve diğer "burjuva" veya "demokratik" denilen devrimler krizleri, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında çokuluslu monarşik imparatorlukların çöküş krizi (Avusturya-Macaristan, Osmanlı...), Üçüncü Dünya'da sömürgeleşme ve bağımlılaşma krizleri (Çin, Hint, Ortadoğu örnekleri), I. Dünya Savaşı'na yol açan büyük güçler arası bölüşüm krizi, 1917 Sovyet Devrimi krizi, iki savaş arası dönemde faşizme geçiş krizleri ve biraz daha farklı olan (daha geri ülkelerde) otoriter rejimlerin kurulmasıyla sonuçlanan krizler, 1945 sonrasında Üçüncü Dünya ülkelerinde devrimci krizler, yine aynı dönemde Üçüncü Dünya'ya askeri ya da tek parti rejimlerinin kurulmasıyla sonuçlanan krizler, Üçüncü Dünya'da sağ otoriter rejimlerin krizi, Üçüncü Dünya'da sosyalizan tek parti rejimlerinin krizi, Üçüncü Dünya'da dinsel rejimlere yönelme krizi, Üçüncü Dünya'da yukarıda belirtilen politik krizlerle eklemlenmiş global azgelişmişliğin gelişmesi krizi (bu krizi ekonomik ve sosyo-ekonomik düzeyde olduğu kadar, yukarıda belirtilen değişik formlarıyla politik düzeyde de tanımlamak gerekir). 1985 sonrası liberalleşmeyle sonuçlanan komünist sistemlerin krizi.

Ancak global politik krizler daha spesifik düzeyde de saptanabilir ve incelenebilir. Bazı anlamlı örnekler verelim: Fransa'da IV. Cumhuriyet'in krizi, Türkiye'de 1950'lerdeki çift parti sisteminin krizi, İtalya'daki kronik politik kriz, Mısır'da Nasır rejiminin kurulmasıyla sonuçlanan kriz, son 5-10 yıldır Cezayir'de yaşanan kriz...

Özetlersek, bir sosyal sistemin (ve ona özgü politik yapının) krizi, bir siyasal rejimin krizi, bir politika tipinin krizi şeklinde bir ayırıma gidilebilir. Bu kriz bir başka sistem, rejim veya politika tipine geçişle sonuçlanabilir, ya da eskisinin yeniden-yapılanmasıyla. Ayrıca uzun vadeli ve kısa vadeli krizler şeklinde bir ayırıma gidilebilir. Kısa vadeli kriz çoğu zaman

uzun vadeli bir krizin (bir sistemin, bir rejimin, bir politika tipinin krizi) bir kaç yıllık (veya daha kısa) bir zaman aralığında kendini şiddetli bir şekilde göstermesidir.

4. Sosyo-politik mobilizasyon krizi

a) Politik krizin bir tipi veya bir yönlü sosyo-politik mobilizasyon krizidir.⁴⁹ Durağan bir politik ortamdan siyasal katılım ve hareketliliğin arttığı mobilize bir ortama geçilmesi, genellikle politik kriz göstergesi veya ögesidir. Bu mobilizasyon, sınırlı bir düzeyde kalabilir, bu durumda politik sistemin eski dengesi temelden bozulmaz. Veya bir mobilizasyon yüksek bir düzeye varır ve politik sistemden anı bir değişime yol açar. Ya da uzun süreye yayılmış bir mobilizasyon yine uzun sürede politik sistemde tedrici bir dönüşüme yol açar. Başka alternatifler de düşünülebilir.

b) Sosyo-politik mobilizasyon bütün toplum, ulus düzeyinde saptanabileceği gibi, belirli sosyal ve sosyo-politik kategoriler düzeyinde de saptanabilir. Sosyo-politik mobilizasyon bağlamlarında genellikle bazı sosyal kategorilerin katılım-etkinlik ve hareketlilik düzeyi artar. Bunlar sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel kategori olma düzeyinden sosyo-politik güç düzeyine yükselebilirler. Sosyo-politik güç⁵⁰ objektif bir sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel konumu olan bir kategorinin veya bu kategori içinde bir kesimin, politik planda birlikte hareket etme eğiliminin artması (özellikle aynı sosyal kategorinin politik alanda benzer tercihler yapma eğiliminin artması, kategorinin büyük ölçüde benimsediği bir toplum projesi veya programının oluşması) ve politik planda pasif bir tutumdan aktif bir tutuma geçmesi (kendi talepleri ve programları doğrultusunda hareketliliği, etkin olması...) sonucunda oluşur.

Bazı sosyal kategoriler uzun dönemde sosyo-politik güçtür. Örneğin iktidar üzerinde etkili ve örgütlü bir işveren grubunun olduğu bir toplumda, burjuvazi devamlı bir sosyo-politik güçtür. Veya örgütlü ve politik tercihi belli bir işçi sınıfı da sosyo-politik güçtür veya bu düzeye yaklaşmıştır. Bir de sosyo-politik mobilizasyon sürecinde sosyo-politik güç haline gelenleri vardır. Örneğin Fransız Devrimi sırasında kentsel küçük burjuvazinin, Sovyet Devrimi sırasında askerlerin, Meksika Devrimi sırasında köylülerin, İran Devrimi sırasında dinsel kategorilerin sosyo-politik güce dönüşmesi gerçekleşmiştir. Ama, bu dönüşüm her zaman devamlı olmamaktadır. Yani sözkonusu sosyal kategori sosyo-politik güç olmaktan çıkmaktadır, ama etkileri tümüyle silinmemektedir.

Devrim niteliğinde olmayan sosyal ve siyasal hareketlerde veya bir tarihsel dönemde (üstükapalı) bir şekilde, bir sosyal kategorinin sosyo-politik güce dönüşmesi sözkonusu olabilmektedir. Askeri müdahaleler bağlamında subay sınıfının, 68 olayları döneminde öğrenci gençliğin, bazı ülkelerde "latent" bir şekilde geleneksel küçük burjuvazinin sosyo-politik güce dönüşmesi sözkonusu olmuştur. Bazı ülkelerde subay sınıfı devamlı bir sosyo-politik güç haline dönüşmüş sayılabilir. Örneğin bazı Latin Amerika Ülkelerinde.

Sosyo-politik mobilizasyon politika sahnesinde yeni sosyal kategorilerin etkin olması, yani sosyo-politik güce dönüşmesi ile ilgilidir, çoğu zaman bundan kaynaklanır veya böyle bir sonuç verir. Çoğu sosyo-politik mobilizasyon süreci, sosyo-politik güce dönüşmüş bir sosyal kategorinin damgasını taşır. Verilen örneklerde bu özellik görülmektedir. Bir politik sistemin denge halinde, belirli bazı kategoriler politik bakımdan etkili ve etkindir. Denge bozulması yeni sosyo-politik güçlere önem kazandırır ve bazı hallerde bunların sosyo-politik mobilizasyonu gerçekleşir. Devrimsel süreçlerde genellikle alt sınıflar sosyo-politik güce dönüşür. Üçüncü Dünya ülkelerinde sömürgeleşme ve ardından dekolonizasyon süreçlerinde, geleneksel egemen güçlerin yanı sıra, bazı yeni sosyo-politik güçler önem kazanır: bürokrasi, askeri sınıf, bazı aydın kategoriler.⁵¹ 15-16. yüzyıllardan itibaren Batı'da kapitalistleşme süreci burjuvazinin sosyo-politik güce dönüşmesini sağlamıştır. Burjuva devrimleri bu gelişmenin ürünüdür.

Sosyo-politik mobilizasyon süreçleri yeni sosyo-politik güçlerin katılımının yanı sıra, eski güçlerin yeni gelişmelere ve güçlere karşı tepkilerini de ifade edebilir.

c) Sosyo-politik mobilizasyon süreçleri politik kriter temelinde nasıl tasnif edebiliriz? Bir tür sınıfsal veya sınıfsal-ideolojik sosyo-politik mobilizasyondur. Belirli bir sosyal kategoriye dayanan, onun sosyo-politik güç haline dönüşmesini ifade eden mobilizasyon, sınıfsal sosyo-politik mobilizasyondur. Bir sınıfın bir ideoloji temelinde mobilizasyonu ise, sınıfsal ideolojik mobilizasyondur. Sadece ideolojik mobilizasyon ise, sadece şu ya da bu sınıfın değil, bir ideoloji temelinde "halk"ın (farklı sınıflardan oluşan halkın bir bölümünün) sosyo-politik mobilizasyonudur. 20. yüzyılda sık kullanılan ideolojik kriter, sağ-sol karşıtlığıdır. Sağ ve sol içinde de kategoriler ayırdedilmektedir. Genel bir ayırım ılımlı- radikal ayırımdır. Ayrıca solda sosyalist, komünist, ilerici, anti-klerikal, sağda liberal, muhafazakâr, dinci, faşist ve otoriter şeklinde

ayırımlara gidilebilir. Belirtilen her bir ideoloji temelinde sosyo-politik mobilizasyonlar söz konusu olabilir.

Bir başka sosyo-politik mobilizasyon tipi birincil bölünmeler temelindeki mobilizasyonlardır.⁵² 19. yüzyıldan beri politikada sınıfsal ve ideolojik faktörler ağır basmaktadır, ama birincil bölünmeler de silinmedi. Üstelik 20. yüzyılın sonlarında bu türden sosyo-politik mobilizasyonlarda azalma değil, artış eğilimi gözlemlenmektedir. Ulusal, etnik, dinsel, mezhepsel, kabilevi bölünmeler temelinde mobilizasyonlar böyledir. Bu tür mobilizasyonlar özellikle Üçüncü Dünya'da görülmektedir.

Salt siyasal bölünmeler de (sınıfsal ve ideolojik temelleri nisbeten zayıf olan) sosyo-politik mobilizasyon unsuru olabilir. Örneğin Türkiye'de 1946-1960 döneminde iki kutuplu parti politikası buna örnektir.⁵³ Aralarında ideolojik ve sınıfsal farklar önemli olmayan ve birincil bölünmelerle de çakışmayan siyasal ve partisel bölünmeler de, demek ki sosyo-politik mobilizasyon nederi olabilir.

d) Sosyo-politik mobilizasyon bir çok şekilde kendini gösterebilir;⁵⁴

- siyasal yaşamda radikalleşme (merkezin değil uçların güçlenmesi) ideolojikleşme;
- siyasal yaşamda kutuplaşma (birbiriyle uzlaşmaz karşıt siyasal kutupların oluşumu);
- siyasal katılımı artış (yeni kategorilerin, güçlerin katılımı, bazan katılım kanallarında tıkanmalar veya bozukluklar);
- kitle örgütlenmeleri ve kitle hareketlerinde artış (katılımdaki artışın bir yönü);
- çoğu kez politik alanda çatışma eğiliminin artması (ki politik kutuplaşmanın sonucudur çoğu zaman), bazan iç savaş şeklinde bir çatışmanın baş göstermesi;
- yeni sosyo-politik güçlerin etkisinin artmasının da etkisiyle egemen blokun veya devletin toplum üzerindeki kontrol ve nüfusunun azalması, yeni sosyo-politik güçlerle ilgili yeni iktidar odaklarının belirmesi;

- sosyo-politik mobilizasyon meşruiyet bunalımına dönüşebilir (yeni güçlerin eski rejimin meşruiyetini sorgulaması);

- sosyo-politik mobilizasyon sosyal sistem, politik rejim ve politika tipinde değişmelerle sonuçlanabilir.

Sosyo-politik mobilizasyon etmenleri ve diğer krizlerle bağlantıları konunun bir başka yönüdür ve karmaşık bir analiz gerektirir.

5. Yönetim krizi

a) Politik krizin bir başka tipi yönetim krizidir. Yönetim krizi, yönetici sınıf veya kategorinin kapasitelerinde düşüş şeklinde kendini gösterir.⁵⁵ Sosyo-politik mobilizasyon krizinde olduğu gibi, yönetim ve rejim değişikliği ile sonuçlanabilir.

Yönetim krizi başlıca karar alma sürecinde bozukluk ve tıkanmalar; sorunlara çözüm bulmada tıkanmalar (ki böyle bir tıkanma yönetiminin farklı çıkar ve görüşleri uzlaştırma kapasitesi eksikliğinin sonucu olabilir); çözümlerin uygulanmasında tıkanmalar, yönetsel-uygulayıcı mekanizmaların iyi çalışmaması; yönetilenlerin yönetime itaatinin sağlanması (ki bu durum, ideolojik hegemonyanın zayıflamasıyla ilgilidir çoğu zaman) şeklinde tezahür eder. Her bir kapasite eksikliği diğeriyle de bağlantılıdır genellikle.

b) Yönetim krizinin siyaset-dışı ve siyasetçi-içi etmenleri vardır. Ekonomik, sosyal ve kültürel faktörleri kapsayan siyaset-dışı etmenleri bir yana bırakırsak, siyaset-içi etmenler arasında başlıca şunlar belirtilebilir: egemen bloktaki bölünmeler, yönetsel aygıtı (merkez, ara-güçler, uygulayıcı aygıt) çelişkiler ve sorunlar, yönetilenlerin tepkileri ve sosyo-politik mobilizasyonu, politik güçler ve aralarındaki mücadeleler.

c) Yönetim krizi topluma çeşitli şekillerde yansır. Başlıcaları olarak şunları belirtebiliriz: iktidar boşluğu (devletin toplum üzerindeki kontrolünü yitirmesi), politik istikrarsızlık, meşruiyet bunalımı (yönetimin meşruiyetinin aşınması), normal koşullarda yönetimin olanaksızlaşması.... Yönetim krizinin çözüm süreci bir çok kez baskıya başvurulmasını gerektirir. Yönetim krizi normal formlarda çözülebileceği gibi, varolan sistem içinde normal-dışı yönetim metodlarına başvurulması yoluyla veya varolan sistemin çökmesiyle sonuçlanabilir.⁵⁶

6. Diğer politik krizler

Burada en önemli üç tanesine değinilecektir: ideolojik kriz, devlet krizi, siyasal ara-güçler krizi.

a) *İdeolojik kriz*⁵⁷ toplumdaki egemen ideolojinin açıklama kapasitesinde düşüş (olaylar, durumlar artık o ideolojinin sunduğu modellere göre açıklanmaz, açık-

lamalara güven azalır), kimlik ve çevresinde dayanışma oluşturma kapasitesinde (Touraine'e göre ideolojinin iki işlevi)⁵⁸ düşüş şeklinde görülür. Kısacası toplum üzerinde egemen ideolojinin hegemonyasında zayıflama sözkonusudur. Egemen ideolojinin yerini yeni bir egemen ideoloji alabileceği gibi, ideolojik boşluk da oluşabilir. Ayrıca ideolojiler arası mücadelenin normal-dışı bir düzeye varması ve çatışmaya dönüşmesi de ideolojik kriz göstergesidir.⁵⁹

Global bir ideolojik kriz olabileceği gibi, sadece bir düzeyde ideolojik kriz sözkonusu olabilir. Örneğin ekonomik ideolojinin krizi. Prekapitalist bir yapıdan kapitalist bir yapıya geçişte maddiyata verilen önemin artması ve bunun değer bunalımı yaratması bir kriz örneğidir.

b) *Devlet krizi*⁶⁰ devletin iç işleyişinde ve devletin toplumla olan ilişkilerinde görülür. Birinci yönüyle, karar merkezinde problemler, kurumsal bozulma ve kurumlar arası çelişkiler, devlet personelinin durumunda bozulma ve belirsizlikler (bürokrasinin krizi).... devlet krizi göstergeleridir. İkinci yönüyle, devletin toluğa yönelik işlevlerinin yerine getirmemesi, toplum üzerinde nüfuzunun zayıflaması (nüfuz krizi ve iktidar boşluğu), toplumda devlete itaatın zayıflaması devlet krizi göstergeleridir.

c) *Siyasal ara-güçler*⁶¹ yönetsel merkez ve onun emrindeki uygulayıcı aygıtla toplum arasında bağları kuran mekanizmalardır.

Siyasal ara-güçlerde kriz veya kriz ögeleri çeşitli şekillerde görülebilir, en önemlilerden bazılarını belirtelim:

- yönetimle bağları sağlayacak ara-güçlerin gelişmemişliği,
- bunların sosyo-politik mobilizasyona kanal oluşturmaması, mobilizasyonun bunların dışına taşması,
- temsil krizi (parti, baskı grubu gibi ara-güçlerin kitlelerini temsil edemiyor hale gelmesi, aralarındaki bağın zayıflaması),
- siyasi ara-güçlerin yönetimle, halkla veya her ikisiyle iletişim mekanizmalarının tıkanmış olması,
- yerellik krizi (yerel ara-güçlerin zayıflığı veya yerellik vurgusunda normalin üstünde bir artış),
- lider krizi (kitleyle iletişim kurabilen siyasal elitlerin yokluğu gibi problemler),
- siyasal devrişme krizi (siyasal devrişme mekanizmalarında bozukluklar, siyasal elitlerin yeterince

nitelikli olmamaları veya kitleyi temsil kapasitelerinin zayıflığı),

- özellikle geçiş dönemlerine özgü tampon mekanizmaların zayıflaması veya iyi işlememesi, işlevlerini yerine getirememeleri (clientelism, makina politikası...) ⁶²

Dipnotlar

¹ "Latent" in sözcük anlamı, gizli kalan, belirsizdir. "Latent kriz" kavramı, toplumda, dar anlamda kriz (kriz devresi) olsun olmasın kriz ögelerini ve bu ögelerin oluşturduğu bütünü ifade eder. Kronik kriz kavramından da farklıdır.

² Doğal kriz ve bunun toplumsal etkileri konusunda bak. Communications, no.25, Paris 1976, (Kriz üzerine özel sayı)

³ Ekonomik krizle ilgili geniş bir literatür vardır. Temel referanslarımı belirtiyorum. *Samir Amin: Le Développement Inégal*, Paris 1973; *Amin, Faure, Hussein, Massiah: La Crise de l'Imperialisme*, Paris 1974; *Amin, Arrighi, Frank, Wallerstein: La Crise. Quelle crise? Dynamique de la crise mondiale* Paris 1974; *Pierre Salama: Le Procès du Sous-Développement*, Paris 1972; *Maspero; Nail Satligan, Sungur Savran (der): Dünya kapitalizminin bunalımı*, İstanbul 1988

⁴ Lumpen-gelişme kavramı Andre Gunder-Frank tarafından kullanılır: *Lumpen-bourgeoisie et lumpen-development*, Paris 1971.

⁵ Sosyo-ekonomik kriz ögelerine ilişkin şu kaynaklarda genel düzeyde bilgiler bulunabilir. *Samir Amin: Le Développement Inégal*, Paris 1973; *Guy Caire: Economie et politique sociales*, Paris 1990; *Malek, Tri, Khoi, Rosier: Cles pour une nouvelle strategie du development*, Paris 1984; *Patrick de Laubier: La Politique Sociale dans les societes industrielles*, Ed. Economica 1984.

⁶ Bölüşüm krizi konusunda bak. *Joseph LaPalombara: Distribution. A Crisis of Resource Management*, in Leonard Binder, vd: *Crises and Sequences in Political Development*, Princeton-N. Jersey 1971.

⁷ Gelişmiş ve azgelişmiş toplumlarda mutlak ve göreceli yoksullaşma konusunda bak. *Pierre Salama: Le Procès du Sous-Développement*, Paris 1972. Bu yapıtta sermaye birikimi konusu gelir dağılımı ve yoğunlaşması (dolayısıyla göreceli yoksullaşma etkisi) ile ilişkisi açısından incelendiği gibi, iştiham açısından da incelenmektedir. Dolayısıyla işsizlik krizi konusunda da bu kitaba başvurulabilir.

⁸ Azgelişmiş ülkelerde ekonomik marjinalleşme ve marjinalize yığınlar kavramı konusunda bak. *Samir Amin: Le Développement Inégal*, özellikle 4. ve 5. bölümler. *Mahmoud Hussein (L'Egypte, Paris 1975)* azgelişmiş ülkelerde proleter değil, ama proleterize veya yarı-proleter kırsal ve kentsel kitlenin kalabalıklığını vurgular. Türkiye'de kentleşme ve kentsel marjinalleşme konusunda bir çok çalışma vardır.

⁹ Göç konusunda çok sayıda çalışma arasında, yurtdışına göç konusundaki şu yapıtı belirtiyorum. *Bernara*

Granotier: Les Travailleurs Immigres en France, Paris 1973.

¹⁰ Kırsal yapılar ve kriz ekonomik ve sosyolojik boyutlarıyla bir çok çalışmaya konu olmuştur. Bir kaçını belirtiyorum. *Samir Amin*: Le Development Inegal, 4. ve 5. bölümler; *Nicos Mouzelis*: "Greek and Bulgarian Peasants: Aspects of Their Socio-political Situation during the interwar period", Comparative Studies in Society and History, c.18, no.1, Ocak 1976; *Theodor Shanin*'in derlemesi: Peasants and Peasant Societies, Penguin Books 1979; *John Duncan Powell*: Peasant Society and Clientelist Politics, American Political Science Review, 64: 411-25, June 1970, *Michel Gutelman*: Reforme et mystification agraires en Amerique Latine, Paris 1971. Türkiye'de kırsal yapılar ve kırsal dönüşümüne ilişkin de birçok yapıt vardır.

¹¹ Yunanistan ve Türkiye'da küçük mülkiyetin çözülmesi ve korunması dileması konusunda şu iki makale belirtilebilir (her iki makale çözücü etkilerin yanı sıra, koruyucu etkilerin gücünü önemser). *Nicos Mouzelis*: Capitalism and Postwar Dictatorship in Greece, in New Left Review, no.96, 1976; *Çağlar Keyder*: The Political Economy of Turkish Democracy, in New Left Review, no.115, 1979.

¹² Demografik krizle ilgili bazı temel tezlerin özet bir anlatımını için bak. *Ahmet Taner Kışlalı*: Siyaset Bilimi, Ankara 1990.

¹³ Sosyal güvelik krizi konusunda şu yapıtlara başvurulabilir. Gelişmiş ülkelerle ilgili olarak, *Patrick de Laubier*: age; *Guy Caire*: age; az gelişmiş ülkelerle ilgili olarak *Malek Khoi, Tri, Rosier*: age. (bak dipnot 5).

¹⁴ Az gelişmiş ülkelerde sosyo-ekonomik sorunlar ve krizler konusunda (dipnot 3-13)'de belirtilen eserler dışında, şu yapıtlara başvurulabilir. *Jahine Bremond, Guet, Merle, Salort*: Dossiers de Sciences Economiques et Sociales, t.2, Paris, 1983; *L'Etat du Tiers-Monde*, derleme, Paris 1989.

¹⁵ Bu dönemle ilgili yapıtlar arasında *Korkut Boratav* ve *Çağlar Keyder*'inkileri belirtiyorum. *Korkut Boratav*: Türkiye İktisat Tarihi 1980-1985, İstanbul 1980; *Korkut Boratav*: Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1974; *Çağlar Keyder*: agm.

¹⁶ 1960'lardan beri Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, ekonomik model ve politika krizleri konusunda şu yapıtlar belirtilebilir. *Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk*: Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, İstanbul 1984; *İlhan Tekeli* (ed): Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara 1984; *Bilsay Kuruç* (ed): Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Ankara 1985; *Asay Savaş Akat*: Alternatif Büyüme Stratejisi, İstanbul 1988; *Yakup Kepenek*: Türkiye Ekonomisi, Ankara 1983; *Gülten Kargın*: Türkiye'nin Dışa Açık Ekonomik Büyümesi, İstanbul 1985; *Korkut Boratav*: Türkiye'de Popülizm, 1962-1976 dönemi Yapıt, no.46, 1983; *Mustafa Sönmez*: Türkiye Ekonomisinde Bunalım, İstanbul 1980; *Çağlar Keyder*: agm. (dipnot 11)

¹⁷ Sosyal alanın analizi ve sosyal kriz konusunda şu temel yapıtlara başvurulabilir. *Guy Rocher*: L'Organisation Sociale, Paris 1968; ve *Le Changement Social*, Paris 1968 *Roger-Gerard Schwartzberg*: Sociologie Politique, Paris 1974; *Cot-Mounier*: Sociologie Politique, Paris 1974; *Communications*, no.25, Paris 1976

¹⁸ Karl Deutsç'un iletişim analizi konusunda bak. *RG Schwartzberg*: age, s.155-172.

¹⁹ Sistem analizinin özet bir anlatımı için bak. *RG Schwartzberg*: age, s.97-154.

²⁰ Sosyal organizasyon birimlerinin en önemlilerinden olan aile konusunda bak. *Türköz Erder* (ed): Türkiye'de Ailenin Değişimi, Ankara 1984. Bu konuda *Çiğdem Kağrıçıbaşı*'nın çalışmaları da belirtilebilir.

²¹ Sosyal değişim ve etkileri (özellikle siyasal düzeydeki etkileri) konusunda şu yapıtlara başvurulabilir. *Guy Rocher*: Le Changement Social; *Jason Finkle, Richard Gable*: Political Development and Social Change, New York 1971; *Ergun Özbudun*: Sosyal Değişim ve Siyasal Kanılma, Ankara 1975.

²² Bu ikinci anlamda bir tanım için bak. *Le Thanh Khoi, Cles...*, s.30.

²³ Sosyo-kültürel düzeyin analizi ve bu düzeyde kriz konusunda bak. *JP Cot, JP Mounier*: Pour une sociologie politique; *Guy Rocher*: L'Action Sociale, Paris 1968; *Bertrand Badie*: Le Developpement Politique, Paris 1978; *Leonard Binder*, vd.: Crises and Sequences in Political Development, Princeton 1971; *Communications*, no.25, Paris 1976

²⁴ Değer krizi konusunda yukarıda belirtilen kitaplara başvurulabilir.

²⁵ Özel olarak kimlik krizini konu alan bir makale *Lucian Pye*'inkidir (Identity and the Political Culture, in Binder, age). Gelişmekte olan ülkelerde Batılılaşma süreçleri ve bu süreçler içinde ortaya çıkan kimlik krizleri bir çok incelemeye konu olmuştur. Türkiye ve Arap dünyası ile ilgili kimi çalışmalar gibi.

^{26, 27, 28} Bu konularda özellikle *Leonard Binder*'in derlemesine başvurulabilir (Crises and Sequences...). Statü düşüşü konusunda bu derleme içinde yer alan *Myron Weiner*'in makalesine bakılabilir (s. 169-70).

²⁹ Bütünleşme krizi konusunda bak. *Bertrand Badie*: Le Developpement Politique, s.41-45; *Leonard Binder*, vd.: age, s.46-47; *A. Taner Kışlalı*: Siyaset bilimi, s.43-45 (özellikle geçeköndü problemi konusunda).

³⁰ Göreli yoksunluk kavramı konusunda bak. *Myron Weiner*, in Binder: age, s.168.

³¹ Durheim'in manevi yoğunluk kavramı konusunda bak. *Guy Rocher*: Le Changement Social.

³² Sosyal güç kavramı konusunda bak: *Nicos Poulantzas* (Pouvoir politique et classes sociales, Paris 1968) ve *Nilüfer Göle* (De l'Etat Developpementiste à l'Autonomisation des Forces Sociales dans de nouveaux pays industriels, Cahiers du GETC, no.1, 1984-85).

³³ *Nicos Poulantzas*: Fascisme et distature, Paris 1974.

³⁴ Sosyal kategoriler ve sınıflara ilişkin çeşitli tasnif denemeleri vardır. Burada verilen liste sosyo-ekonomik kriterlerin yanı sıra, sosyo-politik ve sosyo-kültürel kriterleri de kullanmaktadır. Ama kapsayıcı bir tasnif değildir.

^{35, 36} Geleneksel ve yeni orta sınıf kavramları için bak. *Nicos Poulantzas*: Les classes sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui, Paris 1974. Geleneksel küçük burjuvazinin ra-

dikal sağa taban oluşturmada konusunda bak. Ahmet Yüce-
kök'ün çalışmaları: Siyasetin Toplumsal Tabanı, Ankara
1987.

³⁷ Yeni orta sınıfın krizi konusunda bak. *Nicos Poulantzas*: *Etat, pouvoir et socialisme*, Paris 1978, özellikle s.234-5. Türkiye'de devlet memuru sınıfı ve krizi konusunda *Metin Heper*, *Cemil Oktay* ve *Ömer Bozkurt*'ün çalışmaları-
na başvurulabilir.

³⁸ Bu konuda Poulantzas'ın çeşitli eserlerine başvurulabilir: *Fascisme et dictature*; *La Crise des dictatures* (Paris 1975); *Etat, pouvoir et socialisme*.

³⁹ Zikreden *Bertrand Badie*: age, s.41-45.

⁴⁰ *Binder*, vd.: age.

⁴¹ Katılma krizi konusunda bak. *Myron Weiner*: *Political Participation. Crisis of the Political Process*, in *Binder*, vd.: age.

⁴² Nüfuz krizi konusunda bak. *Joseph LaPalombara*: *Penetration. A Crisis of Government Capacity*, in *Binder*, vd.: age.

⁴³ Meşruiyet krizi konusunda bak. *Lucian Pye*: *The Legitimacy Crisis. Poulantzas da meşruiyet krizi kavramını çeşitli kriz konjonktürlerini incelerken kullanır.*

⁴⁴ *Poulantzas*: *Fascisme et dictature*.

⁴⁵ *Poulantzas*: *La Crise des dictatures*.

⁴⁶ *Poulantzas*: *Etat, pouvoir et socialisme*.

⁴⁷ *Nicos Poulantzas*, vd. (kollektif eser): *La crise de l'Etat*, Paris 1976.

⁴⁸ Sosyal tarih konusunda oldukça kapsayıcı bir kaynak: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul 1988-90.

⁴⁹ Sosyo-politik mobilizasyon ve mobilize politika konusunda geniş bir literatür vardır. *Poulantzas*'ın belirtilen yapıtları dışında şu kaynaklara başvurulabilir. *Ernesto Laclau*: *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra 1977; *Samuel Huntington*, *Carl Friedrich* (ed): *Authoritarian Politics in Modern Society*, New York 1970 (özellikle Huntington, Linz ve Janos'un yazıları); *Nilüfer Göle*: agm; *Birikim* dergisinde özellikle Türkiye'deki sosyo-politik mobilizasyon üzerine bazı yazılar (1976-80 dönemi); *Barrington Moore Jr.*: *Diktatörlüğün ve demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Ankara 1989; *Theda Skocpol*: *Etats et revolutions sociales*, France, Russie, Chine, Paris 1979.

⁵⁰ Sosyal bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun sosyal güç veya sosyo-politik güce dönüşümü *Poulantzas*'ın belirtilen yapıtlarındaki analizlerinde işlenmiştir. Bu konuda Göle'nin belirtilen makalesine de başvurulabilir. Sosyo-politik güç kavramı ile kendisi için sınıf (kendi kenidne sınıf değil) kavramı arasında yakınlık yapılabılır.

⁵¹ Bu konuda bak. *Samir Amin*: *Le Development Inegal*, son bölüm. Ayrıca bak. *A. Taner Kışlalı*: *Siyasal Sistemler*, Ankara 1991 (Azgelişmiş ülke sistemleri üzerine bölüm) ve *Siyaset Bilimi*, Ankara 1990 (Toplumsal sınıflar bölümü).

⁵² *James Coleman* birincil bölümlerle modernleşmenin getirdiği gerilimlerin çıkışması durumunda çatışma

potansiyelinin arttığını ileri sürer, bak. *The Development Syndrome: Differentiation, Equality, Capacity*, in *Binder*: age, s.88.

⁵³ *Dankwart Rustow* bu dönemin bir özelliğinin "moe-
tius tipi" bir politik bölünme olduğunu belirtir: "The Development of Parties in Turkey" in *J. LaPalombara and M. Weiner* (ed) - *Political Parties and Political Development*, Princeton 1969.

⁵⁴ Bu konularda Türkçe ve yabancı dillerdeki siyaset bilimi, siyaset sosyolojisi temel kitaplarına bakılabilir. Sosyo-politik mobilizasyonla ilgili olarak dipnot 49'daki yapıtlara başvurulabilir. Parti sistemlerinde kutuplaşma, radikalleşme eğilimleri konusunda bak. *Giovanni Sartori*: *Parties and Party Systems*, New York 1976, özellikle s.125-128-179; *Ergun Özbudun*: *Siyasal Partiler*, Ankara 1979.

⁵⁵ *Binder* ve diğerlerinin kollektif yapıtlarında (*Crises and Sequences...*, özellikle s.73-99), siyaset gelişme üç değişkenle tanımlanır: eşitlik, farklılaşma, kapasite. *Lucian Pye* ve *Sydney Verba* siyaset sistemin kapasitesinin şu alanlarda araştırılmasını önerirler: kamu işlerinin yönetimi, çatışmaların çözümü, halk taleplerinin tatmini (*Political Culture and Political Development*, Princeton 1965, s.13). *Almond-Powell* ise siyaset sistemin dört kapasitesinden söz ederler: çıkartım, düzenleme, dağıtım, yanıtama (*Comparative Politics*, 1966, s.140). Gerek *Pye-Verba* gerekse *Almond-Powell*'in konuyla ilgili tezleri *Schwartzner*'in daha önce zikredilen eserine dayanılarak aktarılmıştır (s.230-2).

⁵⁶ *Poulantzas* kapitalist sistemde demokrasiyi olağan, faşizm, bonapartizm ve askeri diktatörlüğü olağandışı rejim (*regime d'exception*) olarak tanımlıyor. Bu konuda bak. *Fascisme et dictature*.

⁵⁷ Egemen ideolojinin krizi konusunda yine *Poulantzas*'ın belirtilen yapıtlarına başvurulabilir.

⁵⁸ Zikreden *Guy Rocher*: *Le Changement Social*.

⁵⁹ Siyaset biliminde ideolojik politika ve pragmatik politika ayrımı yapılır. Politikanın ideolojikleşmesi genellikle kutuplaşmaya yol açan bir etmen, bu nedenle kriz unsuru olarak değerlendirilir. Bak. *Schwartzner*, s.478-9, 499-503.

⁶⁰ Devlet krizi konusunda özellikle bak. *Poulantzas*: *La Crise de l'Etat*; *Etat, Pouvoir et Socialisme*.

⁶¹ Başlıca siyaset ara-güçler siyaset partiler, baskı grupları, yerel yönetimler ve güçler, kitle iletişim araçları, elitlerdir. Bu kriz öğeleri konusunda özellikle *Poulantzas*'ın "Etat, pouvoir et socialisme" yapıtlarındaki otoriter devletçilik analizine başvurulabilir.

⁶² *Clientelism*, makina politikası gibi konularda oldukça kapsayıcı bir derleme *Eisenstadt ve Lemarchand*'nın editörlüğünü yaptıkları yapıttır: *Political Clientelism, Patronage and Development*, Beverly Hills-Londra 1981.

Ekonomik Kriz: Bir Vülgarizasyon

Gündüz Fındıkçioğlu

A. KRİZİN ANALİZİ

Asyaya krizinin ve Rusya'daki son çöküşün analizi iktisatçılar için ilginç bir alan yarattı. Tıpkı 1992-93 Avrupa Para Sistemi krizlerinin yeni literatürlere yol açması gibi, son kriz de ödemeler dengesi krizleri, cari açığın sürdürülebilirliği, milli paralara spekülasyon saldırılarının mekanizması türünden uluslararası parasal makroekonomi sahasına giren ve bu sahadaki eski tartışmalarla da bağlantılı yeni araştırmalara neden olmaya başladı. Son krizin diğerlerinden farkı ideolojik temaların da devreye girmesiyle neo-liberal iktisadi stratejinin eleştirilmesine yönelik çıkışların saygıdeğer akademik çevrelerden de gelmeye başlaması oldu. En bilinen örnek MIT'den Paul Krugman'ın sermaye hareketlerine, geçici olmak kaydıyla, yeniden kontroller getirilmesinin en uygun çözüm olduğu iddiasıdır. Krugman Japonya'nın bir likidite tuzağına düştüğü fikrini ortaya atarak Keynesyen iktisadın tekrar uygulama alanı bulmasının mümkün olduğunu da söylemiş oldu.¹ [Krugman'ın likidite tuzağını konvansiyonel bir modern makroekonomik çerçevede ortaya koyduğu kapsamlı çalışması: "It's Baaack! Japan's Slump and the Return of the Liquidity Trap", MIT, mimeo, Ekim 1998] 1990'ların başında eski Doğu bloku ülkelerinin kapitalizme geçiş döneminde "liberalin liberali" olan Harvard'dan Jeffrey Sachs'ın da Asya krizinden sonra IMF konusunda sert eleştirilerde bulunmaya başladığını görüyoruz. Bundan sonra neoklasik iktisada yoğun eleştiriler gelmese de, neoklasisizmin neoliberalizmle özdeşleşmesine karşı olan "revizyonist neoklasiklerin" (Yellen, Stiglitz, Blinder gibi) camiada ağır basmasına tanık olabiliriz. İktisadi neoliberalizm üzerindeki Washington konsensüsü bizzat Washington'da sarsılarak yerini daha nüanslı bir pozisyona bırakabilir.²

Krizi açıklamaya çalışırken oldukça geniş bir spektruma yayılan fikirlerden yararlanmaya çalışıyorum. Sadece uluslararası makroiktisat literatürüne değil, uzun dalgalar yaklaşımına ve "yapısal" açıklama

denemelerine de belli bir ağırlık veriyorum. Dünyadaki krizin niteliğiyle derinliği, yaygınlığı ve süresi arasında kuşkusuz bir bağlantı bulunuyor. Bu yüzden kısaca Asya'da başlayan krizin başlangıç semptomlarına bakıp nedenleriyle ilgili farklı açıklamalara değinebiliriz. Bir görüşe göre, kriz tamamen finans piyasaları kaynaklı olup, söz konusu ülkelerdeki banka sisteminin frajilitesi ve şeffaf olmaması iyice oynak hale gelen finansal hareketlerin bu ülkelere hızlı çıkış şeklinde kendisini göstermesine neden oldu. Bu görüş finansal piyasaların aşırı oynaklığını, finansal paniklerin ve bu piyasalardaki "sürü davranışının" kural haline gelmeye başlamasını, finans piyasalarında beklentilere dayalı ve fondamantallerden bir şekilde bağımsız dengelerin oluşmasını krizin nedeni olarak görmektedir. Teknik deyimlerle, beklentilere dayalı denge kavramı non-lineariteyle iç içe gitmekte ve mukayeseli statik açıdan önemli sonuçları olan birden fazla genel denge (multiple equilibria) nosyonuna götürmektedir.³ Bu durumda "iyi" ya da "kötü" dengelemin seçilmesi fondamantallere değil oyuncuların beklentilerine bağlıdır ve hangi dengeye ulaşacağı belli olmadığı için mukayeseli statik (kısmi denge) mantığı kaybolmaktadır. Vülgarizasyonun sınırlarını biraz fazla zorlayarak söylersek, örneğin, "faizleri indirirseniz yatırımlar artar" şeklindeki *ceteris paribus* önermesi yerini "X1 dengesinde bu böyle olur, ama X2 dengesinde de böyle olmaz" şeklinde bir belirsizliğe bırakmaktadır. Bilinen ekonomik politikalarla gösterileceği düşünülen tepkilerin gösterilmeme olasılığının olması bu politikalarla sonuç alınacağına dair güveni de sarsmakta ve genel belirsizliği daha da artırmaktadır. Bu durumda fondamantallerin rolünün azalması ekonomik politikaların rolünü de belirsiz hale getirdiği için dengeyi tek başına beklentiler belirlemeye başlıyor. Böylece bu görüşe göre kendi kendini doğrulayan beklentiler (self-fulfilling expectations) mekanizması en büyük açıklayıcı durumuna gelmektedir. Alternatif görüş ise beklentilerin değişmesinin arkasında fondamantallerin yattığını, dolayısıyla beklentilerin krizin nedeni değil olsa olsa yayılma mekanizmasını açıklayan bir faktör olduğunu ifade ediyor.

Gerçekten de, krizin kendisini ilk olarak gösterdi-

ği Asya ülkelerinde ekonomik temellerle açıklanabilecek noktalar var: örneğin, bu ülkelerde 1997 yazı itibarıyla, hatta 1996 itibarıyla, geniş cari açıklar görülüyor. (1) Japonya'nın durgunluğu (2) Amerikan dolarının yükselmesi (3) Sektörel şoklar (mesela, semikondüktör talebinin azalması) ve dış ticaret hadlerinin bu ülkelerin aleyhine dönmesi geniş cari açıklar ve döviz kurunun yanlış bandda olmasının üzerine gelince krizin çıkması değil, çıkmaması şaşırtıcı. Dış borçların sürdürülebilirliği açısından da bu ülkelerde sorunlar vardı. Kriz öncesi (a) yatırımlar dış ticareti etkilemeyen ve döviz kazandırmayan mallara (non-traded goods) yapıldığı (b) ICOR -incremental capital/output ratio- yüksek olduğu için hem yanlış yatırım tercihlerinden, hem de düşük yatırım verimliliğinden bahsedebiliriz. (a) şıkkının içinde herkesin bildiği aşırı gayrimenkul yatırımları ve menkul kıymetlerde şişme yaratan yatırımlar da var. Bir yazar bu durumu Torstein Veblen'den mülhem "conspicuous consumption" kavramından esinlenerek "conspicuous investment" olarak nitelendiriyor. Borçlanmanın reel yükü de bu ülkelerde artmaktaydı. Ayrıca, inanılmaz şekilde rezerv artışlarının olduğu Asya ülkelerinde - mesela, Filipinler'de 1990-96 arası döviz rezervleri % 985 oranında artış göstermiş- bu paranın sterilize edilemediği de iddia ediliyor. Buna mukabil, direkt yabancı sermaye yatırımları düşük seviyede gerçekleşmiş. Direkt sermaye yatırımları sadece Endonezya, Malezya ve Filipinler'de yüksek seyretmiş. Ancak, direkt yabancı sermaye yatırımlar 1995 yılında ilk iki ülkede yarı yarıya azalmış. Dış borç kriterlerine baktarsak bu ülkelerde 1996 sonunda Dış yükümlülükler/Dış Varlıklar oranı > 1 ve Kısa Vadeli Dış Yükümlülükler/ Uzun Vadeli Dış Yükümlülükler oranı > 1 . Ayrıca, Kısa Vadeli Dış Yükümlülükler/Döviz Rezervleri oranı da > 1 . (Bank of International Settlements, BIS verileri) Bunlar doğruysa kriz Asya'ya "geliyorum" diyerek gelmiş ve kriz önemli ölçüde ülkelerin fondamantallerine bağlanabilir. Elbette, kriz bir kere başladıktan sonra finansal piyasalarda panik ve beklentilerin değişmesi krizin yayılmasını (contagion) sağlıyor. Yine de, bu görüşe yakın olursak diğer ülkelerde fondamantallar iyiyken sadece finansal piyasalardaki panikle gelen bir krizin çok derin olmayacağını düşünmek mümkün. Çabuk toparlanmayı önleyen en önemli faktör Japonya'nın durumu oluyor. Ayrıca, fondamantallerin bozulmaya 1996 yılında başladığı doğruysa krizin nasıl olup da önceden görülemediği sorusu da akla gelebilir. Bazı açıklamalar şöyle sıralanabilir: (1) Uzun süren hızlı ekonomik büyüme bir aşırı güven hissine neden oldu ve riskler gözardı edildi. Kredi riskini değerlendiren kurumlar

bu ülkelere aşırı yüksek notlar verdiler. (2) Meksika 1994-95 deneyi bazı ülkelerin batmaya bırakılmayacak kadar önemli olduğu mesajını vermişti. Özellikle, Endonezya, Kore ve Tayland'ın "kurtarılacağı" (bail-out) beklentisi güçlüydü. (3) Bu ülkelerdeki banka ve aracı kurumlara verilen devlet garantisi yabancılar tarafından bir sigorta olarak görüldü. Devlet garantisinin bir anlamının olmadığı anlaşılınca çıkışlar başladı. [Giancarlo Corsetti, Paolo Pesenti & Nouriel Roubini, "What Caused the Asian Currency and Financial Crisis?", Mart 1998, mimeo, sırasıyla Yale, Princeton ve New York üniversiteleri] Bölge temelinde baktarsak, Asya Krizi'nin nedeni hızlı büyüme, yatırım ve risk alma, döviz kurunu sabit tutma ve kontrolsüz mali piyasalar garanti verme öğelerinden oluşan bir stratejinin söz konusu ülkeler açısından tutarsız oluşunda yatıyor. Bu son ifade Robert Brenner'in ve bu noktadan itibaren Brenner'den epeyce yararlanıyorum. (Bunun bir vülgarizasyon yazısı olduğunu tekrar belirtmeli miyim?) Ancak, bu ülkelerde gerçekleştirilmiş olan ekonomik büyümenin "suni" olduğu görüşüne de kaymamak lazım. Tobin, mesela, hem büyümenin reel olduğunu, hem de bu ülkelerin sermaye hareketlerine fazla açık olmalarının sorunun özünde yattığını savunarak Tobin vergisini 1971'de önermiş olmasının o zaman için bile doğru olduğunu ifade ediyor. Sermaye piyasalarında dönen miktarın o zaman günde 70 milyar dolar olduğunu, bugün ise bu miktarın 1500 milyar dolara çıktığını düşününce Tobin vergisi önerisinin yeniden ilgi çekmiş olması şaşırtıcı değil. [James Tobin, "Lutter contre cette idée que le marché fera tout bien, en toutes circonstances", Le Monde, 17 Kasım 1998]

Alternatif olarak, biraz daha kurumsal ve tarihi bir çerçeveye bakabiliriz. 1985 Plaza Anlaşması sonrasında Yen hızla değer kazandı. Doların değerinin düştüğü ve Yen'in değerlendirildiği bu ortamda Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri daha önce Japon üreticilerinin elinde olan pazarlara girmeye başladılar. İlginç bir şekilde, bu ülkelerin ihracata dayalı büyümelerinin finansmanında da Japonya etkili oldu. Japon çokuluslu şirketleri üretim maliyelerinin -çoğunlukla düşük ücretler sayesinde- yüksek olmadığı bu ülkelere direkt yatırımlarda bulundular. Dolara bağlı kurlar doların değerinin düştüğü dönemde bu işlemi daha da karlı hale getirdi çünkü bu ülkelerin paraları Yene karşı % 40 değer kaybetmişti. Sınırsız sermaye kaynaklarının varolmaya devam edecek gibi görüldüğü bu on yıllık dönemde Güneydoğu Asya ülkeleri hem Asya pazarlarına, hem de ABD pazarına ihracat yapmaya başladılar. Bir yönüyle "conspicuous invest-

ment" niteliği taşıyan yatırımlar esas olarak pazar şartlarının değişmesi durumunda absorbe edilmesi imkansız bir imalat sanayii kapasitesi de yarattı. Yenin düşmesiyle durum hızla değişmeye başladı. İç piyasaya yönelik büyümeyen ve bu tutumla beraber giden gelir politikaları uygulayan bu ülkelerin kapasitelerini içe dönük çalışmalarına da imkan kalmamıştı çünkü yerlilerin alım gücü yoktu. Bu noktada dış pazarlarda rekabetle karşılaşan ve rekabet edebilirliklerinin azalmakta olduğuna kanaat getiren Asya ülkeleri verimliliği artırarak yeniden rekabet gücünü canlandıracaklarını düşünerek yatırımları daha da çoğalttılar. Böylece aşırı kapasite ve aşırı üretim daha da büyüdü.

Daha radikal bir alternatif görüş Asya'nın bir *septom* olduğu ve krizin *yapısal* olduğu şeklinde. Bu görüş son derece radikal çünkü krizi ne bazı ülkelerdeki makroekonomik fondamantallere, ne banka sisteminin zayıflığına, ne de finansal paniklere ve beklentilere dayandırıyor. Daha az ilgi çeken, finansal piyasaların ve globalizasyonun çerçevesinin yeniden dizayn edilmesi önerilerinin karşısında pratik iktisadi politika önerisi üretmeyeceği düşünülen, ama daha uzun vadeli bir projeksiyon sunabilen bu radikal pozisyonu şöyle ifade etmek mümkün olabilir:

Asya krizi ve sonrası sadece bir *septomdur* çünkü:

- Önde gelen kapitalist ülkelerde -ABD hariç-

ortalama işsizlik 1929 Depresyonu sonrasındaki kaddır. 1996 yılında 11 EU ülkesindeki ortalama işsizlik oranı % 11,3 iken, 1930-38 arası önde gelen 16 sanayileşmiş ülkenin işsizlik ortalaması % 10,3 idi. ABD dahil 28 OECD ülkesinde 1996 yılı ortalama işsizliği % 7,3 olmuştu.

• Bu tabloya aykırı olan tek ileri ülke ABD oldu. İşsizlik % 4,3'e düşerken enflasyon da 1960 ortalarının seviyesinde seyrediyor. Ancak, kar oranlarının artması ve ABD imalat sanayisinin canlanması diğer endüstri devi ülkelerin zararına gerçekleşti. Bu tablonun ortaya çıkmasında 1985 Plaza Anlaşması'ndan sonra Doların hızla değer yitirmesinin de büyük payı vardı. Buna rağmen ABD büyümesi çok da etkileyici olmadı çünkü verimlilik artışı "boom" döneminde bile çok düşük oldu. 1973-96 arası ABD ekonomisinde çalışılan saat başına GSYH büyümesi % 0,9 olurken, 1990'larda bu oran daha da düşerek 1990-96 arası % 0,7'ye indi. 1973-96 verimlilik artışı 1873-1973 arası yüzyılın ortalamasının yarısı bile değil. Tablo 1'de bu döneme ilişkin bazı göstergeler sunuyoruz.

• Tablo 1'le bağlantılı olarak ABD'de reel ücretlerin de, net karlılığın da gerilediğini görüyoruz. 1890-1973 arasında imalat sanayiinde saat başına çıplak reel ücretin yıllık ortalama olarak % 1,2'den daha az artmış olduğu herhangi bir on yıl bulunmadığı gibi, bu dönemin ortalaması da yıllık bazda % 2 olmuştur.

Tablo 1. İmalat Sanayii

	Kar Oranı*		Büyüme		Sermaye Stoku*		Verimlilik*		Ücretler	
	1950-70	1970-93	50-70	73-93	50-70	73-93	50-73	73-93	50-73	73-93
ABD	24.3	14.5	4.3	1.9	3.8	2.2	3.0	2.4	2.6	0.5
Almanya	23.1	10.9	5.1	0.9	5.7	0.9	4.8	1.7	5.7	2.4
Japonya	40.4	20.4	14.1	5.0	14.5	5.0	10.2	5.1	6.1	2.7
G-7	26.2	15.7	5.5	2.1			3.9	3.1		

* Net kar oranı, Net sermaye stoku, İşgücü verimliliği, Çıplak reel ücretler: artış oranları

Tablo 2. Tüm Özel Sektör

	Kar Oranı*		Büyüme		Sermaye Stoku*		Verimlilik*		Ücretler	
	1950-70	1970-93	50-70	73-93	50-70	73-93	50-73	73-93	50-73	73-93
ABD	12.9	9.9	4.2	2.6	3.8	3.0	2.7	1.1	2.7	0.2
Almanya	23.2	13.8	4.5	2.2	6.0	2.6	4.6	2.2	5.7	1.9
Japonya	21.6	17.2	9.1	4.1			5.6	3.1	6.3	2.7
G-7	17.6	13.3	4.5	2.2			3.6	1.3		

* Net kar oranı, Net sermaye stoku, İşgücü verimliliği, Çıplak reel ücretler: artış oranları

Tablo 3.

	İşsizlik Oranları	
	1950-73	73-93
ABD	4.2	6.7
Almanya	2.3	5.7
Japonya	1.6	2.1
G-7	3.1	6.2

Oysa ki, 1997 yılının reel ücretleri 1965 yılı seviyesindedir ve 1977-96 arası yılda % 0,8 oranında (toplam % 14) azalmıştır. (73-93 dönemindeki 0.2'lik artışın kökeni 73-77 arasındır.) (Grafik 1)

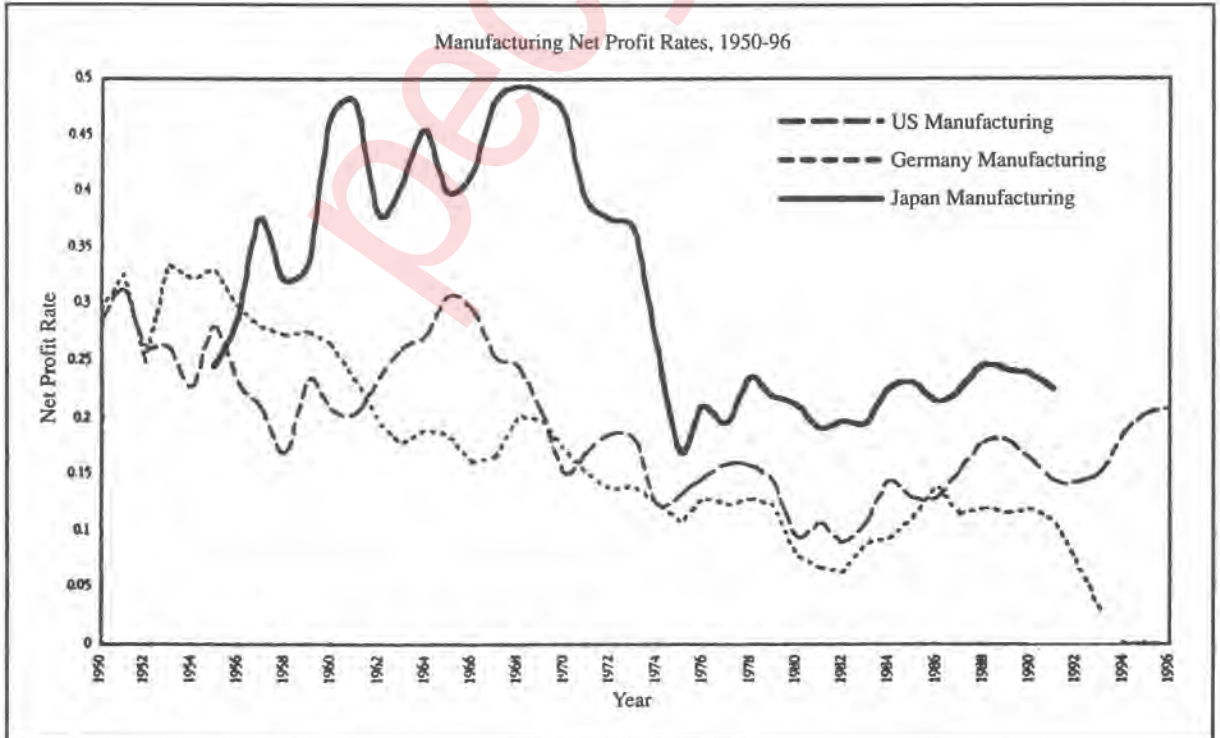
• Kar oranlarındaki azalmayı Grafik 2'den izleyebiliriz. 1970-90 arası G-7 ülkelerinin imalat sanayilerinde kar oranları 1950-70 arasına göre % 40 daha düşük oldu. 1990 yılının kar oranı 1965 yılına göre % 45 daha düşüktü. Bu kadar uzun süren bir kar oranı düşüşü -ufak yükselişler dışında bir türlü gerçek bir toparlanmanın olmaması- görülmemiş bir ekonomik olaydır. Meksika ve Asya krizlerine kadar neredeyse dikkat çekmeyen bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gelen heyecanlı dönemde (euphoria) gözlerden iyice kaçtı.

• Sonuç olarak 1973-96 arası gelişmiş kapitalist ülkelerde büyüme, yatırım, işgücü verimliliği, reel ücretler 1950-1973 arası değerlerinin 1/3'ü ile 1/2'si arasında gerçekleşirken işsizlik neredeyse 2 katına çıktı. (Tablo 3)

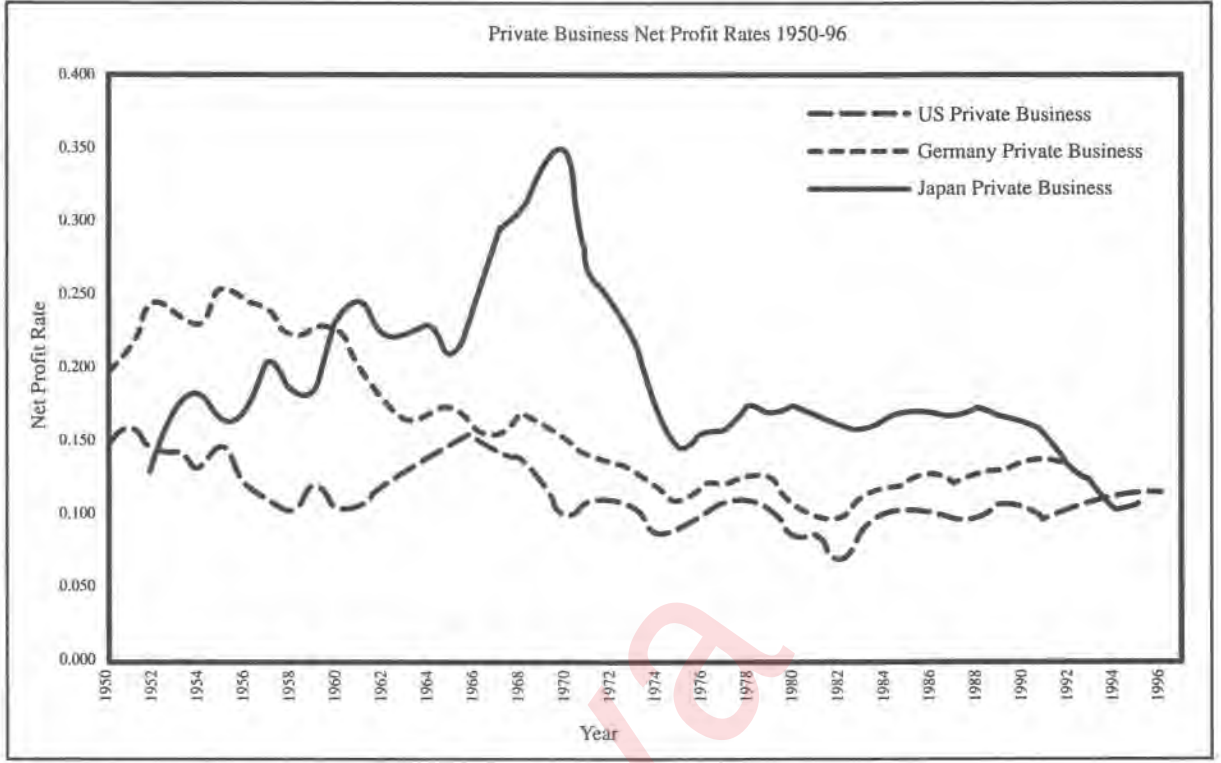
Tablolar ve grafikler: Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, 1998, *New Left Review*, 229.

Yapısal kriz yaklaşımına göre hal böyleyken herhangi bir anda kriz çıkması kaçınılmaz olmasa da, "normal" oluyor. Aşırı-üretim (over-production) buhranlarına sürüklenen bu yapıda kar oranlarının düşmesinin nedeni reel ücret artışları da değildir, çünkü ücretler de düşüyor. Bu yaklaşım krizi global kapitalizme *içkin* olan bir eşitsiz gelişmenin sonucu olarak realizasyon problemiyle açıklıyor.⁴ Teknolojik ilerlemenin II. Dünya Savaşı sonrası savaş sırasında yaratılan kapasite nedeniyle çok hızlı gerçekleştiği, bu yüzden "toplam faktör produktivitesi" diye de anılan "Solow residual" parametresinin 1950-70 arası yüksek olduğu ve 1970 sonrası "normal trendine" geri döndüğü iddiası bir arz-yanlı uzun dönem kriz açıklaması olarak ileri sürülüyor. (Bu argümanın, Brenner' göre, *locus classicus* için: William Baumol (1986), "Productivity Growth, Convergence and Welfare: What

Grafik 1

Grafik 2

"Tablolar ve grafikler: Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, 1988, *New left Review*, 229."

the Long-Run Data Show", *American Economic Review* 76/3, 1072-1085. (Bu makaleyi biliyordum ama *locus classicus* olduğunu farketmemiştim.) 1970'lerdeki "Rasyonel Beklentiler İhtilalinden" çıkan en önemli iş çevrimi (business cycle) ekolü olan *reel iş çevrimleri* (real business cycles) mektebi teknolojik şokların yüksek amplitütte çevrimler yaratacağını göstermeye çalışıyor.} Tam tersine, teknolojik gelişmenin sürekli olduğu, süresiz olanınsa imalat sanayiinde aşırı kapasite ve aşırı üretim-azalan kar-düşen yatırımlar-toplam talep eksikliğinden dolayı azalan teknolojik gelişmeyi kullanabilme yeteneği olduğu iddia edilebilir. (Mesela, Zvi Griliches (1994), "Productivity, R&D, and the Data Constraint", *American Economic Review* 84/1, 1-23) Bu yaklaşım piyasanın bizzat rekabetçi niteliğinin yarattığı dinamizme tüm firmaların, sektörlerin ve ülkelerin aynı anda ayak uyduramamasından doğan eşitsiz gelişmenin modern kapitalizmde içsel (built-in) bir kriz mekanizmasının nedeni olduğunu savunmaktadır. Robert Brenner bu tezi "malign invisible hand" (*habis görünmeyen el* de-sek ?) ifadesiyle netleştiriyor.

Yapısal kriz yaklaşımı doğruysa iyimser olmak zorlaşıyor. Ayrıca, bu durumda Türkiye ne yaparsa yapsın krizden kötü etkilenecektir. Bu "kötü etkilen-

me" ifadesini ayrıca parçalayabiliriz: kötü etkiden en kötü etkilenenlerin çalışanlar olacağı açık olmalı. Elbette, ne kadar kötü etkileneceği bir ölçüde -ama sadece bir ölçüde- söz konusu ülkeye kalıyor. Alternatif olarak, krizde krize giren ülkelerin fondamantalleri ve onları bozan politikaların uzun süre izlenmiş olması etkili olmuşsa, o zaman tek tek ülkelerin durumunun kendi kaderlerini belirleyeceğini söyleyebiliriz. Örneğin, Türkiye'de atılacak çok kararlı adımlar ve bu adımları atacak çok güçlü bir iktidar odağı krizi şansa bile dönüştürebilir. Krizin yayılma mekanizmasını açıklayan ana faktörlerden biri finansal panik olsa da nedeni bu değildir ve reel ekonomiye sirayet etme derinliği de bunu gösteriyor. Krizi uzun dönemli bir perspektife yerleştirirsek yapısal bir nitelik gösterdiği tesbitine yakınlık duyabiliriz.⁵ Bu yapısal faktörün bir inişe götürdüğü dönemlerde *krizin nerede çıkacağı*nı belirleyense spesifik ülkelerin fondamantalleri olmaktadır. Daha sonra *krizin yayılmasını* sağlayan mekanizma finansal piyasalar ve döviz kuru ayarlamaları (rekabetçi devalüasyonlar) oluyor.

Derin neden yapısal, konjonktür nedeni ülke fondamantalleri, yayılma mekanizması finansal diye-biliriz.

B. KRİZDEN ÇIKIŞ PERSPEKTİFİ

Krizden çıkış şansını doğru değerlendirmek için ekonomik performansına bakmamız gereken ülkelerin başında ABD geliyor. Çok yakın zamana kadar ABD'nin dikkat çekici başarıları "yeni bir paradigma", "yeni bir ekonomik dönem" gibi terimlerle kavramsallaştırılmaya çalışılıyordu. "Teknoloji devrimi" türünden elegan ve popüler yaklaşımların heyecan verici olmakla beraber ve 1975-96 arası bilgisayar sektörü yılda ortalama % 30 gibi inanılmaz bir oranda büyümüş olduğu halde, sonuçta bilgisayar sektörünün net sermaye stokundaki oranı sadece % 2. Verimliliğin ve ücretlerin düşük olduğu bir ekonomik canlanmada bu kadar heyecan verici olan neydi? İki nokta var: (1) Diğer gelişmiş ülkelere ve özellikle Japonya'nın içinde bulunduğu sekiz yıldan beri süren durğunluğa oranla Amerika'nın performansı gerçekten de olağanüstü gözükabilir. (2) Sermaye piyasasının spektaküler canlılığı ABD büyümesinin motoru oldu. Wall Street 1987 çöküşünden 1989 yılının ikinci yarısında tamamen kurtuldu. 1989-1997 arası sermaye piyasasının değeri 3 kat arttı. Sonuçta Nisan 1996-Nisan 1998 arası artış % 60 oldu. 1991-1996 arası amerikalıların net finansal varlıkları 5,5 trilyon dolar arttı. *Bu miktar amerikalıların son 25 yıldaki net tasarruflarına eşit oluyor.* Wall Street'teki bu canlılık (bull market) o derece yüksek boyutta gerçekleşti ki hemen herkes hisse senetlerindeki artışın reel ekonomide bir karşılığı olması gerektiğini düşünmek durumunda kaldı. (Bazı iktisatçılar şüpheci davrandılar. Tanınmış bir örnek: Lawrence Summers (1986), "Does the Market Rationally Reflect Fundamental Values?", *Journal of Finance* 41, 591-600). Oysa, hisse senedi piyasasının canlılığı reel ekonominin de aynı şekilde canlandığını göstermez; olsa olsa brüt bir göstergedir. 1998 ilkbaharında Wall Street hisseleri ve hisse senedi getirileri 1871-1992 dönemi ortalamasının yaklaşık 2 misline çıkmış olup tüm zamanların en yüksek noktasındaydı. Nobel ödüllü James Tobin'in "q" oranı -firmanın hisse senedi piyasasındaki değeri/net varlıkları (yerine konabilirlik maliyetine göre hesaplanan net varlıklar)- uzun dönem ortalamasının 2 misline, on yıl önceki değerinin de 3 misline çıkmıştı. Muhtemelen, ABD sermaye piyasası aşırı derecede şişmişti ve zaten bunun bir "balon" olup olmadığı da tartışılıyordu. Buna rağmen ABD'nin son yıllardaki performansı önemlidir. Ancak, 1990-96 arası canlanma döneminde bile yıllık ortalama GSYH büyümesi % 2 oldu. Yani, bu büyüme de geçmiş yıllarla karşılaştırılınca durgunluktan çıkış dönemi büyümesi olarak çok zayıf kalıyor. Esas canlanma 1996 ve 1997'de oldu fakat muhtemelen bu çıkış 1999'da

yerini sert bir inişe bırakacak. Çıkışta verimlilik artışı ve yeni teknoloji (komputer ihtilali vb) çok önemli rol oynamadıysa düşük işsizlik ve buna rağmen ücret cephesinden enflasyona -hep beklenmiş olan- itmenin gelmemesi, yani şartlar müsait görünmekle beraber "cost-push" enflasyonun ortaya çıkmaması nasıl açıklanacak? Tek açıklama iç talebin büyümenin motoru olmadığı ve ücretlerin, düşük işsizlik oranına rağmen, bir baskı unsuru olmadığı şeklinde olabilir. Brenner'in esas olarak savunduğu tezlerden birisi de bu görüş

1999'da ABD ekonomisinde bir durgunluk yaşanacağı kesin görünmektedir. Muhtemelen iki ana senaryo mevcut ve ikisi de ABD ile ilgili. Optimist senaryoya göre, ABD ekonomisi 1996 sonu -1997 sonunda olduğu gibi hızlı büyümeye girer ve dünyanın geri kalanının ihracatı için pazar oluşturur. Bu ya içerde Keynesyen tipte bir büyümeyle olur, ya da ihracata dayalı gerçekleşir. Bu sonuncu durumda ABD'nin gelişmiş ülkelere olan ihracatıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ABD'ye olan ihracatı farklı ürünlerde gerçekleşerek bir *tamamlayıcılık* ilişkisi içinde olmalıdır. Pesimist senaryoya göre, ya ABD büyüyemez ya da büyümek için diğer gelişmiş ülkelerle rekabet içinde *ikame* edilebilir mallarda bir *ihracat savaşını* başlatmış olur. İhracatı absorbe edecek performansta ülke kalmadığı için ihracat savaşına bir *sıfır toplam oyuna* dönüşme riskini taşımaktadır. Bu noktada limit olarak tekrar global korumacılıktan bahsedilmeye başlanabilir. Geçici sermaye kontrollerinden bahsedilmesini bile istemeyenlerin korkusu da bu olabilir, çünkü bir kere geçici denerek sermaye kontrollerine izin verilirse açılan kapıdan herkesin girmesini önleyecek bir güç varolmayabilir. Bu görüşe yakınlık duyduğumu ifade etmeliyim: kriz öncesinde sermaye kontrolü getirmek yararlı olabilirdi. Sermaye zaten kaçtığı için ex post kontrol getirmenin fazla anlam taşıyacağını sanıyam. Krizden çıkış için bu ülkeler kaynağa ihtiyaç duyacaklar ve kapitalizmi veri olarak düşünersek, sermaye kontrolünü krizden çıkarmak için bir önlem olarak değil, tekrar benzeri finansal piyasa kaynaklı yayılmaları önlemek için uzun dönemli bir strateji olarak düşünmek lazım. Bu noktada karşımıza enternasyonal kapitalizm ve ulus devlet sorunu, MAI vs çıkıyor. Bu yazıyı aşan bir sorun olmakla beraber dikkati Dani Rodrik'in global kapitalizmin imkansızlığı üzerine söylediklerine çekmek istiyorum. Rodrik'e göre global kapitalizm imkansızdır çünkü global bir devlet gerektirir. Oysa ki kapitalizm ulus-devletle varolmuştur ve kapitalizme en uygun siyasi çerçeve hala ulus-devlettir. Sorun ulus-devletlerin hangi düzenlemeyle birarada bulunacağı ve ticaret

yapacağı noktasında düğümlenmektedir, ulus-üstü devletin yaratılması ya da bu yaratılmadan mümkün olabilecek tam bir globalleşmeden boşu boşuna bahsedip durmakta değil. Benim kanım da ulus-devletin yok olmasının söz konusu olmadığı şeklinde olduğu için Rodrik'in söyledikleri özellikle ilgimi çekti. [Dani Rodrik (1998), "Rethinking the World Economy", mimeo, Harvard University]

Yapısal analizi bu şekilde neticelendirebiliriz. Daha pratik olarak yapılacaklar bellidir: muhtemelen IMF fonları artırılacak ve/veya gelişmekte olan ülkelerin IMF garantisiyle borçlanmaları sağlanmaya çalışılacak, faizler düşürülecek, Brezilya'ya önemli bir kaynak aktarılacak ve uluslararası sermaye hareketlerinin nasıl kontrol edileceği konusunda çok sayıda toplantı yapılacaktır. Kriz Latin Amerika'nın eşliğinde durdurulursa 1999'da büyüme dünya çapında ciddi ölçülerde daralacak, ama korkulan çöküş olmayacaktır. Ancak, kısa vadede daha da büyük çöküşlere izin verilmeyeceğini ummak durumundayız. Özellikle Brezilya'nın -dolayısıyla Latin Amerika'nın- kurtarılması için gereken herşey yapılacaktır. Daha sonrasında "yapısal" faktörler belirlenecek. Uzun dalgalar yaklaşımına inanacak olursak, 1950-73 benzeri gerçek bir "boom" ancak 2003-2005 civarında başlayacak ve yirmi yıl kadar sürecek.

Rusya'daki krizin niteliğiye oldukça farklı görünüyor. Rusya Rubleyi enflasyondan daha az değer kaybedecek şekilde Dolarla bağlamıştı (crawling peg). Bu politikaya sıkı para politikasını da ekleyerek enflasyonu düşürmeyi de başarmıştı. Bu arada GSYH'nin % 8'i oranında bir kamu kesimi borçlanma gereği oluştu ve vergi gelirleri düştü. Rusya'nın kısa dönemli iç borçları da 40 milyar dolar seviyesindeydi. Bu seviyede bir iç borçla faizleri yükseltmek kriz öncesi Rusya'da hemen başvurulacak bir çare olarak görülmedi. Rusya'nın cari hesabı GSYH'nin % 2'si oranında açık veriyordu. Bu açık küçük olmakla beraber dış borçlar GSYH'nin % 29'u oranındaydı ve dış borç faizlerinin ihracat gelirlerine oranı % 15 idi. Göstergeler alarm verilmesini gerektirecek kadar bozuk görünmemekle beraber hammadde ve petrol-doğal gaz fiyatlarının düşmesiyle ihracat gelirleri önemli bir düşüş yaşadı. Kısa dönemli iç ve dış borç ödemelerinin yapılabilmesi yabancı sermaye girişlerine bağlı hale geldi ve kısa dönemli borçlar + amortizasyon döviz rezervlerinin % 270'i oranına ulaştı. Yabancılar kendilerini forward'larla garanti altına almaya çalışmışken, bankacılık sistemi forward'ları karşılayamayacak duruma geldiğini açıkladı ve yabancılar zarar ederek de olsa çıkmaya başladılar.

Bu noktaya gelinirken kısa dönemli iç borçları yüksek olan devlet faizleri artırmakta geç kaldı ve artırdığında bundan beklenen sonuçları elde edemedi. 13 milyar dolara inmiş rezervlerle kuru tutmayı sürdürmenin imkansızlığı rezerv kaybederek anlaşılınca devalüasyon geldi. Para ikamesinin ancak bu noktada, yani 17 Ağustos'ta başlamış olması ilginçtir. Rus halkının para ikamesine geç kalkışması muhtemelen krizin Mayıs ayında açığa çıkmasını önledi. Rusya'nın sorunu aslında derin ama sorunun kendisini ortaya koyuşu kısa vadeli iç ve dış yükümlülüklerin yerine getirilememesi şeklinde oldu. Sonuç olarak, cari dengenin bozulmasına denk bir etki ortaya çıktı. Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda da cari dengenin bozulması söz konusu. Geçmişteki devalüasyonlar en çok kendilerini marka veya bir sepete bağlamış ülkelerde gerçekleşti. Bu ülkelerde bir "crawling peg" uygulamanın uzun süreli olamayacağı beklentisi yerleştiği için bir süre önce Rudi Dornbusch, para kurulunu da atlayarak, bir süre için bu ülkelerde markın para birimi olmasını bile önerdi. Son olarak bu ülkeler için tek bir *Euro Para Kurulu* öneriyor [Rudiger Dornbusch & Francesco Giavazzi, "Hard Currency and Sound Credit for Central Europe", mimeo, MIT, Mayıs 1998]. Bu ülkelerde adeta sürekli bir devalüasyon ihtimali zaten mevcuttur. [1996 yılına kadar olan verilerle yapılan bir araştırma reel kurun değer kazanması marjının hala bulunduğunu gösterse de, çoğu ülkede bu marj düşük görünüyor. 1996 verileri esasen eskimiş durumda ve son krizden sonra fazla bir marj kalmadığı düşünülebilir. [Kornelia Krajnyák & Jeromin Zettelmeyer (1998), "Competitiveness in Transition Economies: What Scope for Real Appreciation?", *IMF Staff Papers* 45/2, 309-362. Yazarlar reel ücretlerin değerlendirilmesi üzerinde duruyorlar, ancak bu saptamanın sonucunun kur ayarlaması ile birebir bağlantısı olduğunu da ifade ediyorlar.] Rusya'daki krizin, Alman ve İsviçre bankaları ilk anda sanılandan fazla bir risk taşıdıkları için, dünya ekonomisi açısından bir miktar önem taşıdığını, ama genel krizin dışında "özel" bir problem olduğunu düşünmek mümkün. Nitekim, bir IMF üst düzey yöneticisinin Ekim'in ilk haftasında "Dünya Rusya'nın ekonomik olarak Hollanda kadar ağırlığı olduğunu anladı. Dolayısıyla bir süre kaosa uyum sağlayacak." sözlerini söylediğini iddia eden Le Monde bundan sonra IMF'nin jeopolitik değerlendirmelere itibar etmeyerek Rusya'yı sadece ekonomik açıdan değerlendireceğini yazıyor. Maliye bakanı Zdanov da 11 Ekim pazar günü "Rusya'nın yeni yıldan önce IMF taleplerini karşılayacak bir plan hazırlayamayacağını ve Rusya'daki krizin çok kompleks olduğunu" söylemiş bulunuyor [Le

Monde, "Le Fonds monétaire international a adopté une attitude de fermeté faute d'obtenir un programme économique crédible", Babette Stern, 14 Ekim 1998].

Rusya krizi kendi dinamiğiyle ilerleyecek ve uzun sürecek gibi görünüyor. Rusya'nın gecikmiş maaş ödemeleri bile yeni kurdan 8,5 milyar dolar tutuyor [*Le Monde*, "Les communistes russes tentent d'exploiter le mécontentement populaire", François Bunnet, 8 Ekim 1998].

C. SONUÇ

1. Bu krizde şimdilik 1929 Krizine benzeyen tek ülke var: Japonya. Bu o kadar böyle ki *likidite tuzağı* fikri Japonya'la beraber tekrar dolaşıma giriyor ve yaygınlık kazanıyor. 1929'la benzerliği bundan ileri götürmek şimdilik anlamlı değil ve sol açısından "wishful thinking" anlamı taşıyor. Ayrıca, solun artık krizlerden otomatik olarak yarar sağlayacağı ve çalışanların yüzlerini sırf bu yüzden sola dönecekleri şeklindeki beklentiden tamamen arınması lazım. Siyasette otomatik mekanizmalar yoktur.

2. Kapitalizmin 1950-73 arası aşağı yukarı aynı şekilde tekrar etmesi zor görünmektedir. Ancak, irili ufaklı tüm krizleri global kapitalizmin sefaletine bağlamak bir açıklama değildir. Açıklama, krizlerin neden o anda o ülkede gerçekleştiği sorusuna *mikro* ve *nedensel* cevaplar verilmeye başlandığı andan itibaren açıklama niteliği taşır. Bu perspektiften bakınca, Brenner'in son yazısı (kitabı mı desek?) marksien veya yarı-marksist diyebileceğimiz bir çizginin ciddi bir başarısızdır.

3. Kriz, dar anlamıyla, atlatılacaktır. Uzun dönemli bir "boom" için şimdilik "mümkün, ama kolay değil" diyebiliriz. Her durumda, kapitalizmin krizlerle yıkılacağını düşünmüyorum. Ama, bu krizin semptomu olduğu aşırı üretim problemi klasik marksist dönemin bazı tezlerine tekrar bakmanın yararsız olmadığını hepimize bir kere daha göstermiş olmalı.⁵

Dipnotlar

¹ *The Wall Street Journal* Paul Krugman, Joseph Stiglitz ve Jeffrey Sachs'ı "mini-Keynes adayları" olarak ilan etmiş. (Krugman, "Heresy Time", 7 Ekim 1998, *Internet: Paul Krugman's Web Page*) Krugman yavaş büyüme ya da resesyonla karşılaşan ülkelerin (mesela, Latin Amerika) (kamu) harcamaları(nı) azaltma ve faiz oranlarını artırma reçetesiyle karşı karşıya bırakılmalarının yanlış olduğunu, ABD ve AB dışında oyunun kurallarının değiştiğini açıkça yazıyor. Krugman ciddi krizler yaşanmasına rağmen *felaketin atlatılmasını* başarı olarak görmeyi ve *başarısızlığı ex-post rasyonalize etmeyi* kabul etmediğini de söylüyor.

² "Liberal ütopya" karşısında bir tavır takınan Soros'un Washington'daki son IMF toplantısında söyledikleri sadece teorik iktisatçıların değil pratisyenlerin de sınır tanımayan bir liberalizmi karşısında mesafe almaya başladıklarını gösteriyor olabilir. ("I pentiti del liberalismo", Ennio Caretto, *Corriere Della Sera*, 8 Ekim 1998) Ayrıca, Soros krizin derinleşeceğini düşünüyor. *Corriere Della Sera*'ya göre, Greenspan da aynı toplantıda 1999'un ABD ekonomisi için zor bir yıl olacağını söyledi. *La Repubblica*'ya göre bütün bankaların ve aracı kurumların analistleri tahmin yapmakta zorlanıyorlar. ("I tre motivi del panico in Borsa", *La Repubblica*, 30 Eylül 1998) Buna mukabil ünlü iktisatçı Rudi Dornbusch sermaye kontrollerine karşı ve yaşanan krizin Asya ülkelerinde mali sistemin iyi kontrol edilmemesinden kaynaklandığını, hiçbir fondamental tarafı olmadığını düşünüyor. Dornbusch'a göre sermayenin serbest dolaşımına asla sınır getirilemez. (Rudi Dornbusch, "After Asia: New Directions for the International Financial System", MIT, mimeo, Temmuz 1998)

³ Samuelson'un "mütekabiliyet prensibine" (correspondence principle) göre -adı ünlü fizikçi Niels Bohr'un aynı isimdeki prensibinden alınmadır- mukayeseli statik yapılabilmesi için altta yatan dinamiğin kararlı (stable) olması şarttır. Ayrıca, lineer bir sistemde dinamik denge, varsa, tektir (local uniqueness of equilibrium). Dinamik sistem dengenin kararlılığını ve tekliğini garanti edemiyorsa mukayeseli statikle bulunan sonuçlar parametrelere dayanıklı (robust) olmazlar. (Thomas J. Sargent (1987), *Macroeconomic Theory*, Academic Press, 29-32)

⁴ Bu nokta bizi yüzyılın başındaki bazı tartışmalara ve Tougan-Baranowski, Hobson, Hilferding, Luxembourg vb bazı unutulmaya yüz tutmuş isimlere götürecektir. 1917-1989 dönemi kapandığına göre, 1917 öncesi kavramların uluslararası ilişkilerde olduğu gibi iktisatta da yeniden ortaya çıkması aslında şaşırtıcı sayılmayabilir.

⁵ Bu konu makrodinamik sistemlere nasıl baktığımızla ilgili. Kondratieff çevrimleri türünden uzun dalgalar bulmak, yani bu dalgaların varlığını istatistiksel olarak tartışmasız biçimde gösterebilmek bugüne kadar pek mümkün olmadı. Tartışmaların çok fazla teknik olmayan dökümleri için: Klaus Eklund (1980), "Long Waves in the Development of Capitalism?", *Kyklos* 33, 383-419; Casper van Ewijk (1982), "A Spectral Analysis of the Kondratieff cycle", *Kyklos* 35, 468-499; *Social Science Information* (1984), 23'te yayınlanan Kollokium makaleleri; derli toplu bir tartışma için Geneviève Grangeas (1990), *Croissance, Cycles Longs et Répartition*, Economica. Bir uzun dönemli İsveç iş çevriminden bahsedilemeyeceğini iddia eden daha teknik ve yeni bir makale için: Joakim Skalin & Timo Teräsvirta (1996), "Another Look at the Swedish Business Cycle: 1861-1988", mimeo, Stockholm School of Economics (muhtemelen şu ana kadar Humboldt-Universität zu Berlin, "Quantifikation und Simulation Ökonomischer Prozesse" serisinde yayınlanmış olmalı). Gelişmiş ülkelerin zorunlu olarak döngüsel (cyclical) krizlere girdiği gösterilemeye de, ciddi iniş ve çıkışların olduğu muhakkak.

⁶ Kendi adına itiraf etmeliyim ki, kriz olmasaydı Hobson, Hilferding, Luxembourg vb literatüre tekrar bakmayı hiç düşünmüyordum. Şimdi, sadece bakmayı değil, vügarizasyon olmayan uzun bir araştırma yazısı yazmayı bile planlıyorum.

2000'li Yıllarda Türkiye'nin Kalkınmasında Planlı Yöntemin Geleceği

A. Mesud Küçükcalay *

Her zaman dilimi kendi içinde bir başlangıcı ve bir sonu birlikte barındırır. Bu yargı yüzyıllar, aylar hatta saatler için bile böyledir. 2000 yılı da Türk kalkınma terminolojisi açısından "*planlı kalkınma*"nın son bulunduğu yıl olacak. Ya da şimdilik en azından planlı kalkınmanın son bulması bekleniyor. Ama geleceğe yönelik olarak hazırlanan ve ülkenin muhtemel ekonomik gelişimini düzenleyen iktisadi planlama yerine neyin konacağı meçhul kalmış durumda. Veya plansız bir ekonomik gelişme izlenip izlenmemesi gerektiği de tartışılmıyor. Dolayısıyla ekonomik yapı içinde varolan kamu sektörünün ekonomik faaliyetlerinin hangi kurallar içinde işleyeceği de Türk ekonomisi için önemli bir handikap...

Bu çalışmada değinilen bu sorunsallar, tarihsel gelişmeler ve Türk ekonomisinin planlanma bağlamında yaşadığı değişimler ışığında incelenerek daha pek çok türev sorunsalla birlikte analiz edilecektir. Sonuçta Türkiye'de 2000'li yıllarda izlenmesi gereken iktisadi politikalara ışık tutulacaktır.

Planlı Kalkınma Paradigması

İktisadi planlamanın bir kavram olarak ne zaman gündeme geldiği bilinmemekle beraber bu kavram SSCB'nin 1917 tarihinden sonraki dönemleriyle özdeşleştirilme eğilimindedir. Ancak bu eğilime rağmen bile Marksist terminolojide planlı bir toplum gereği ve zorunluluğunu bulmak oldukça güçtür. Marks ve Engels'in planlama konusunu ayrıntılı bir biçimde işlememiş olmaları, Rus Komünist Partisi'ne öncülük etmiş olan Sosyal Demokrat Parti'nin 1914 öncesi programında iktisadi planlama kavramının yer almayışını belki açıklayabilir. Yine Lenin'in ünlü "*1917 Nisan Tezleri*"nde planlama ile ilgili düşüncelerin bulunma-

yışı aynı nedene bağlanabilir.¹ Bu nedenle başka bir tartışmanın konusu olmasına rağmen SSCB'deki planlamanın 1917 sonrası dönemde ülke koşullarından kaynaklandığı söylenebilir.

Her ne kadar iktisadi planlama kavramının meşruiyet kazanması bir dizi gerekçeler topluluğuyla ilişkili olsa da 1900'lü yıllardan çok önce geleceğe yönelik olmak üzere ekonominin düzenlenebilmesi için alınmış kararlar demetine rastlamak olanaklıdır. Nitekim Kazushi Okhawa tarafından verilen bilgiye göre bir anlamda 1884 Japonyası'nda "*Sanayileşmek için Tavsiyeler*" adını taşıyan ve otuz bölümden oluşan bir belge yayınlanmıştır.² Amaç yine ekonomik yapının geleceğinin toplum yararına ve refahına olmasını sağlamaktır. Ancak iktisat biliminde meydana gelen gelişmeler paralelinde iktisadi planlama kavramı da bir dizi matematiksel teoriyle işlenmiş ve geliştirilmiştir. Artık bugün üzerinde en fazla çalışmanın yapıldığı bir kaç konudan birisinin iktisadi planlama olduğunu söylemek olanaklıdır.³

Plan kelimesine etimolojik anlamda bakıldığında İngiliz dilinde boy gösterdiği görülmektedir. İsim ve fiil olarak kullanılan kelime "*parçaları birleştirmek, tasarlamak, akılda tutmak*" anlamlarında kullanılmaktadır.⁴ İsim olarak gelecek bir etkinlik için üzerinde dikkatle düşünülmüş bir düzenleme, fiil olarak ise tasarlamak, niyet etmek, bir şeyi önceden düzenlemek, yapılacak bir şeyin modelini veya taslağını hazırlamak anlamlarında kullanılmaktadır.⁵ Ancak bu kelime iktisat bilimi içerisinde yörgülerek yine iktisat bilimine adapte edilmiş ve iktisadilik kimliği de alarak böylece tanımlanmaya başlanmıştır. Svenilson'a göre iktisadi planlama farklı gelecek dönemlerdeki faaliyetlerin bir plan içinde ve makro anlamda koordinasyonudur.⁶ G. Sirkin ise, yeterli kaynak dağıtımının yönetiminin merkezileştirilerek, yerinden yönetimli

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat Bölümü

karar alıcının hesaplarına katılmayan sosyal maliyet ve sosyal faydaları hesaba katma teşebbüsüdür.⁷ Bicanic'e göre ise iktisadi planlama kalkınma yüklü bir kavramdır. Ona göre, kurumlaştırılmış, önceden rakamlara dökülmüş ve belirli bir dönem için geçerli olan bilinçli bir ekonomik kalkınma oluşumu şeklindedir.⁸ Ele alınan ağırlık noktasına göre değişik tanımlamaya konu olan iktisadi planlama genel olarak şöyle tanımlanabilir: Belirli bir dönemde belirli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek için, bu işle görevlendirilmiş organlar tarafından ve daha önceden saptanan araçları kullanmak suretiyle belirli bir bölgede ya da tüm ülkede yönetilen faaliyetlerin bütünüdür.⁹

Böylece tanımlanan ve merkezi bir otorite tarafından dikte edilen planlı kalkınma düzeni ekseninde pek çok tartışma bulunmasına rağmen bu düzenin piyasa ekonomisi/fiyat yerine ikame edilebilmesinde de tartışmalar sürmektedir. Ekonomik etkinlik, bölüşümde etkinlik ve teorinin pratiğe geçirilmesinde karşılaşılan güçlükler kapitalist ve sosyalist teorisyenlerin savaş alanı haline gelmiştir. Liberaller, bir grupta L.V. Mises ve yandaşlarının, diğer grupta F.A. Von Hayet'in bulunduğu iki grupta, kaynakların üretim sürecinde etkin dağılımı ve sosyalizmin vadettiği özgürlüğün servetin eşit dağılımından başka bir şey ifade etmediği noktasında toplanmaktadırlar.¹⁰ Bunun yanında ise tarih boyunca kapitalizmin görülmüş olan aksaklıklarının giderilmesi için bir hukuk düzenini gerekli görmekteydiler. Sosyalistler ise liberal sosyalistler ve otoriter sosyalistler şeklinde iki gruba ayrılarak sömürünün ortadan kalkması için kamu mülkiyetinin geçerli olmasında hemfikirler. Ayrıldıkları nokta ise otoriterlerin radikal önlemleri yanında liberallerde gerek olmadıkça piyasaya müdahalenin gereksizliği düşüncesinin varlığıdır.¹¹ Bu karşıt görüşler arasında yapılan tartışmalar bir ideolojinin, zıddı olan bir diğerine üstünlük sağlama çabasıyla geçemezken, iktisadi planlamanın kabul veya reddi, en kısa anlamıyla bir doktrinin kabulü veya reddi ile birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim iç yapıları ve işleyiş mekanizmaları farklı olan iki karşıt doktrinin her ikisinin de temelde çözmek zorunda oldukları iktisadi sorunlar aynılık göstermektedir. Bu sorunların çözümünde ortaya konacak tercih ise iktisadi planlamanın varlığıyla ve yokluğuyla direkt olarak ilişkili olacaktır. Nitekim Hayet'e göre iktisadi araştırmalarda bir noktanın daima göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Hangi toplumda olursa olsun, ister özel teşebbüse dayalı kapitalist/bireyci iktisatta, isterse kamu teşebbüsüne dayanan sosyalist iktisatta olsun, insanların, teknik iler-

lemelerle çoğalma eğiliminde olan çeşitli ihtiyaçları, yani istekleri karşısında, bunları karşılamaya elverişli mallar sınırlı olduğu gibi, bu malları sağlamak için gerekli mallar da sınırlıdır. İnsanların çalışma güçleri ve becerileri de bellidir. O halde nasıl yapmalı ve ne şekilde bir düzen kurmalıdır ki bütün bu kısıtlı olanaklardan maksimum faydalanmaya olanak verecek bir sonuç alınabilsin. Bu sonucun aynı zamanda şu üç sorunun çözümünü de barındırdığı unutulmamalıdır. Neyin, nasıl ve ne kadar üretiliceği? Toplum iktisadına verilecek şekil (ya da sistem tercihi) bu soruların rasyonel olarak çözümüne olanak tanıyacaktır. Çünkü, aksi halde sınırlı araçlar ve servet kaynakları israf edilmiş olacak, halkın refah düzeyi çalışması oranında yükselmeyecektir.¹² O halde söz konusu sorulara verilecek yanıtların oluşturulması sürecinde karar vericinin piyasa/fiyat ya da merkezi planlama olması ya da olmaması bir doktrin ve yaşam tarzı tercihi olarak iktisadi planlamanın da kabulü ya da reddi anlamına gelmektedir. Ancak bu tercihin oluşması bir keyfiyetin değil bizzat tarihsel gelişmelerin ve ortaya çıkan sonuçların ivme kazandırıcı etkileri sonucunda olacaktır. Farklı bir söylemle kapitalist sistemin süregelen krizleri, oligopol-kartel gibi piyasayı bozan iktisadi yapılanmalar, az gelişmişlerin içsel ve dışsal nedenlerden piyasa mekanizmasını uygulayamamaları ve devletin artan müdahalesinin koordinasyonu ihtiyacı bu tercihin oluşmasında önemli roller üstlenmektedirler.¹³

Türkiye ve Planlı Kalkınma Serüveni

Hacim olarak bir makale çalışmasında Cumhuriyet döneminde planlı kalkınma serüvenini ayrıntılarıyla ortaya koymanın güçlüğü açıktır. Ancak yine de bu serüvenin kırılma noktalarının ve yönelmesinin açıklanarak geneli kavramanın da olanaklar içinde olduğunu belirtmek gerekir. Böylelikle bu serüveni kuş bakışı ile ve temel noktaları ile anlayabilmek olanaklı olacaktır.

Cumhuriyet Türkiye'sinde "plan" kelimesinin telaffüz edilmesi ve gündeme gelmesi 1930'lara kadar uzanmasına rağmen ilk kez 1910 yılı bütçe görüşmeleri esnasında II. Meclisi Mebusan'da kaynakların daha akılcı kullanılması amacıyla ileriye dönük bir programın gerekliliği ifade edilmiştir. Selanik Mebusu Vlahof Efendi'nin vergi sistemi ve bir mali politika önermesi, İstanbul Mebusu Vartakis Efendi'nin ise hükümetten bir maliye programı isteyerek bu program üzerinde ikna olmak istemesi iktisadi gelişmelerin bir program ekseninde yürütülmesi isteklerinin ilki olarak görülebilmektedir.¹⁴ Bu ilk isteklerden sonra devletin

iktisadi politikasının bir program dahilinde yürütülmesinin gerekli olduğu düşüncesinin oluşması için 1930'lu yıllara kadar beklemek gerekmiştir. Ancak bu beklemeye rağmen ekonomik yapılanmalar gereğince iktisadi planlamanın uygulanabileceği ortam sürekli varolagelmıştır. Nitekim sosyalist değil ama özel sektör ağırlıklı bir karma ekonomik modelin benimsenerek kamu sektörüne de hayat hakkının tanınması planlamanın uygulanmasına yol açmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra Z. Gökalp'in başkanlığında çalışan kurul Atatürk'ün oluşu ile de karma bir ekonomik modelde anlaşılmıştır.¹⁵ İktisat Vekili M. Esat Bozkurt İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında yeni sistemi yine bir karma ekonomi olarak tanımlamıştır.¹⁶ Ve sonuçta M. Kemal Atatürk net olarak devletçilik (ve dolayısıyla karma ekonomiyi) şöyle tanımlamıştır: *"Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeyin yapılamadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak..."*¹⁷

Bu zemin ve 1923-1930 döneminde özel sektörün kendinden beklenen kalkınma hamlesini gerçekleştir-meyerek başarısız olması üzerine biraz da dışsal şartların etkisi ile planlı kalkınma siyasası ülke gündemine gelmiştir. Bu siyasanın 1930'lu yılların başında devletin ekonominin yönetimini üzerine alması ile birlikte hız kazandığı ve onunla paralel olarak ilerlediği görülmektedir. 1927 yılından sonra SSCB'de uygulamaya başlanan planlı ekonomi siyasası ve bunun başarılı sonuçları ile etkilenen Türk devlet adamları ve bundan esinlenen *"kadroculuk"* hareketi düşünsel alandaki eksiklikleri giderici ve bir devletçi iktisat için kamuoyunun oluşmasına neden olmuşlardır. Kadro hareketi devletin ekonomik yaşantıda daha geniş,

daha derin bir sorumluluk yüklenmesini öngörmekte, ekonomik bir plancılığı kalkınmanın gereği olarak kabul etmekte, bu alanda da özel teşebbüsün rolünü kısıtlamakta ve daraltmakta idi.¹⁸ Ancak hiçbir zaman planlı Türk kalkınma siyasası sosyalizme geçişte bir aşama olarak düşünülmemiş ve uygulanmamıştır.

1929 yılında başlayan bunalımın da etkisi ile ülkenin sanayileşmesini sağlamak ve ülkenin dış ticaret avantajı sağlaması açısından hammaddeyi yurt içinde yetişen sanayilerin kurulması için birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Bunlardan birincisi ülkeye pek çok kuruluşu

armağan etmesine rağmen ikincisi finansal zorluklar ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile uygulanmamıştır. Bu planlar Türkiye'de ithal ikameci kalkınma stratejisinin de ilk uygulamasına öncülük etmişlerdir.

Üzerinde en çok tartışılan ve hazırlayıcısının adıyla anılan 1947 Vaner Planı önceki planlardan biraz farklı olarak bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Yanısıra makro anlamda, makro büyüklükler arasında ilişki kurmuştur. Daha kapsamlı bilgilerin kullanıldığı planda, önerilen kararlar ile milli gelirin, yatırım kararları ile kamu gelirlerinin ilişkileri gösterilmiştir.¹⁹ Buna rağmen bu planın uygulanıp uygulanmadığı noktasında önemli bir handikap oluşmuştur. Çünkü bu plan A. Smith'in *"görünmeyen el"* kavramını hatırlatıyor ve bir *"görünmeyen plan"* niteliğine bürünüyor. 1947 kalkınma planının hazırlanışından 27 yıl sonra ODTÜ'nün iki öğretim üyesi (Tekeli-İlkin) tarafından yayınlanmasına kadar, birkaç uzman dışında gören veya okuduğunu iddia eden kimse bulunmuyor.²⁰ Aynı yargıyı Osman Okyar da daha veciz bir dille ifade etmekte ve plan hakkında sağlam bir malumatın bulunmadığını, belirlediği hedeflerin ve uygulama boyutunun bilinmediğini, hazırlanma ilkelerinin meçhul kaldığını ve bu nedenle bu planının doğduğunda ölmüş (stillborn) olduğunu belirtmektedir.²¹ Plan metni ve plandaki hedefler bugün mevcut olmakla birlikte uygulanıp uygulanmadığı noktasında ayrı bir araştırmaya ihtiyaç olduğu kesindir. Devletçiliğin CHP ve DP arasındaki tartışlar sonucunda yumuşaması ve tekrar liberalizme dönüşün yılları olarak ifade edilen 1947 yılı aynı zamanda dünya ekonomik sistemine eklenme çabaları ile doludur. Türkiye dünyadaki yeni yapılanmada yerini batı ülkeleri doğrultusunda aldığı o dönemin tüm uluslararası ekonomik

kuruluşlarına katılma başvurusunda bulunarak ortaya koymuş oluyordu. ABD dünya ticaretinin yeniden kurulması ve Truman'ın kongreye sunduğu mesaj ile soğuk savaş başlatması sonucunda ve en önemlisi ABD'nin artan sanayi üretimini yine kendi yardımlarıyla kındırdığı Avrupa ülkelerine satabilmesi için onlardan kalkınma programları hazırlamalarını istiyordu. 1947 kalkınma planı ağırlıklı olarak bu yeniden yapılanma çabalarında Türkiye'nin de yer almak istemesinin bir sonucu olarak hazırlanmıştı.

Türkiye Mashall Planı içinde yer almak için uğraştı ise de bu planda Türkiye'ye oldukça marjinal bir yer verildi. Türkiye'nin taleplerinin formüle etmek için hazırlanan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Turkish Recovry Program) genellikle Marshall Planı dışında tutuldu. Avrupa'nın yeniden canlandırılmasını öngören plan içinde Türkiye'ye ancak bu amaçla tutarlı önerileri için yardım edilecekti. Genel kalkınma programları için Türkiye'nin Marshall Planı'ndan değil, uluslararası sermaye kaynaklarından yararlanmasını önerildi.²² Ancak tüm bunlar yanında bu plan defalarca tekrarlamalarına rağmen benzer bir çalışma yapmamış hükümetlerin elinde her nedenle başvuracakları ve zaman zaman da uygulayacakları, sektörel planların hazırlanmasında kullanacakları bir ana metin olarak kalacaktır.²³

1950-1960 yılları Türkiye için plansız ve programsız yıllar olarak tarihe geçmiştir. 29 Mayıs 1950 tarihinde A. Menderes TBMM'de açıkladığı hükümet programında liberal bir söylem ortaya koymuştur. Ve ekonomik yapılanmada iktisadi planlamayı 1954 Trabzon seçim konuşmasında şu sözleri ile dışlamıştır: *"Sanayi kurmak mutlak plan işi imiş. Sanayi için lazım olan sermayenin bulunmasını ancak esaslı bir program, bir plan kolaylaştırır. Görüyorsunuz, hala totaliter iktisadiyatından, totaliter memleketlerdeki beş yıllık planlardan bahsetmektedirler. Acaba Avrupa Sanayii, büyük Amerikan ekonomisi beş yıllık planlarla mı kuruldu?"*²⁴

1950-1960 yılları çoğu araştırmacıya göre plansız ve programsız yıllardır. Oysa daha yakından incelendiğinde, amaçlar, öncelikler, kaynaklar, projeler ve programlarla dolu olan bu dönemde, 1947 planı esprisi yaşatılmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin dağınık bir şantiye görünümü kazandığı, bir dinamik dengesizlikler çağı olarak yaşanacaktır. Dönemde herşey vardır belki ama, bir makro plana rastlanmaz.²⁵ Zaten 1960 yılında tüm fatura hemen hemen bu dönemin plansız ve programsız olarak ilerleyen ekonomik gelişmesine kesilecektir. Zira 1960 Müdahalesi ile, plansız bir li-

beral ekonomi rejimi ve enflasyoncu gidiş durdurulmak istenmiştir. Bunun yerine Anayasa'da yer alan ifadesi ile ekonomik ve sosyal reformlara ve planlamaya yer veren bir (yeni) karma ekonomi öngörülmüştür. Bu amacın sağlanması için 1961 Anayasası'nın 41. maddesinde kalkınma planları yapmak devlete bir ödev olarak yüklenirken, 129. madde de iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın bir plan ekseninde yürütüleceği ifade edilmiştir. Bu amaçla 1963 yılında başlayan ve 2000 yılında bitecek olan dönemde iki adet perspektif (görünge) plan, yedi adet kalkınma planı ve otuz adet yıllık program ve üç adet de geçiş programı hazırlanmıştır. Ayrıca yedi adet kalkınma planının yedi adet de plan hedef ve stratejisi bulunmaktadır. İlk uzun dönemli prespektif 1963-1977 dönemini kapsayacakken 1973-1977 döneminin başında AT'ye entegrasyon bağlamında 22 yıllık bir uzun dönemli perspektife geçilmiş yani ilk perspektifin son dilimi ikinci perspektifin ilk dilimi olmuştur. Belirtmek gerekir ki; beş yıllık kalkınma planları da öncekiler gibi totaliter bir ekonomik mantık anlayışı içinde oluşturulmamışlardır. Zira 41. ve 129. maddelerin meclisteki kabulü tartışmalarında bunu görmek olanaklıdır.²⁶

Alınan tüm bu değişim kararlarından sonra planlamanın kamu ajanı olarak 91 sayılı yasa ile DPT kurulmuş ve planlama çalışmaları bu kuruma bir görev olarak tevdi edilmiştir.

Bakanlıklar üstü bir statüde kurulan DPT kurumsal yapısının kendisine sağladığı avantajlardan dolayı birtakım yanlış politikaların üzerinde uygulandığı bir kurum şekline dönüşerek organizasyonel anlamda bozukluklar yaşamaya başladı. Bunlardan en önemlilerini DPT'nin büyümesi, üst düzey yöneticilerinin dolaşım hızının fazla olması ve partizanlaşma olarak ifade etmek olanaklıdır. Bunun yanında DPT zaman zaman günlük siyasi ilişkiler içine çekilebilmekte ve iktidarların siyasal çıkarları için de kullanılabilir. 1961 yılında DPT'de 47 kişi çalışmaktadı. Yirmi yıl içinde mevcut üç dairede çalışanların sayısı %330'luk bir artışla 202'ye ulaşmıştır. Buna ek olarak yeni kurulan dairelerde çalışanlarla bu sayı 307'ye yükselmiştir. Bunlara yalnızca maaş alan 28 müşavir de eklenince yirmi yıl içinde plancı olarak çalışan personel sayısının %613 oranında arttığını söylemek olanaklı hale gelmektedir.²⁷ Bu büyümenin temelinde DPT'nin yüksek prestiji ve toplumsal kaynakların etkin kontrolünün yine DPT'nin elinde olmasından dolayı yüksek bir çalışma talebi ile karşılaşmasından kaynaklanmıştır.

DPT bünyesinde özellikle üst düzey bürokratlar-
daki hızlı değişim de dikkat çekmektedir. Nitekim
1980'e kadarki yirmi yıl içinde DPT'de 11 müsteşar,
13 iktisadi planlama dairesi başkanı, 8 sosyal planla-
ma dairesi başkanı ve 9 koordinasyon dairesi başkanı-
nın görev yaptığı gözlenmektedir. Bu gözleme dayalı-
narak DPT'nin teknisyen
değil siyasal bir örgüt nite-
liğinden olduğu söylenebi-
lir.²⁸ Siyasallaşmanın bir
diğer yanında Yüksek
Planlama Kurulu'nda poli-
tikacılar ve bürokratlar
arasında sağlanan dengede
başbakan ve üç başkana
karşılık, müsteşar ve üç
daire başkanının yer alma-
sı planlamadaki yüksek
bürokratların başbakan ve
bakanlar ile eşit oy hakkı-
na sahip olmasından dolayı
hemen siyasallaşmasını
birlikte getirmiştir.¹

Yanısıra siyasal bunalımların ve kısa hükümetle-
rin politikaları sonucunda da tüm kurumlar gibi
DPT'nin konumu da etkilenmiştir. DPT'nin kullanı-
ldığı görece otonomi, esas olarak işlevinden kaynaklan-
mıştır. 1960'lı yılların başında planlama düşüncesinin
prestiji çok yüksektir ve planlama toplumun tüm
sorunlarını çözebilecek adeta sihirli bir araç olarak
algılanmaktadır. İşte bu ortam içinde DPT'nin işlevsel
etkinliği hızla artmış, kurumsal kontrol olanakları
büyümüştür. Başka bir deyişle DPT, Türkiye'nin
kaynaklarının dağıtımında, yaratıcılık rant ve ola-
nakların kimlerce kullanılacağını belirlemede etkin bir
merkezi karar organı haline gelmiştir. Doğal olarak
böyle bir konuma girmek DPT üzerindeki baskı ve
çatışmaları yoğunlaştırmış, bu baskıların giderek art-
ması sonucu kurum adım adım partizanlaştırılmıştır.
Böylece yirmi yıllık gelişmenin sonucunda kurumun
otonomisi ve buna bağlı olarak prestij büyük düşüş
kaydederek sıfır noktasına yaklaşmıştır.²⁹ Ancak bu
prestij kaybına rağmen DPT'nin personel sayısı, kul-
landığı maddi araç ve gereçler sürekli artmış ve devlet
kurumları arasındaki ağırlığı büyümeye devam etmiş-
tir.

Sonuç Yerine: Türkiye'de Planlamanın Geleceği

Bu çalışma buraya değin açıklanmaya çalışılan
ve sürekli üzerlerine vurgu yapılan iki temel sorunsal

etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu sorunsallar 1) 2000
yılından sonra Türkiye'nin kalkınabilme stratejisinde
planlamanın yerinin ne olacağı ve 2) Kamu kesiminde
büyük hacim kaplayan DPT ve uzuvlarının gelecekte-
ki fonksiyonlarının nelerden oluşacağıdır.³⁰

***Türkiye dünya devletleri içinde kendi
ulusuna asgari yaşam olanaklarını
sağlayabilmek için gelecek yüzyılı
bugünden görebilmeli ve Türk
planlama anlayışını ve Türk planlama
teşkilatını da bu noktada ve ülke
çıkartları bağlamında yeniden revize
etmelidir. Planlamayı hapsedildiği o
dar iktisadilik sınırından kurtararak
ekonomik, sosyal ve kültürel bir kimlik
kazandırmalıdır.***

Artık son yirmi yıla yakın
bir süredir pek az iktisatçı
planlı kalkınmanın erdem-
lerinden bahsediyor. Son
yıllarda üzerinde çalışılan
konular genellikle kapita-
list sistemin işleyiş aksak-
lıklarının düzeltilmesi
noktasında toplanmış du-
rumda. Her ne kadar sos-
yalist bir toplumda piya-
sa/fiyat yerine ikame edi-
lebilecek iktisadi bir mer-
kezi plandan başka alter-
natifin bulunamamış ol-
ması iktisadi planı sosya-
list sistemin bir unsuru
olarak koruyor olsa da

Doğu Bloku'nda uzun zamandan beri yaşanan çözülmeler bir başka açıdan kan kaybı anlamına gelmektedir. Küreselleşme söylemi altında üretilen metalar sınır tanımaksızın bir başka alana akmakta, ulusal dev şirketler rahatça uluslararası bir boyut kazanabilmekte. Ulus devlet söylemleri daha ileriki yıllarda bir dünya devlet söylemine dönüşecek gibi görünüyor. Ve tam da bu noktada pek az ulus dünya devletleri arasında insanca yaşama olanaklarına kavuşacak.

Türkiye'nin de bu atmosfer paralelinde ve kalkınma yolunda 2000'li yıllarla başlayan ve çok uzak dönemlere uzayan stratejilerini belirlemesi gerekli. Özellikle iktisadi plan bağlamında başta kamu sektörü olmak üzere hangi kriterler etrafında ekonomik yapı içinde yer alınacağı önemli bir sorunsal. Şayet kamu sektörü planla kalkınma paradigmasından sıyrılır ve ekonomiyi piyasanın serbest işleyişine terk ederse şu an ekonomik yapı içinde yer alan büyük cüssesinin ne olacağı ve ülke kalkınması için nasıl yönlendirileceği sorunun da çözülmesi gerekli olacak. Ve yine şayet ekonomik yapı serbest piyasa modelinin kendi işleyişine terk edilecek olursa şu an Türkiye'de bu modelin işleyebilmesi gerekli olan kuruluşların ve alt yapının kurulması çalışmalarına hemen başlamak gerekecek. Yanısıra böyle bir kalkınma tercihi edildiği zaman DPT ve uzantısı olan kurumların geleceğinin de ne olacağının saptanması gerekecek. Varlık meşruiyetini yitirmiş bir kurumun anlamsızlığını gidermek gereke-

cek. Tıpkı Nato'nun bugün içine düştüğü durumdan Türk planlama teşkilatını kurtarmaya da bugünden başlamak gerekli. Zira ancak bu çalışma sonucunda Türk planlama teşkilatı tüm olanakları ile ülke yararı için çalışmaya devam edebilecek.

Kimi zaman içsel kimi zaman da dışsal ekonomik koşulların baskısıyla karma ekonomik bir model içinde yönelme gösteren Türk planlama serüvenini önümüzdeki günlerde karar niteliğinde önemli bir yol ayrımı beklemektedir. Ve bu yol ayrımında uygun kararı verebilmek için bugünden önlemler alınması gereği açıktır. Türkiye dünya devletleri içinde kendi ulusuna asgari yaşam olanaklarını sağlayabilmek için gelecek yüzyılı bugünden görebilmeli ve Türk planlama anlayışını ve Türk planlama teşkilatını da bu noktada ve ülke çıkarları bağlamında yeniden revize etmelidir. Planlamayı hapsedildiği o dar iktisadilik sınırından kurtararak ekonomik, sosyal ve kültürel bir kimlik kazandırmalıdır. Geleceğin belirsizliklerine ve yaşamın her geçen gün zorlaştığı dünya ortamında Türkiye insanına ve bu insanın geleceğine alternatif çok yönlü stratejiler çizmeli.

Dipnotlar

¹ Gürkan ÇELEBİCAN, "Sovyet Rusya Ekonomisinin Gelişimine Kısa Bir Bakış", A.Ü. SBF. Dergisi, C:27, Eylül-1972, s.701; Aynı görüş için bkz: Beşir HAMİTOĞULLARI, "İktisaden Az gelişmiş Ülkeler İçin Nasıl Bir Plan Gereklidir", A.Ü. SBF. Dergisi, C:11, Eylül-1966, s.101.

² Necdet SERİN, "İktisadi Planlama", A.Ü. SBF. Dergisi, C:20, S:1-2, Mart-1995, s.5'ten E.E. HAGEN, *The Aims And Tools of Economic Development*, R.D. Irwin, Homewood, III, 1963, s.1; Her ne kadar o tarihlerde yapılan bu faaliyetler bugünkü anlamda (ki bugünkü anlamdaki iktisadi planlama teorik pek çok gelişmeye konu olmuştur) bu iktisadi plan olarak kabul edilmese de geleceği düzenleme anlamında ve kendi retoriği içinde bir plan olarak kabul edilebilir.

³ Bu çalışmalardan bazıları şöyle sıralanabilir: J. TINBERGEN-A. BAYKOV, *Economic Planning*, Moulton Cop. Pub., The Hague: 1963; Arthur LEWIS, *The Principles of Economic Planning*, George Allen And Unwin Ltd., London: 1952; R. K. TURER-C. COLLIS, *The Economics of Planning*, McMillan Studies in Economics Unwin Ltd., London:1977.

⁴ Webster's New Collegiate Dictionary, G. And C. Merriam Company, Massachusetts, USA: 1981, s.870.

⁵ Longman-Metro Büyük İngilizce Türkçe Sözlük, Longman Group, UK Limited, England: 1993, s.1125-1126.

⁶ Ahmet ÖZTÜRK-M. ASLANOĞLU, *Ekonomik Planlama*, Ekin Kitabevi, Bursa:1995, s.11.

⁷ ÖZTÜRK-ASLANOĞLU, s.12.

⁸ R. BICANIC, "Economic Growth-Development And Planning in Socialist Countries", (Ed: E.I. NELSON), *Economic Growth*, Austin:1960, s.170.

⁹ Erden ÖNEY, *İktisadi Planlama*, Savaş Yayınları, 5. Baskı, Ankara:1987, s.19-20.

¹⁰ Özcan KAYA, "İktisaden Geri Kalmış Memleketlerde Planlama", A.Ü. SBF. Dergisi, C:16, S:1, Mart-1961, s.45.

¹¹ KAYA, s.45

¹² F.A. Von HAYEK, "Planlı Kollektivist İktisat III", (Çev: Fethi ÇELİKBAŞ), A.Ü. SBF. Dergisi, C:2, S:3-4, Ankara:1947, s.347-348.

¹³ Bu noktada tartışmalar iktisadi planlamayı sahiplenme boyutuna kadar ulaşmaktadır. Kapitalistler ya da karma ekonomi taraftarları kapitalist bir sistem içinde de iktisadi planlamanın varolabileceğini ve piyasa ile birlikte işleyebileceğini ifade ederken bazı teorisyenler iktisadi planlamanın uygulanabilmesi için üretimin ve mülkiyetin sosyalleşmesini yani sosyalist bir düzenin gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Bknz: Yalçın KÜÇÜK, *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, Ankara: 1985.

¹⁴ Nejat ÖLÇEN, "1923-1938 dönemlerinde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜ. SBF., Türkiye Ekonomik Kurumu, Ankara:1982, s.133.

¹⁵ Mustafa ÖZATEŞLER, "Türkiye'de Atatürk dönemi Ekonomik Politikası", *DEÜ. İİBF. Dergisi*, C:10, S:1, s.221.

¹⁶ Bknz: Afet İNAN, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK, Yayınları, TTK. Basımevi, Ankara: 1972, s.52-53.

¹⁷ İNAN, s.15; Bu noktada B. Hamitoğulları Türkiye'de sürekli karma ekonominin uygulandığını ancak kamu ve özel sektörün ağırlıklarının dönemin politik tercihi gereği değiştiğini ifade etmektedir.

¹⁸ Cahit TALAS, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara: 1969, s.350-351.

¹⁹ İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, *Savaş Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi:1, Ankara:1981, s.16.

²⁰ Yalçın KÜÇÜK, "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın Yirmi Yılı (1960-1980), (Özel Sayı), Ankara:1981, s.82.

²¹ Osman OKYAR, "Türkiye'de İktisadi Planlaşmanın Şartları", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Nisan-1951, s.75.

²² İlhan TEKELİ, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları", *ODTÜ İİBF Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar:2, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 294.

²³ TEKELİ-İLKİN, s.15.

²⁴ Bilsay KURUÇ, *İktisat politikasının Resim Belgele-ri (Söylev-Demeç ve Yazılar)*, A.Ü. SBF. Maliye Enstitüsü Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Yay No:15, Ankara: 1963, s.49.

²⁵ Ergin GÜNCE, "Türkiye'de Planlamanın Dünü Bugünü Yarını", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın Yirmi Yılı (1960-1980), (Özel Sayı), Ankara:1981, s.123.

²⁶ Kazım ÖZTÜRK, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Ana Belgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle)*, T. İş Bankası Yayınları, Ankara:1963, s.1993-2000-3406; Ancak planlama çalışmalarının 1960'tan önce başladığının belirtilmesi gerekir. Nitekim 1960 sonrası Ticaret Bakanı olan Nihat İren, ekonomi üzerindeki siyasi baskıların önlenmesi için bir önlem olarak planlama düşüncesinin 1960'tan önce doğduğunu ifade etmektedir. Plan hazırlamak için J. Tinbergen ve yardımcısı Koopman müdahale-den iki ay önce Ankara'ya gelmişlerdir. Ancak çalışmalarının sonucunu göremeden müdahale olmuştur.

²⁷ Gencay ŞAYLAN, "Planlama ve Bürokrasi", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın Yirmi Yılı (1960-1980), (Özel Sayı), Ankara:1981, s.189.

²⁸ ŞAYLAN, s.191.

²⁹ ŞAYLAN, s.196.

³⁰ Bu sorular ve sorulara verilen öneriler konusunda ayrıca bknz: A. Mesud KÜÇÜKKALAY, "Türkiye'de İktisadi Planlamanın Geleceği Üzerine Yorumlar", *Dünya Gazetesi*, 07 Eylül 1998.

Kaynaklar

* Bıcanic R., "Economic Growth-Development And Planning in Socialist Countries", (Ed: E.I. NELSON), *Economics Growth*, Austin:1960.

* Çelebicin Gürkan, "Sovyet Rusya Ekonomisinin Gelişimine Kısa Bir Bakış", *A.Ü. SBF. Dergisi*, C:27, Eylül-1972.

* Günce Ergin, "Türkiye'de Planlamanın Dünü Bugünü Yarını", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın Yirmi Yılı (1960-1980), (Özel Sayı), Ankara:1981.

* Hagen E.E., *The Aims And Tools of Economics Development*, R.D. Irwin, Homewood, III, 1963.

* Hamitoğulları Beşir, "İktisaden Azgelişmiş Ülkeler İçin Nasıl Bir Plan Gereklidir", *A.Ü. SBF. Dergisi*, C:11, Eylül-1966.

* Hayek F.A. Von, "Planlı Kollektivist İktisat III", (Çev: Fethi Çelikbaş), *A.Ü. SBF. Dergisi*, C:2, S:3-4, Ankara:1947.

* İnan Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK. Yayınları, TTK. Basımevi, Ankara: 1972.

* Kaya Özcan, "İktisaden Geri Kalmış Memleketlerde Planlama" *A.Ü. SBF. Dergisi*, C:16, S:1, Mart-1961.

* Kuruç Bilsay, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev-Demeç ve Yazılar)*, A.Ü. SBF. Maliye Enstitüsü Türk İktisadi Gelişme Araştırma Projesi, Yay No:15, Ankara:1963.

* Küçük Yalçın, "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın Yirmi Yılı (1960-1980), (Özel Sayı), Ankara:1981.

* Küçük Yalçın, *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, 4. Baskı, Ankara:1985.

* Küçükkalay A. Mesud, "Türkiye'de İktisadi Planlamanın Geleceği Üzerine Yorumlar", *Dünya Gazetesi*, 07 Eylül 1998.

* Lewis Arthur, *The Principles of Economic Planning* George Allen And Unwin Ltd., London: 1952.

* Longman-Metro Büyük İngilizce Sözlük, Longman Group, UK Limited, England: 1993.

* Okyar Osman, "Türkiye'de İktisadi Planlaşmanın Şartları", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Nisan-1951.

* Ölçen Nejat, "1923-1938 Dönemlerinde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye'nin Ekonomi Gelişmesi*, A.Ü. SBF. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara:1982.

* Öney Erden, *İktisadi Planlama*, Savaş Yayınları, 5. Baskı, Ankara:1987.

* Özateşler Mustafa, "Türkiye'de Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", *DEÜ. İİBF. Dergisi*, C:10, S:1.

* Öztürk Ahmet - M. Aslanoğlu, *Ekonomik Planlama*, Ekin Kitabevi, Bursa:1995.

* Öztürk Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Ana Belgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle)*, T. İş Bankası Yayınları, Ankara:1963.

* Serin Necdet, "İktisadi Planlama", *A.Ü. SBF. Dergisi*, C:20, S:1-2, Mart-1995.

* Şaylan Gencay, "Planlama ve Bürokrasi", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın Yirmi Yılı (1960-1980), (Özel Sayı), Ankara:1981.

* Talas Cahit, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara:1969.

* Tekeli İlhan -Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi:1 Ankara:1981.

* Tekeli İlhan, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş kalkınma Plan ve Programları", *ODTÜ. İİBF. Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar:2, 1979-1980 Özel Sayısı.

* Tinbergen J.-A. Baykov, *Economic Planning*, Moulton Cop. Pub., The Hague:1963.

* Turner R.K. -C.Collis, *The Economics of Planning* McMillan Studies in Economics Unwin Ltd., London:1977.

* Webster's New Collegiate Dictionary, G. And C. Merriam Company, Massachusetts, USA:1981.

Rusya'daki Son Gelişmeler ve Beklentiler

Berrak Kurtuluş *

Rusya 1998 yılının son çeyreğine girerken bir kaostan içindedir. Halen bu ülkede resmi verilere göre halkın yüzde 40'ı, yabancıların hazırladığı raporlara göre ise yüzde 60'ı yoksulluk sınırı içinde yaşamaktadır. Bugüne kadar halka refahın çok yakında olduğu sözü tekrarlanmasına rağmen bu sağlanamamış, buna karşılık "Yeni Ruslar" servetlerini inanılmaz biçimde artırmıştır. Bugün Rusya'da bir yandan hayat pahalılığı artarken diğer yandan kamu kesiminde çalışan milyonlarca kişi aylıklarını alamamaktadır. Son beş aydır orduda maaşlar ödenmemiştir. Oysa yok pahasına gerçekleştirilen özelleştirme yoluyla bazı işadamları milyonlarca dolar elde etmiştir. Bu işadamları veya mafya tek bir güle 1000 dolar ödenmekten kaçınmamaktadır.

Askold Krushelnitsky'nin ifade ettiği gibi ortadaki yanlış şuradadır. "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl başlarında Amerikalı işadamları amaçlarına ulaşmak için sık sık şiddet ve rüşvet kullanmış ancak Amerika'da onların metodları ne olursa olsun işadamları işletmeleri turnaklarıyla kazıyarak yükseltmiştir. Onlar bakir sahalara tarıma açıyor veya vaktiyle hiç kimsenin yaşamadığı yerleri kuruyor; yeni kasaba ve şehirlere bağlantı için yol ve demiryolu inşaa ediyor ve kalkınma için yeni bölgelerin gelişmesini sağlıyordu. Onlar birşeyler yaratıyordu."¹ "Bugünkü Rusya'ya baktığımız zaman görünen ise şudur: Rusya'nın enerji ve maden kaynakları çok düşük fiyatlarla özelleştirilerek belli ellerde toplanmaktadır. Bu mevcutların işadamlarınca paylaşılması yeni hiç birşey yaratılmaması aynı zamanda ekonomik ve siyasal gücün ele geçirilmesi demektir. Nitekim Rus işadamları içinde en büyük

şöhrete sahip olan Boris Berezovski, kendisi ve altı kişinin Rus ekonomisinin yarısını kontrol etmesiyle övünmektedir.² Buna karşılık 1996 yılında Berezovski 435.000 dolar olduğu iddia edilen kazancının net değerini sadece 38.521 dolar olarak beyan etmiştir.³ Yani devlet bu kesimden vergi de toplayamamaktadır.

Kaldı ki, Rusya'da vergiden kaçanlar sadece büyük işadamları değildir. Halen Sibirya'daki Krasnoyarsk Bölgesi valisi olan emekli general Aleksandr Lebed'in belirttiği gibi bu ülkede "Para dürüst yollarla kazansa bile vergi sisteminin "çılgın" olması sebebiyle hiç vergi ödemezsiniz". Lebed bu suçun ülkedeki herkesin

Rus halkı, serbest piyasa ile yeni tanışması sebebiyle çalışanın kazanacağı anlayışına sahip değildir. Halk çalışmak istememekte; ağzlarının sadece içine devletin birşey koymasını istemek için açmaktadır.

günahı olduğunu söylemektedir.⁴ Nitekim halen Rusya'da vergi gelirleri GSMH'nın yüzde 12-13'ü ile çok düşük bir seviyededir.

Diğer taraftan 1980'li yılların ortalarında bu ülkede savunma endüstrisi, Sovyet ordusu için üretilen silahlar dışında 20 milyar dolarlık yıllık ihracattan sorumlu iken, 1997 yılında ancak 2.5 milyar dolar kazandırmıştır.⁵ Rusya, çelik endüstrisinde olduğu gibi bazı endüstri kollarında rekabete dayanamayacak düşük kaliteli ürünler ile uluslararası piyasada yer almaktadır. Kollektif çiftlikler teker teker ortadan kalkmaktadır. Valeriya Novodvorskaya'nın belirttiği gibi "Rusya halen kendi kendini giyindirmeye ve beslemeye muktedir değildir; gaz, petrol, elmas ve kerestesini İtalyan ayakkabıları, Alman patatesleri, Fransız tavukları ve Türkiye ve Batı Avrupa'dan gelen elbiseler ile değiştirerek idare etmektedir."⁶ Dolayısıyla durum bir on yıl öncesine göre daha da kötüleşmiştir. "S.S.C.B.'nin dağılma döneminde, iyi-kötü, ithal mallarla rekabet edebilecek bir yerli gıda-tekstil üretimi vardı. Yoksul halk, ithal malı alamazsa, kuyruklara gi-

* Doç. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

rerek, bu malları alabiliyordu. Ancak bu firmalar, ithal furyasında tamamen kapandı. Dev et, yağ, süt kombinaları kapandı. Maliyetleri yüksek olduğu için tutunamadılar. Şimdi hiperenflasyon ile giderek yoksullaşan halkın, bu tür ucuz Rus mallarını bulma gibi bir seçeneği de artık yok."⁷

Bir diğer gerçek ise Rus halkının serbest piyasa ile yeni tanışması sebebiyle çalışanın kazanacağı anlayışına sahip olmamasıdır. "Halk çalışmak istememekte; ağızlarını sadece içine devletin birşey koymasını istemek için açmaktadır."⁸

Bugün petrol fiyatlarındaki yüzde 30'luk ani düşüş karşısında, Rusya'nın ihracat yoluyla sağladığı geliri de önemli ölçüde azalmıştır. Netice itibarıyla Rus ekonomisi ancak dış krediler ile yaşar duruma gelmiştir. Ülke büyük bir kaos içindedir. Rusya'yı gelecek günlerde neyin beklediğini ise tahmin etmek zordur. Bu konuda iyimser ve kötümser senaryolardan hangisinin gerçekleşeceğini zaman gösterecektir.

Esasen Rus işadamları cephesinde yeni ham maddelerin satılması yerine mal ve hizmet üretecek para kazanma sürecine giriş eğilimi gözlemleniyordu. Ekonomide söz sahibi olan bu işadamları otomotiv endüstri, alüminyum üretimi, telekomünikasyon sistemleri ve hizmet sektöründe üretime gitmeye başlamışlardı. Dolayısıyla onların bugün ihtiyaç duydukları sosyo-ekonomik ve siyasal istikrardır. Eğer yeni Başbakan Yevgeni Primakov süratle ekonomik önlemler alır ve halk da bu önlemlere destek verir ise Rusya düzlüğe çıkabilir. Ayrıca tahminler Batı'nın desteğinin Rusya'nın krizden çıkışı için devam edeceği yönündedir. Böylece giderek ekonomik canlanma başlayabilir. Diğer taraftan bugün birçok Rus genci Oxford, Harvard ve diğer Batı üniversitelerinde ekonomi ve iş idaresi eğitimi görmektedir. Yeni nesilin Rusya'nın geleceğinde önemli rol oynayacağı günlerin pek uzak olmadığına da biliyoruz. Bu iyimser senaryo-

dur. Kötümser senaryoya gelince; Rusya'da insan hakları savunucusu Valeria Novodvorska-ya'nın gözlemlerine göre bugün halk "Kendisini doyuran ama zincire vuran eski hapisane rejimine geri dönmeye meraklı görünmektedir."⁹ Bu büyük ülke bölünmüştür. Kaliningrad Bölgesi olağanüstü yoksullaşmayı gerekçe göstererek

merkezi devlete vergi ödemeyeceğini açıklamıştır. Bugünkü ekonomik çöküşün sosyal patlamalara dönüşmesi an meselesidir. Kaldı ki Batı'nın, Rusya'ya olan ekonomik desteğini çekebileceği telaffuz edilmektedir.

Netice itibarıyla herkes bilinmeyenin ne olacağını beklemektedir. Ancak Rusya artık "ne kapitalist ne de sosyalist olacaktır."¹⁰

Dipnotlar

- 1 "The Visible Hand," *Transitions*, No.6 (June 1998) s.38-39
- 2 I bid, s.39
- 3 I bid, s.41
- 4 Bkz: Martin Walker, "After Yeltsin: Russia Faces Free-Fall," *Transitions*, op.cit., s.21.
- 5 Bkz: Askold Krushelnicky, op.cit., s.40.
- 6 "Apocalypse Now," *Transitions*, op.cit., s.62.
- 7 Sabah, 10 Eylül 1998, s.9.
- 8 Valeriya Novodvorskaya, op.cit., s.62.
- 9 Ibid, s.60.
- 10 Ibid, s.65.

Pozitivizm ve İktisat:

Sayın Taner Cangil'in Düşündürdükleri - Cevap

Taner Cangil

Sayın Somel ve Sayın Tonak'ın beraber kaleme aldıkları zarif eleştiriyi dikkatle okudum. Kırımca dengeli bir yazı ve iktisatta üç tür araştırma faaliyeti olabileceği şeklindeki tasniflerine herhangi bir itirazım bulunmuyor. İktisat Dergisi'ndeki yazıyı neden o şekilde yazdığımı kısaca açıklamak istiyorum. Aslında Batılı iktisatçıların çoğunun, özellikle önde gelenlerin tezlerini yayan ikinci sıradaki nakilci grubun, bir hayli dar kafalı oldukları kanısındayım. Orijinal fikirleri üreten büyük iktisatçıların çoğunun bu fikirleri yayan geniş gruba göre daha esnek olduklarını düşünüyorum. Batı'da iktisatın önemli değişiklikler geçireceğini ve lisans sonrası programların değişeceğini de sanıyorum veya umuyorum. Sayın Somel ve Sayın Tonak'ın yazılarında söz ettikleri gibi bazı sterilite vakaları iktisatın ana akımının içinde de, dışında da mevcuttur. Söz konusu sterilite vakalarından dolayı neoklasik olmayan ekollerden -özellikle de marksist ekolden- ümidimi tamamen kesmiş değilim. Aynı şekilde neoklasik iktisadın da -ana akım olmasının dayatabileceği optik çarpıklığını da hesaba kattığımı düşünerek- geleceğinden tamamen ümitsiz değilim. Neoklasik iktisadın bence aşikar olan bazı olumlulukları da mevcut. Bu olumluluklar arasında iktisada matematik ve istatistik metotların sokulmasında bu ekolün gösterdiği gayretin de önemli bir yeri var. Açık ki, bu saptamayı yapmak neoklasik iktisata aşık olmak veya temel nitelikteki problemlerini görmezden gelmek anlamına gelmeyecektir.

Bu tesbitlerle beraber -veya onlara rağmen, Türkiye için farklı düşünüyorum. Görebildiğim kadarıyla Türkiye için ana sorun ortalama üniversitelerde iktisat eğitiminin neoklasik dahi olmayışdır. Bu noktayı yazımda da ifade etmeye çalıştım. Ancak, galiba provokatif olmaya çalışırken bu tema biraz gölgede kaldı.

Görebildiğim kadarıyla Türkiye için ana sorun ortalama üniversitelerde iktisat eğitiminin neoklasik dahi olmayışdır.

Şöyle söyleyeyim: ben Stanford'da'da, Princeton'da vs. iktisat eğitimi değiştirme yetkisine sahip olsaydım post-graduate programları daha az matematiksel ve daha az neoklasik yapardım. En azından birden fazla opsiyon yaratırdım. Dolayısıyla, bu programlara iktisadi tarih, epistemoloji ve iktisat, iktisadi düşünce, kurumsal iktisat, marksist iktisat derslerini dahil ederdim ve öğrencilere ciddi yabancı dil zorunlulukları getirirdim. Bunun nedeni şudur: Solow da ara sıra yazıyor, bu iktisadi matematikselleştirme işi fazla tek

yanlı oldu ve tadı kaçtı. Bugün geline nokta Batıda öğrenciler ve fakülte mensupları zaten teknik becerilere yatkın oldukları için orada iktisadın formelleştirilmesi yönünde bir çaba gerekmemektedir. (Üstelik tekniklere yatkın

olmaları onları aletlerin izin vermediği soruları yoksaymak noktasına kadar götürebiliyor.) Tam tersine, iktisadın ana akımının sorduğu sorulardan başka soruları sorabilecek entellektüel ufkun öğrencilere kazandırılması yararlı olacaktır.

Türkiye'deyse durum pek böyle değil. Tezler genellikle "survey" mahiyetinde oluyor. Aslında tezler "critical survey" elemanları da ihtiva edebilir: asıl önemlisi tez yazarların ayrıca geliştirilmiş teknik becerileri de bulunmuyor. Örnek vereyim: Ben ekonometri masteri yapan ve bu alanda 8-10 tane ciddi ders alan birisinin yeteri kadar ekonometri öğrenmiş sayılması gerektiğini düşünüyorum. Ancak, bundan dolayı doktora tezini ekonometride yazması da gerekmecektir. Gider Sraffa üzerine bir tez yazarsınız ama ekonometriyi de iyi bilirsiniz. Gider Gérard Duménil gibi "Kapital'de iktisadi yasa kavramı" diye bir kitap yazarsınız -bu teziniz de olabilir, tek satır matematik kullanmazsınız ama ciddi bir iş yaparsınız. Fakat öte yandan gerektiğinde Frank Hahn'a cevap verebilecek kadar matematik yeteneğiniz gelişmiştir ve genel denge teorisinin matematiksel yapısını çok iyi bilirsiniz. Herkes Duménil gibi çok yönlü olamayabilir; ama sol

eğilimli iktisatçı adaylarının çoğunluğunun teknikleri tamamen reddetmesi de kabul edilebilir bir durum değildir. {Mesela, Duncan Foley ve Herbert Gintis neoklasik iktisatçılar mı? Ama tekniksiz bir iktisat da yapmıyorlar. Bowles ve Gintis'in Santa Fe enstitüsüyle işbirliği içinde yazdıkları bazı yeni makalelerine bakarsak durumu görebiliriz. Gintis'in hoş bir oyun teorisi kitabı da var üstelik.} Kaldı ki, ortalama üniversitelerimizde neoklasik iktisadın anlatılmasına karşı bir tepki gelişmiş olup neoklasik yerine alternatif ekollere ağırlık veriliyor olduğunu da söyleyemeyiz. Orta seviyedeki eskimiş ders kitaplarından gecikmeye aktarılan garip bir "neoklasik" iktisat tatsız tuzsuz bir disiplin halinde ortada duruyor. Bence dersleri hakkı verilmiş bir neoklasik eğitime yönelterek ve onun getirdiği aletleri öğretmek kantitatif programlar oluşturulursa karlı çıkılır.¹ Neoklasik iktisadın kolaycı tarzda reddedilmesinin iktisadın tamamının reddine götürüyor olabileceğini de düşünüyorum. Neoklasik iktisat eleştirilecekse bu ona uygun düzeyde yapılmalıdır. Ayrıca, iktisatta tüm matematik kullanımının neoklasik diye damgalanıp matematiğin reddedilmesi de belki bu yolla önlenabilir.

Öte yandan, tüm iktisat öğrencilerinin daha geniş bir spectruma yayılan entellektüel ilgilerinin olması sevindirici olurdu. Fakat tüm iktisat öğrencileri "potansiyel Marx, potansiyel Weber, potansiyel Polanyi vb'" olamazlar. Bu insanlar herhangi bir toplumsal düzende bir işte çalışacaklar; onlara bilgisayarlı uygulamalar, finans, ekonometri, para-banka vs de gerekiyor. Dolayısıyla, sadece "grand theory" ler üzerinde yorum yapacak genel bilgi edinmek iktisatçılık için yeterli değildir. Bu değerlendirmelere dayanarak -tek program olmasının gerekmediğini ve zorunlu olarak neoklasik iktisatçıları yetiştirmesinin de gerekmeyeceğini açıkça ifade ederek- yazımda bir kantitatif iktisat programı önerdim. Benim kanım analitik marksistlerden esinlenerek "Non-Bullshit economics PhD Programme" diye adlandırdığım böyle bir programın başka programlardan daha yararlı olduğu ve ihtiyaca da daha çok cevap verebileceği şeklindedir.² Ayrıca, bir yerde "ispat yükümlülüğünün" neoklasik olmayanların üzerinde olduğunu düşünmek eğilimindeyim. Ne-

oklasik olmayanların derken buna kendimi de dahil ediyorum: pozitivistimi bilemeyeceğim ama olsa olsa çok zorlanarak geniş ve revizyonist bir şekilde "neoklasik" sayılabilirim. Örneğin, ukalalık olarak alınması dileğiyle şunu söyleyebilirim: Stiglitz'i beğeniyorum, Akerlof'u beğeniyorum, Roemer'i beğeniyorum, Blanchard'ı beğeniyorum vs vs. Sargent'ta bile sanılabileceğinden daha akli başında önermeler ara sıra bulunabiliyor. Bu tip bir "mezhep genişliği" bir iktisatçıyı neoklasik eğilimli yapar mı, bilemiyorum. Denge ve rasyonalite varsayımlarının ekonominin sentaksına ait olduklarını ve aslolan dengesizlik ve eksik rasyonalite bile olsa, öncelikle denge ve rasyonaliteden yola çıkmak gerektiğini de kabul ediyorum. (Belki bu son saptama bir iktisatçıyı neoklasik yapar; emin değilim.) Ayrıca, neoklasik programın oldukça esnek olduğunu ve kendisini yenilediğini görmezden gelemez diyerek düşünüyorum. Neoklasik iktisat adeta tanımını değiştirerek non-linearite ve kaos, belirsizlik,

eksik piyasalar, öğrenme süreçlerinin etkisi ve evrimci oyunları içererek aslında kendisine rakip olabilecek matematiksel yapıları el atarken, bütün bunların apolojetik vs olduğunu söylemekle yetinip seyretmek -veya metodoloji düzeyinde kalan eleştiriler yapmak-bugüne kadar alternatif ekollere bir canlılık kazandıramamışa benziyor.

Özetle, ülkemizdeki programlar daha kantitatif ve daha teknik olmalıdır. Bunu yaparken zorunlu olarak neoklasik iktisat bir süre için öne çıkıyorsa, çıksın. Hiç değilse hakkıyla neoklasik eğitim verilir ve eleştirisi de ona göre oluşur. Eksiklik tekniklerde ve bu yüzden bu eksikliği vurgulamak gerekiyor. Eksiklik burada çünkü Ricardo ve Marx üzerine bir saat konuşacak öğretim üyeleri tanıyorum, entellektüel insanlar ve buraya kadar herşey çok güzel. Ancak, nedense bu arkadaşlarımın çoğu regresyon nedir bilmez, Nash dengesini tanımlayabilecekleri şüphelidir, hiç finans teorisi okumamışlardır ve, pek emin değilim ama, "cari hesap (current account) nedir?" sorusuna cevap veremeyebilirler. İşte burası pek o kadar hoş değil.

Pozitivism konusunu maalesef anlayamadım. Futbolcularımızın çok estetik hareketleri yapıp basit top stoplarını bile çoğu zaman gerçekleştiremedikleri-

ni maçları izlerken görüyoruz. Temel eğitim eksiklikleri var ve temel bilgiler sonradan zor kazanılıyor. İktisatta da önce temel hareketlerin yapılmasını, sıranın artistik hareketlere sonra geleceğini, öğrencilerin ciddi bir kantitatif iktisat eğitiminden sonra iktisatta epistemolojik sorunlar ve ideolojinin rolü konularına daha spesifik ve donanımlı bir biçimde yaklaşabileceklerini sanıyorum. Bunu yapmalarından da yanayım. Ama önce iktisatçı olalım, sonra iktisadın temel sorunları üzerinde düşünelim ve bu tarz bir aktiviteyi iktisat yerine ikame etmenin bir aracı olarak "neoklasik" etiketini fazlaca öne sürmeyelim derim.³ Aksi takdirde DİE rakamlarını ve Merkez Bankası bilançolarını önümüze koyup yorum yapmaktan nitelik olarak çok farklı bir aktivitede bulunamayız çünkü tüm aletleri baştan reddetmiş oluyoruz. Bu kadarını da ekonomi basını zaten yapmıyor mu?

Sonuç olarak, biraz da şunu söylemiş oluyorum: Morishima, Steedman, Roemer ve diğerleri olmasa marksist iktisatın kavramlarını daha az net görmüş olmayacak mıydık? Bence bu sorunun cevabı "kesinlikle evet" şeklindedir. Marksist iktisat ile nihaye muğlak bir tarzda varolmaya devam edemezdi. Oyunu bir ölçüde kurallarına göre oynamak lazım; kantitatif yöntemler herkese gerekiyor olabilir. Sonuç olarak, "hangi kantitatif yöntemler?" sorusuna cevap arayabilmek için de, "kantitatif yöntemler nötr değil ki" deyip orada durmamak için de, kantitatif yöntemlere aşına olmak lazım ve bu noktayı ne kadar vurgulasak azdır.⁴

Dipnotlar

¹ Aslında neoklasik öyle bir yapı ki alet/teori ayrımı da siliniyor; belki alet de dememeliyiz, bir alet/teori ayrışmazlığı hiçbir iktisat teorisinde olmadığı kadar neoklasikte var.

² Bu adlandırmayla dolaylı yoldan diğer yaklaşımlara "necaset" demiş olduğumu eleştiriye okuyunca anladım. Yazarken sadece provokatif olmayı, böylece dikkat çekmeyi amaçlamıştım. Evet: diğer yaklaşımların yan şovlar olduğunu düşünüyorum. Ama Türkçede bu derece ağır görünecek bir ifade kullanmamış olmayı isterdim. Yine de, yazarların hakkunda belirttikleri "samimi amerikanvari üslup" nitelmesiyle "bullshit" kelimesini Türkçedeki uygunsuzluğunu bir miktar iskonto etmiş olduklarını umuyorum.

³ İktisatçılar Haftası'nın konuşmalarını İktisat Dergisi'nde okudum. Sayın Hasan Kirmanoğlu'na bir örneğimi kullanmayı uygun gördüğü için teşekkür ederim. İktisatın doğa bilimleri türünden bir bilim olduğunu düşünmüyorum. Ancak, bu saptamadan iktisatın matematik ve istatistik kullanamayacağı sonucunu da çıkarmıyorum. Kullandığı matematiğin nötr veya "masum" olduğunu da söyleyemeyiz. Ancak, bu iş mecburen böyle oluyor. Teknikler daha önce doğa bilimlerinde kullanılmış olanlardan alınıyor ve Bachelier

örneğindeki gibi fizikten önce iktisat/finansın kullandığı bir matematiksel araç bulmak oldukça zor. (Bu örnekte "Brownian motion" dan bahsediyoruz.) Sevgili Nail Satılğan'a şunu söylemek istiyorum: verdiğim örnekte "büyüyen bir pasta'yı nasıl adil şekilde dağıtırız?" sorusunun normatif bir soru olarak aynı anda hem felsefe, hem iktisat, hem de matematik problemi olduğunu yazmıştım. *Reel dünyada sınıfların mülki gelirden aldıkları payın matematikle saptanabileceğini söylememiştim.* Bunu söylemek için insanın, en hafif deyimle, gerçeğe ilişkisinin tamamen kopmuş olması gerekir. Bu yüzden Sayın Satılğan'ın eleştirisi kanımca yerini bulmamaktadır. Öte yandan, bir sorunun normatif ve/veya hipotetik olması onun ilgiye değer olmamasını gerektirmez. Bugün oturup "adil bir toplum nedir?" sorusuna cevap arasak hem felsefe, hem iktisat, hem de matematik kullanan bir diskur tutturmak durumunda kalabiliriz. Ciddi bir Rawls okuması bile bir iktisatçıyı kısa sürede matematiksel modellere götürecektir. Herhalde bunun böyle olması ne benim böyle söylememden, ne de New York'ta böyle söylenmesinden dolayıdır. Bence Rawls okuyup Nozick okuyup *Rawlsian* kavramların formelleştirildiğinin iddia edildiği modelleri okumamak da öyle tuhaf bir durum yaratır.

⁴ Şahsen, yazdıklarımın iktisatçı adaylarının gönüllerinde sağ lehine bir hava estirmek isteyebileceklerle aynı frekansta olmasını kesinlikle arzulamadığımı söyleyebilirim. Bu, elbette, bir "niyet beyanından" öte bir konu: prensip olarak iktisadı bu tarzda yapmak istemenin politik olarak *solda* olmaya engel olmadığını düşünüyorum.

D Ü Z E L T M E

● Tülay Arın'ın dergimizin Ekim 1998 sayısında yer alan "Türkiye'de Sosyal Sigorta ve Kadınlar" başlıklı makalesinde aşağıdaki not teknik bir hata nedeniyle atlanmıştır.

Not: Bu yazı daha geniş bir çalışmanın bir kısmıdır. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Tülay Arın ve Berin Ergin "Türkiye'de Sosyal Güvence ve Kadınlar: Yasal Çerçeve ve Uygulama", *Aydınlanmanın Kadınları* (Yayına hazırlayan Necla Arat) içinde, Cumhuriyet Kitap Kulübü Yayınları, İstanbul, 1998, s.212-270.

● Gündüz Fındıkçıoğlu'nun aynı sayımızda yayınlanan "Kapitalizm ve Cumhuriyet: Ko-Entegre Bir Vektör Mü?" başlıklı makalesinde ise aşağıdaki kısım yine teknik bir hata nedeniyle yayınlanmıştır.

..... Ancak bu kadarı emperyal denebilecek bir vizyona işaret etse de Leninist emperyalizm teorisinin geçerli sayılması için gerekli koşulların mevcut olduğunu göstermeye yetmez.

İkinci nokta, çok daha önemli ve belki de emperyalizm kavramının hem kolonyalist alt tonundan uzaklaşmasında, hem de sermaye ihracıyla bağlantısının iyice kopmasında önem taşıyor. Aslında, emperyalizmin kapitalizmin bir aşaması (en üst veya son aşaması) olarak değerlendirildiği vizyona sadık kalarak da bu ikinci noktaya ulaşabiliriz. İkinci nokta, kapitalizmin ciddi ölçüde değişikliğe uğramış olduğu ve beklenenin çok üzerinde/dışında bir dinamizm gösterdiği saptamasıdır. Bu saptamanın yan sonuçlarından birisi Sovyetler Birliği'nin iktisadi nedenlerden çöktüğü, merkezi planlamanın piyasasının/kapitalizmin karşısında teşviklere uyumlu bir karar (uzun dönemli) denge oluşturamadığı ve rijid bir planlamanın teknolojik gelişme ve yeni ürün bulma ile bağdaşır bir yanının olmadığı sonucudur. İstenirse bu yan sonuç Schumpeteryen veya neo-Avusturyacı okumalarla renklendirilmiş neoklasik bir "asimetrik enformasyon/teşvik sorunları" açıklamasına dayandırılabilir, isteyen bu renklendirmelere ağırlık verebilir, diğerleri neoklasik çekirdek açıklamayı yeterli bulabilir. *Sovyet ekonomik sisteminin başarısızlığında ağırlığı hangi öğeye verirsek verelim, bir dizayn hatası* örneği ile karşı karşıya kalmış olduğumuzu düşünüyorsak gelişmiş kapitalizmin son olarak geldiği yeri heyecansız bir şekilde değerlendirmemiz ve kapitalizme bir alternatifin düşünülüp düşünülmemeyeceği üzerinde durmamız gerekiyor.iv

Burada uzun bir parantez açıyorum ve çuvaldızı önce kendimize, yani sola, batırıyorum. 1789-1989 döneminin sona ermiş olması bu dönemin yarattığı sembolik dünyanın çekirdeğinde yer almış olan önemli ideolojilerden ve bu dünyanın dayandığı önemli teorik yapılardan birisi olan marksizmin de ortadan kalkması anlamına geliyor mu? Evet, bilinen anlamıyla marksizmin artık entellektüel tarihçilerin alanı olmaya doğru gittiğini söyleyebiliriz. Spesifik olursak, marksizimde şu tezler mevcuttur.

(a) Kapitalizm daha üstün bir üretim tarzı olan sosyalizm/komünizm için maddi koşulları yaratmaktadır.

(b) Ayrıca, bu üretim tarzı değişikliğinin tarihi aktörü olan sanayi proletaryasını da yaratmaktadır. Yani, mezar kazıcılarını kendisi ortaya çıkarmaktadır.

(c) Kapitalizm ekonomik irrasyonallite yaratır, koordinasyonsuzluk sonucu gittikçe şiddetlenen krizlere girecektir: sürdürülebilir bir dinamığa sahip değildir.

(d) Kapitalizm emek-değer kuramının ifade ettiği şekilde sömürüye dayanır ve, dolayısıyla, adalete de aykırıdır. Sömürü ahlaki açıdan da kabul edilemez; ama bu kapitalizmin reddinde önemli rol oynamaz. Kapitalizm yıkılması ahlaki açıdan istendiği için değil, gerçek sürecin tarihsel mantığı gereği yıkılacaktır.

Bu tezlerin bir kısmı yanlış çıkmıştır.....

* Düzeltir, özür dileriz.

Esbank Artı Hesap: Artıları çok hesap.

Esbank Artı Hesap, **vadesiz tasarruf** ve ticari mevduat hesabınıza çok zengin olanaklar sunuyor.

Artı Hesap elektrik, su, telefon faturalarınızdan taksitlerinize kadar tüm **düzenli ödemelerinizi** otomatik olarak gerçekleştiriyor.

Kredi kartı ve garantili çek hizmeti veriyor.

Artı Hesap, **kredilendirilebiliyor.**

Artı Hesap, **sigorta hizmetlerinde avantaj** sağlıyor.

Siz de Esbank Artı Hesap açtığınız, avantajlarından, artılarından yararlanın.

Ayrıntılı bilgi: ESBANK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (0-212) 251 72 70 (19 hat) ve tüm Esbank şubelerinde.

Sağlıklı büyüme için en verimli kaynak:

Halka arz

599 118.-
Dünya Sığ. Dağ.
Tel: 629 08 08
Kov 150.000.

Son yıllarda Türkiye'nin önde gelen 278 kuruluşu,
hisselerinin bir bölümünü halka açtı.

Sağlıklı büyümenin, dünyaya açılmanın,
kurumsallaşmanın yolu "Halka Arz"dan geçiyor.

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI